STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02046

Y.L. PERETS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. ל. פרץ

א זאמעלבוך צו זיין אנדענקען.

ליטעראַרישער פערלאג, ניו יאָרק
.1915

אינהאלט:

זייט

זישא לאנדוי; י. ראָלניק; מאני־לייב; מנחם; ר. אייזלאנד; לייוויק האַלפּער; מ. ל. האלפּערן: — ליעדער — — — — — 4

יצחק לייבוש פרץ: ביאגראפישע סקיצע — — — — — — — — 13

מנחם: מיט פרץ'ן — עראינערונגען — — — — — — — — — 21

מ. מיכעלזאָהן: פון י. ל. פרץ'עס ראדיקאל־סאָציאליסטישע יאָהרען — — — — — — — — — — — — — — — — 38

י. אפאטאשו: ווי כ'האָב י. ל. פרץ'ן געזעהן — — — — — — — 43

דר. חיים זשיטלאָווסקי: י. ל. פרץ'ס קינסטלערישע טעכניק — 46

אברהם אהרן ראבאק: פרץ אלס פסיכאָלאָג — — — — — — 54

הערבערט: פרץ'עס ווירקונג אויף דער גאליציאנער יוגענד — 70

ח. גודמאן: י. ל. פרץ אלס סאטיריקער — — — — — — — — 79

שרה ראבינאָוויטש: האנדעל קלאס און ארבייטער קלאס ביי פרץ'ן — — — —

ה. גאָלד: פרץ־בלעטלעך — — — —

ר. אייזלאנד: וואס איז אונז געווען י. ל. פרץ — — — — — — —

ב. באָראכאָוו: די פרץ ביבליאָגראפיע — — — — — — — —

אויף דעם קבר פון יצחק לייב פּרץ

ביז ס׳וועט קומען אונזער שעה,
איז אזויפיעל פרייד נאָך דאָ,

וואו די אויגען נאָר געוועגדט,
ווערסט פון וואונדער באלד פערבלענד.—

קינדער, וואָס קוים קענען שטעהן,
הויבען פלוצים אָן צו געהן.

טאָג איז, העל איז, זונענשיין,
און אָט הילט די נאכט זיך איין.

צווישען דיינע שווארצע האָר,
זעה, עס וואקסט א גרויע גאָר.

און אזוי פון טראָט אויף טראָט,
וואונדער, וואונדער פון זיין גנאָד.

זישאָ לאַנדוי.

עס קומט דער טויט אריין אין הויז.
ער קומט ניט מיט קיין הינטער וועג.
און עפענט קיין בעהאלטנע טיר —
און טראָגט פון שטוב א מענש אוועק.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

איןווינקעל ברענט א קליינער לאָמפּ
און גיסט א שטילען שיין ארום;
די שפּיגליצן הענגען בלינד און פרעמד,
און פרעמדע מענשען זיצען שטום.

זיי דאכט זיך, פון א צווייטער שטוב,
א האלב פארטויבטער קרעכץ זיך הערט.
און עמיץ אין א פרעמדער שפּראך
פּאַפּיער און טינט און פען באגעהרט.

און פּלעשלעך, גלעזלעך וואלגערן זיך
אויף פענסטער, טישלעך אום צושפּרייט.
שירים פון א ווילדען פעסט —
עס איז געוועזן צו גאסט דער טויט...

י. ראָלניק.

דאָס קינד האָט גע׳גוסס׳עט, א ליכט האָט געברענט—
די מאַמע האָט ביטער געבראָכען די הענט.

דער ווינט האָט אין פענסטער א קאַלטער געוועהט —
אין פענסטער געוועהט האָט דער אייביגער טויט.

א איד איז געקומען פארמאטערט פון ווינד,
און ערגעץ אוועק אין דער נאכט מיט דעם קינד.

די מאמע אליין האָט געוויינט אין דער שטיל.
געבויגענערהייט זיך געזעצט אויפ׳ן דיל.

געזעסען, געוויינט, און געבראָכען די הענט—
דער ווינט האָט געוועהט, און א ליכט האָט געברענט.

מאַני לייב.

כ׳זאָל דאָס רעכט פון מתים האָבען—
קענען אָנזאָגען מיין ווילען
דורכ׳ן חלום,
וואָלט איך צו דעם טאַטען קומען
איהם אזוי צו זאָגען:
טאַטע מיינער!
געה אוועק אין יענעם שטעדטעל,
וואו דו האָסט דיין שטילע יוגענד
אָבגעוואָגעלט,
טאָג אויף טאָג ביים הארטען שטענדער
און די נעכט אויף בענקלעך הארטע,
געה אין קלויז אריין,
וואו די ווענד, געקרימט פון עלטער
וועלען נאָך דיין קול דערקענען,
און זאָלסט בעטען:
—ס׳האָט מיין זוהן א ווירבעל־שטורם
פון זיין היים אין וויטער פרעמדקייט
אָבגעריסען.
פרעמדע לענדער, פרעמדע פעלקער
קענען נאָר דעם קאָפּ, דעם מיעדען
אָברוה געבען.
אבער ס׳איז נישטאָ קיין ווינקעל
אין דער פרעמד פאר א נשמה,
א פערבענקטער

נאָכ'ן קוואל פון איהר חיונה.
חאָטש איהר האָט זיין שטימע קיינמאָל
נישט פערנומען,
דאָך פון ווייטעגישען אייביג
האָט צו איך מיין זוהן גערופען,
ווענד, איהר אלטע,
וואָס איהר האָט אזוי פיעל דורות
שטילע ציטריגע נשמות
שוין בעשירעמט. —
נעהמט אריין אויך די נשמה
פון מיין זוהן, אין פרעמד פערוואָגעלט,
און בעשיצט זי...
זאָלסט אזוי זיי, טאַטע, בעטען.
און אין ווינקעל, וואו דיין יוגענד
איז פערגאנגען
אין א פרומען אומעט־נגון,
זאָלסטו אָנצינדען א ליכטעל,
א נר־תמיד
פאר מיין היימלאָזער נשמה—
זאָל חאָטש דאָרט א פלעמיל צאנקען
פאר מיין לעבען
אינ'ם אומעטיגען ווינקעל,
וואָס וועט שוין מיין שטימע קיינמאָל
נישט דערהערען.

מנחם.

שטילער! שטילער! ווערט אנשוויגען.
איך וועל שטארבען. איך געה אוים.
דעקט מיך צו און לאזט מיך ליגען.
דעקט מיך צו און געהט ארוים.

ברענגט מיר נאר א ווייסען קישען,
און אן אויסגעוואשען העמד.
ריינע וואסער אב צוגיסען,
מיינע איינגעשמוצטע הענד.

הויבט מיר העכער אויף דעם קישען.
און דעם קאפ אויך, אט אזוי!
וועל בעצייטענס נאך פערשליסען
מיינע אויגען. אט אזוי!...

ליוויק האלפער.

מיין גאט! מיין גאט!
עס ווערט מיר אזוי אומעטיג!
עס ווערט מיר אזוי שווער!
וואו זאל איך זיך בעהאלטען וואו?
פון אלעמען, פון זיך אליין.
מיין גאט! מיין גאט!

ר. אייזלאנד.

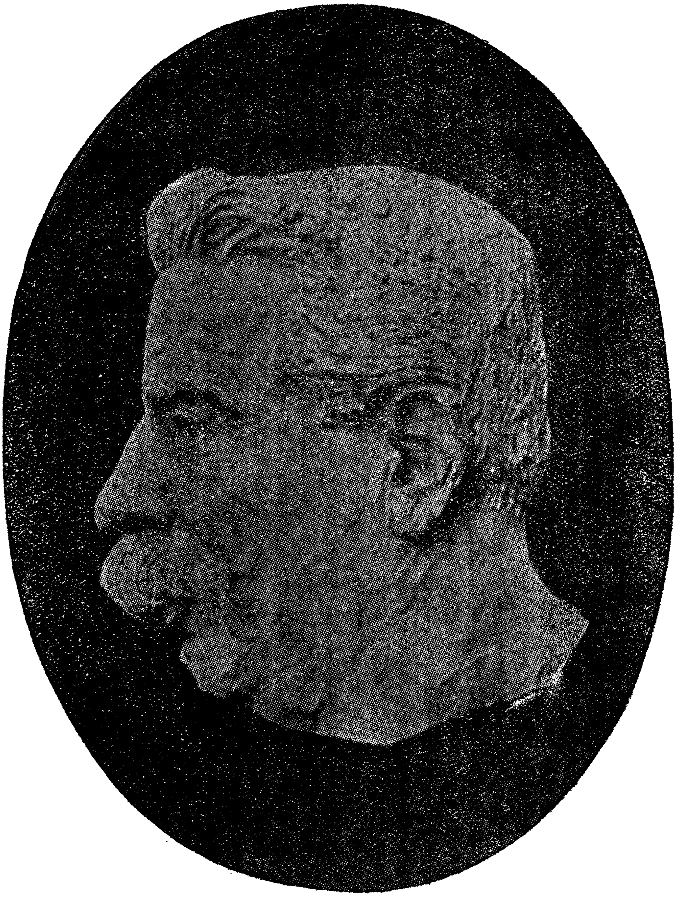

פון קראַטקאָ.

און דו ביזט טויט. —
און מיר, וואָס דאַרפֿען ווי אַבלים איצט אַרומגעהן שטום
און טיעף־געבויגענע, מיר רינגלען אונזער פֿאָלק אַרום
ווי מוידען אין אַ שענק ביי נאַכט אַ שכור׳ען מאַגנאַט.
און טרערען האָבען מיר, און רייד ווי פּעריל, רונד און גלאַט.
און הענד אויך ברעכען מיר, צו ווייזען אונזער טיעפֿען וועה.
און איבער גאַסען ווייט און ברייט צוטראָגט זיך דאָס געשריי
פֿון סוחרים, אַלטע לייט און קינדער אויך, וואָס איילען זיך,
און באָטען אָן צום קויף דאָס בלאַט, וואו טעלעגראַפֿיש־גיך
ענטפּלעקט מען אונז, מיט רויט אויף ווייס, אַז ס׳קלאַפּט ניט מעהר
דיין האַרץ.
און ווי אַ שטיוועל־פּוץ־רעקלאַם, איז איינגעפּאַסט אין שוואַרץ
דיין גרויער טויטער קאָפּ. און ווער עס האָט אין מויל אַ צונג,
קלאַפּט אויס אַ ריטמיש וועה־געזאַנג, ווי ס׳קלאַפּט אַ שוסטער־יונג
אַ גראָבען טשוואָק אריין אין קנאַפּעל פֿון אַן אַלטען שוך.
און יעדעס וואָרט איז פֿול מיט קויטיגקייט און שוויס־גערוך,
ווי נעגער־פֿלייש. — און אַלץ איז סחורה בלויז, צום שוואַרצען יאָהר!
מיר האַנדלען דאָך מיט אַלץ, מיט אַלץ, מיט וואָס עס לאָזט זיך־נאָר,
מיט תורות, ווי מיט חזיר־האָהר, מיט מענש און טייוועלס־קויט.
איין וואונדער נאָר: פֿאַרוואָס מיר האָבען נאָך ביז היינט, ביים טויט
ניט אויסגענאַרט זיין מאָרד־געצייג, פֿאַר שנאַפּס און קופּער־געלד.
ווייל וואָס קען זיין ניט מעגליך דען, אין אָט דער נייער וועלט?
וואו אַלע, אַלע דרעהען זיך אַרום דעם קרעמער־גאָט,
ווי רויטע, ווילדע וועלדער־זיהן, וואָס טאַנצען אין אַ ראָד,
אַרום צולעגטע פֿייערען מיט פֿויקען און געזאַנג. — — —
יאָ! קיינמאָל, קיינמאָל נאָך האָט ניט דער שרעק פֿון אונטערגאַנג
געריעדט צו מיר אַזוי ווי איצט; מיט וויסטען מאַרקט־געשריי
פֿערטילגען מיר דאָס הייליגסטע אין אונז, דאָס טיעפֿסטע וועה
פֿערקויפֿען מיר אויף וואָג און מאָס — און גאַרנישט שרעקט אונז מעהר
דער טויט אַליין — ווי שטאַרק ער זאָל אונז טרעפֿען ניט, ווי שווער
זאָל זיין, אַ קעניג אונזערער ליגט טויט — מיר דעקען אָפּ
אַזוי אָהן שאַנד זיין האַרץ, ווי ס׳ציהט דער שינדער־יונג אַראָפּ

דאָס פֿעל פֿון טויטען לייב. און ווי די שוואַרצע ראָב בעפֿאַלט
דעם טויטען אָדלער אויף דער ערד, בעפֿאַלען יונג און אַלט
דעם קעניגס טויטען־בעט און טאַפּען אָן זיין קרוין, זיין שווערד;
און סמאָטשקען מיט'ן צונג פֿון פֿרייד און שעצען פֿיעל ס'איז ווערטה. —
און אויב ס'איז וואָהר אַז דו ביזט טויט, פֿאַרוואָס'זשע זאָלען מיר
ניט וואַגען היינט צו האַנדלען אויך מיט אונז אַליין? — מיט דיר,
דו מענש, דו שטויב, דו העכסטע אָרעמקייט פֿון לעבענס־שטאָלץ,
וואָס ביזטו דען געווען פֿאַר אונז? א לעצטע גלאָוניע האָלץ,
וואָס ברענט אין סטעפּ ביי נאַכט, אין רינג פֿון א ציגיינער־שטאַם;
א מאַסט־בוים פֿון א שיף וואָס ראַנגעלט זיך מיט ווינד און ים;
א לעצטער בוים פֿון א פֿערכשופּט־וואָגלענדיגען וואַלד,
וואוּ דער בליץ האָט דעמבעס־ריעזען טויזענד־יעהריג אַלט,
פֿון זייר'ע וואָרצלען אָפּגעהאַקט. און איצט? וואָס ביזטו איצט?
א מענש אויף קאַלטער ערד, בעוועגלאָז־שטום, ווי אויסגעשניצט
פֿון מאַרמאָר־שטיין, אין שיין פֿון טויטען־ליכט. אָן אָנהויב־סוף,
א בילד, א רגע זעהונג בלויז, פֿון יענעם לאַנגען שלאָף,
וואָס נעמט ביי אונז דאָס ליכט פֿון טאָג, דעם שיין פֿון שטערען צו,
מיט גאָר דער שעהנקייט פֿון דער גאַנצער וועלט. איז דאָס די רוה,
וואָס אַלע זוכען מיר אין יענעם גרויסען וועהטאָג־שפּיעל,
וואָס רופֿט זיך לעבען אָן? איז דאָס דער גאַנג צו יענעם ציעל,
פֿון וואַנען קיינער קעהרט זיך שוין ניט אום? פֿערגיב, פֿערגיב,
פֿאַרוואָס איך פֿרעג אַזוי. איך האָב דאָך אויך דאָס לעבען ליעב,
און אויגען האָב איך אויך, און אָפֿענע, און איך בין בלינד.
און צוויימאָל היים־לאָז איז מיין הארץ, און הפקר ווי דער ווינד.
איך בין דאָך אויך א רינג פֿון יענער אַלטער גאָלד'נער קייט,
וואָס ליגט אין אַלע ווינקלען וועלט צוואָרפֿען און צוזייט,
ווי שטיינער אין דער ווילדערניס. און קראַנק בין איך, און מיעד.
פֿון זיך אַליין, ווי פֿון דעם אייביג אַלטען קרעמער־ליעד,
וואָס ווײנט אַרוים דורך יעדען פֿענסטער־שפּאַלט, דורך יעדער טיר,
פֿון אונזער גרויער גאַס. פֿערגיב! — דאָס איז מיין בלוט אין מיר,
וואָס וויינט אַזוי. איך זעה זיך איצט אַליין אין טויטען־קלייד,
און אַלע זעה איך אונז אין קברים בלויז צוזייט, צושפּרייט.
און ווייטער, ווייטער זעה איך געהן א רוהיגען, דעם טויט.
און אויף זיין אַקסעל גלאַנצט זיין סערפּ, אַזוי ווי אָווענד־רויט,
אַזוי ווי אָוועגד־רויט. —
אַזוי ווי גאָלד. —
אַזוי ווי בלוט. —

מ. ל. האַלפּערין.

יצחק לייבוש פּרץ

(ביאָגראַפישע סקיצע.)

געבוירען געוואָרען איז יצחק לייבוש פּרץ דעם 25טען מאַי, 1851, (ל"ג בעומר תרי"א) אין זאַמאָשץ, לובלינער גובערניע.

זיין פאָטער ר' יהודה איז געוועזן אַ איד אַ בעל הבית, בעקאַנט אין שטאָדט פאַר אַ גרויסען בעל טובה. פּרץ אַליין רעדט וועגען איהם אין זיינע זכרונות מיט גרויס ליבשאַפט. ער רופט איהם אָן „אַ ליבעראַל און אפשר אן אנארכיסט". און כאָטש ער איז ניט געוועזן קיין עושר, פלעגט ער פון דעסטוועגען טהון אַ סך טובות און אוועק געבען פיעל צייט פאַר אָרימע לייט. יהודה פּרץ איז געוועזן אַ איד אַ סוחר און געהאַנדעלט מיט פּריצים, איז געוועזן אַ פרומער איד, אַ למדן און אַ שטרענגער מתנגד.

פּרץ'ס מוטער רבקה איז געוועזן אַ פרומע אידענע פון אַלטען שניט. זי איז געוועזן די סוחר'טע אין דער היים. פלעג פיהרען דאָס געוועלב און די בעל הבית'ישקייט. וועגען דער מוטער רעדט פּרץ נאָך מיט מעהר ליבשאַפט. ער דערצעהלט וועגען איהר אין זיינע זכרונות, אַז אַלע אין זאַמאָשץ פלעגען זי רופען די צדקת.

וועגען די איבעריגע מיטגליעדער פון זיין משפחה, ווייס מען דערוויי‏ל וועניג. אפילו פּרץ אַליין רעדט אויך ניט פיעל פון זיי.

זיין ערשטע ערציהונג האָט פּרץ, ווי אַלע אידישע קינדער אין יענער צייט, געקראָגען אין חדר. צו 4 יאָהר איז ער אריין אין חדר, אויף'ן זעקסטען יאָהר האָט ער שוין אָנגעהויבען צו לערנען גמרא, און האָט באַלד געקראָגען אַ שם אין שטעדטעל פאַר אַ שאַרפען מוח, אַן עלוי.

פּרץ אַליין דערצעהלט וועגען זיך ווי אַזוי ער האָט אָנגעהויבען צו לערנען חומש: ווען ס'איז געקומען דער שבת פון פערהערען, האָט איהם די באָבע ארויפגעשטעלט אויף'ן טיש און ער האָט געגומען זאָגען פון אויסוועניג די פּרשה ויקרא, וואָס ער האָט געהאַט יענע וואָך געלערנט. זיין פעטער, וואָס איז שוין דאַמאָלס געוועזן אַ שטיקעל משכיל און גע־טראָגען אַ קאַפּעלוש און האַלב דייטשע בגדים, האָט איהם געפרעגט צו ווייס ער ווי אַזוי „ויקרא" לייגט זיך אויס? דאָס קינד האָט ניט פער־שטאַנען וואָס יענער מיינט. נאָר אַז דעם פעטער איז ענדליך געלונגען

דעם אינגעל צו דערקלעהרען וואס ער וויל פון איהם, האט דעם אינגעל פרץ באלד א שווער געטהון פאר די אויגען דאס גאנצע ווארט ווי עס זעהט אויס מיט אלע זיינע אותיות. דער פעטער האט גענומען פרעגען וועגען די איבעריגע ווערטער און דאס אינגעל ענטפערט כסדר ווי עס דארף צו זיין. ביי דער מאמען שטעלען זיך טרעהרען אין די אויגען. (זעה י. ל. פרץ, „מיינע זכרונות" יודישע וועלט, 1913.)

פון זיינע חדר יאהרען איז כמעט גאר גיטא קיין וויכטיגעס, וואס זאל אנווייזען אויף דעם צוקונפטיגען גרויסען פרץ. זיינע חדר יאהרען אונ־טערשיידען זיך מיט גארניט, פון די חדר יאהרען פון טויזענדער אנדערע אידישע קינדער.

א גוטער קאפ, האט ער באלד געלערנט ש"ס און פוסקים, און אין אלץ זיך אויסגעצייכענט. אביסעל איז ער געווען א צולאזענער. נאר שלאגען אין חדר, פלעגט איהם כמעט קיין איינציגער רבי ניט. און ווי פרץ זאגט אליין, האט ער עס צו פערדאנקען מעהר אין דעם זכות פון זיין מאמע ריוועלע ווי אין זיין אייגענעם זכות.

אויך ווייסען מיר ניט וואס פאר אן איינדרוק די מלמדים האבען געמאכט אויף דעם קינד פרץ'ס פערזענליכע נשמה, און צי האבען זיי איבערהויפט עפעס געמאכט אן איינדרוק אויף איהם.

נאר וועגען צוויי מלמדים גיט ער יא אנצוהערען. וועגען איינעם דער צעהלט פרץ אין זיינע זכרונות, אז ער איז דוקא געווען א זעהר בייזער. פלעגט אלע תלמידים קנייפען מיט זיין שפיציגען מוהל־נאגעל, נאר אין א יומא דפגרא פלעגט אט דערזעלביגער בייזער רבי, דערצעהלען זיינע תלמידים מעשה'לעך, און דאמאלס פלעגט ער ווערען גאר אן אנדערער.

וועגען דעם צווייטען, דעם „געלען מיכל", דערצעהלט פרץ, אז דאס איז געווען א איד, א שווייגער, וואס מען האט איהם קיינמאל ניט געזעהן לערנען אויסער דעם חדר. און קיינמאל האט מען איהם ניט געזעהן דאווי־נען אפילו. ער פלעגט זיך ארומדרעהען אין בית המדרש אין טלית און תפילין צווישען די מתפללים, נאר דאס מויל עפענט ער ניט. האט א אינ־געל ניט געקענט, פלעגט ער שרייען: פערשטאפטער קאפ! האט ער יא געקענט, פלעגט ער מיט פעראכטונג זאגען: „נו, וועסטו זיין א רב". איין למוד איז בלויז געווען טהייער ביי איהם: „מדידה", מען האט אויף איהם געזאגט אז ער איז א בעהאלטענער „קאצקער."

„פון איהם — שרייבט פרץ — האב איך זיך אפשר אויסגעלערנט א ביסעל נאכטראכטען, שווייגען, געוויס זיך אנגענומען מיט אביסעל שטילען, גוטען אומעט, וועלכען איך דערקען אין מאנכע פון מיינע זאכען. אפשר האט ער מיר מיט די שטילע אויגען איבערגעגעבען א ביסעל חסידות.

ווען ער איז אלט געווען 13-12 יאהר, האט פרץ אנגעהויבען צו נאשען פון די אלטע חקירה ספרים, ווי דער „עקידת יצחק“, „מלת הגיון“, „חובת הלבבות“, די „עיקרים“, דעם רמבם׳ס „יד החזקה“ און „מורה נבוכים“.

די דאזיגע ספרים האבען געמאכט אן איבערקעהרעניש אין דעם אינגעלס נשמה. און ער פלעגט ארומגעהן גאנצע טעג א צוטומעלטער. איהם פלעגען דאמאלס פלאגען פערשיעדענע וועלט פראבלעמען און מענשליכע פראבלעמען וועגען „בחירה“ און „רצון“, חאטש ער האט זיי נאך רעכט ניט פערשטאנען.

זיין צוטומעלטקייט און אפשר — ווי ער זאגט אליין — אויך דאס וואס ער איז, ווי אלע אידישע קינדער, פריהצייטיג געווארען מענליך, האבען איהם ניט געלאזען איינזיצען אין שטוב, פלעגט ער ארומשפאצירען גאנצע טעג הינטער׳ן שטאדט, און פעלד, און גריבלען אין זיך.

איינמאהל — דערצעהלט פרץ — איז ער זיך אין א פרייטאג אזוי פערקראכען אין פעלד, אז ער איז צוריק געקומען אין שטאדט אריין ווען אלע אידען זיינען שוין געווען ביי קבלת שבת, איז ער אוועק אין בית המדרש אין די וואכעדיגע בגדים, אין שטיוועל פול מיט ליים. דער פאטער האט זיך ניט געמאכט זעהענדיג, און ווען זיי זיינען נאכדעם געקומען א היים, האט דער פאטער איהם אויך גאר ניט געזאגט. נאך קידוש אבער איז דער פאטער צו איהם צוגעגאנגען, און איהם ארונטער געלאזט א פייערדיגען פאטש. „ער וועט מיר פערשטערען די שבתים!“ די מוטער האט זיך אנגענומען פאר איהם. „לאז איהם צורוה! צו האט דען א אינגעל ניט זיינע וועהטאגען?...“ זי האט נעביך ניט געוואוסט, אז דאס זיינען ניט דעם אינגעלס אייגענע וועהטאגען...

אין יענער צייט האט זיך פרץ אויך בעקענט מיט די חסידים שטיבלאך אין זאמאשץ: די „בעלזער“ און די „גערער.“

פון דער מיטעלאלטערליכער העברעאישער ליטעראטור און פילאזאפיע, איז פרץ שפעטער געקומען אונטער׳ן איינפלוס פון דער השכלה, וואס איז דאמאלס געווען אין רעכטען ברען. ער האט פיעל געלייענט פון דער נייער העברעאישער ליטעראטור. און דורך א צופאל האט ער בעקומען א צוטריט צו א פריוואטער ביבליאטהעק, וואו ער האט זיך בעקענט מיט דער וועלט ליטעראטור. היינע, בערנע און שעלי זיינען געווארען זיינע ליעבלינגע. און מעהר פון אלע היינע. היינע׳ס איינפלוס פיהלט זיך אין די ערשטע אידישע ליעדער וואס פרץ האט געשריעבען, און אין זיינע העברעאישע ליעבע ליעדער וואס זיינען ארויס אין א בעזונדער בי-

כעל אונטער'ן נאָמען „העוגב". אויך בערנע'ס איינפלוס פיהלט זיך אין פרץ'ן אין זיין פובליציסטיק.

אין יענער צייט האָט פרץ'ס פאָטער געוואָלט איהם אָפּגעבען אין דער גימנאזיע, אָבער זיין פרומע מאמע איז געווען געגען דעם, און זי האָט אויסגעפיהרט.

צו צוואנציג יאָהר האָט פרץ צום ערשטען מאָהל חתונה געהאט. און ער האָט זיך בעשעפטיגט מיט אדוואָקאטור אין זיין געבורטס שטעד־טעל זאמאָשץ. די פרייע צייט פלעגט ער אָפּגעבען פאר ליטעראטור. אין 1876 איז ערשיענען זיינער א שיר „לי אומרים" (אין „השחר".) און א פּאָעמאַ „נגני אל" (אין „הבקר אור" א. ב.). א יאָהר שפּעטער 1877, פּער־עפענטליכט ער, צוזאמען מיט זיין שוואָגער ליכטענפעלד, א זאמלונג העב־רעאישע „ספורים בשיר ושירים שונים". וואָס מאכט גאָר קיין רושם ניט. אין דער זעלביגער צייט הויבט ער אויך אָן צו שרייבען אין אידיש. די ליעדער וואָס ער האָט אין יענער צייט געשריעבען, זענען נאָך אין גאנצען דורכגעדרונגען מיט'ן גייסט פון יענער צייט. יענע ליעדער ווערען פּאָ־פּולער אין שטעדטעל. מען פאסט צו מעלאָדיעס און מען זינגט זיי. אָבער אין דרוק זעהט מען פון איהם גאָר ניט. ערשט אין 1886 בעווייזט זיך פרץ ווידער. אָבער דאָס מאָהל שוין מיט מעהר ערפאָלג. זיינע א רייהע סקיצען און די העברעאישע פּאָעמאַ „מנגינות הזמן" (האָסאף 3. 1886), ציהען צו אויפמערקזאמקייט. אינטערעסאנט איז, אז שוין דאמאָלס טרעט פרץ ארויס אלס הייסער אָנהענגער פון אידיש. (אין דער פּאָעמאַ „מנגינות הזמן"). אין 1888 דעביוטירט פרץ צום ערשטען מאָל אין דער אידישער ליטעראטור מיט זיין פּאָעמאַ „מאניש" („פּאָלקסביבליאָטעק 1"). דער ערפאָלג פון מאָניש איז געווען זעהר גרויס און זייט דאן הויבט זיך אייגענטליך אָן פרץ'ס ליטעראַרישע טעטיגקייט.

אין'ם צווייטען באנד פון דער אידישער „פּאָלקסביבליאָטעק", דרוקט פרץ אָפּ א רייהע סקיצען („וועגום און שולמית", „יענקעל פעסימיסט", „דער חעלעמער מלמד"). אין יענער צייט בעקענט זיך פרץ מיט יעקב דינעזאָהן, און די צוויי ווערען די הייסעסטע חברים. אָט די חברשאפט צווישען פרץ און דינעזאָהן, וואָס האָט אָנגעהאלטען די גאנצע צייט ביז צו זיין טויט, איז געווים דער וויכטיגסטער קאפּיטעל פון פרץ'ס ביאָגראַ־פיע, (און אפשר אויך איינע פון די וויכטיגסטע אין דער געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור). דער פּאָרשער וואָס וועט קומען און שרייבען די אויספיהרליכע ביאגראפיע פון פרץ'ן, וועט זיך לאנג מוזען אפּשטעלען ביים קאפּיטעל דינעזאָהן.

דינעזאָהן איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אנערקענט די גרויס־

קיט פון פרץ'ן. ער, דינענזאָהן, וואָס איז שוין דאמאָלס געווען א פאָפּו־לערער שריפטשטעלער, האָט אויף זיך גענומען די איניציאטיווע און ארויסגעגעבן פרץ'ס א קליינע זאמלונג סקיצען אונטער'ן טיטעל „בע־קאנטע בילדער".

ארום 1889 האָט פרץ דורך א מסירה פון זיינעם א קאָנקורענט פער־לוירען דאָס רעכט צו פערנעהמען זיך מיט אדוואָקאטור, און ער איז אריבערגעפאָהרען קיין ווארשא. צו יענער צייט האָט דער בעקאנטער אי־דיש־פוילישער פילאנטראָפּ בליאָך (א משומד) געהאט אָרגאניזירט א סטאטיסטישע עקספּעדיציע צווישען די אידען אין פוילען, און פרץ איז געווען איינער פון די, וואָס האָבען אנטהייל גענומען אין דער עקספּעדי־ציע. און אָט די נסיעה זיינע אין א גאנצע רייהע קליינע שטעדלעך אין פוילען האָט זיכער געהאט איינע פון די גרעסטע ווירקונגען אויף פרץ'ס שאפען.

זיינע „רייזע בילדער", דאָס איז געווען דער ערשטער פּראָדוקט פון יענעם ארומפאָהרען. און עס איז נאָך ווענינ בעקאנט אויף וויפיעל אָט יענע רייזע האָט געווירקט אויף דעם גאנצען פרץ. סמנים און גאנצע גרויסע סמנים זיינען דאָ אין די רייזע בילדער גופא. קדם כל מערקט זיך אין זיי די ליעבע און דער רחמנות, צו די ארימע פאָלקס שיכטען. דאָר־טען מערקט זיך שוין אויך פרץ, דער בעאָבאכטער פון חסידישען לעבען מיט זיין ארט דענקען און מיט זיינע לעגענדען. און כאָטש מען פיהלט נאָך אין די רייזע בילדער פרץ'ן דעם משכיל, וואָס לאכט פון די חסידישע אבערגלויבענישען, איז אָבער אפילו דאָס לאכען שוין אן איינגעהאלטענעס. ווער ווייס? אפשר האָט פרץ שוין דאמאָלס זיך ערנסטער פערטראכט וועגען דעם אלץ וואָס ער האָט געזעהן און געהערט, כאָטש דער שמייכעל האָט נאָך אלץ ניט געקענט פערשווינדען פון זיינע דיקע וואָנצען.

צוריקקומענדיג קיין ווארשא און קריגענדיג דאָרט די שטעלע אין דער אידישער גמינע פערוואלטונג, האָט פרץ אין 1890 אָנגעהויבען ארויסצוגעבען, מיט דער מיטווירקונג פון י. דינעזאָהן „די אידישע ביבליאָטעק". דאָס פּראָגראם פון דער אידישער ביבליאָטעק איז געווען בילדונג. און ווי ער אליין פאָרמולירט עס אין זיין לייט ארטיקעל מיט אָט די ווערטער: מיר ווילען בילדען דאָס פאָלק, מאכען אויס נארען — קלוגע; אויס פאנאטיקער — געבילדעטע מענשען; אויס לעדיג געהער און לופט־שלינגער — ארבייטער, נוצליכע און ארענטליכע מענשען, וואָס ארבייטען פאר זיך, און דעם כלל קומט דערפון ארויס א טובה".

אין דעם אייגענעם ארטיקעל זאָגט זיך פרץ אויך ארויס פאר אידיש, נאָר אין דעם משכיליש־ראציאָנאליסטישען גייסט. ער סימפּאטיזירט דאָרט

„מיט די וואָס ווילען דעם זשארגאָן אויף א לעבענדיגע לעבענסשפּראַך פּערטווישען".

אין דער אידישער ביבליאָטעק האָט פּרץ צוגעצויגען א גאנצע רייהע יונגע טאלאנטען, וואָס האָבען שפּעטער געננומען שפּיעלען א ראָלע אין דער אידישער ליטעראטור, (ווי ריוועסמאן, גוידא (ב. גאָרין), ש. בן ציון, יהואש, רייזען, פּינסקי און אנד.). די אידישע ביבליאָטעק האָט אלזאָ געשפּיעלט א גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור.

דאָס זעלביגע קען מען אויך זאָגען וועגען זיין זאמעלבוך „ליטעראטור און לעבען" און וועגען זיינע „יום טוב בלעטלאך" וואָס זיינען ערשיענען אין די יאָהרען 1894—1896. אין יענע יאָהרען האָט אויך פּרץ ארויסגעגעבען זיין העברעאישע ביכעל לידער „העוגב" (1894); אין יענע יאָהרען האָט פּרץ אויך פּערעפענטליכט א רייהע ארטיקלען, סקיצען און פעליטאָנען אין פערשיעדענע העברעאישע און אידישע אויסגאבען אין רוסלאנד און אין אמעריקא. א סך האָט ער גע'חתמ'ט מיט זיין אייגענער אונטערשריפט. און פיעלע זאכען, איבערהויפּט די פעליטאָנען אונטער פערשיעדענע פּסעאָדאנימען, ווי: י. ל. פּ., לצפר, פלאי, בן־תמר, דר. שטיצער, דער ליץ פון דער רעדאקציע, לאמפּען פּוצער, היתום מנעמיראָוו און אנד.

אין דעם דאָזיגען ערשטען פּעריאָד פון פּרץ'ס ליטעראַרישע טעטיגקייט, איז ער הויפּטזעכליך א רעאליסט און ס'פּיהלט זיך די השפּעה פון די רוסישע און פּוילישע נאראָדניקעס. דער דאָזיגער איינפלוס מערקט זיך אין זעהר פיעל פון זיינע דאמאָלסדיגע סקיצען און ערצעהלונגען, מייסטענטיילס אויס דעם לעבען פון די נידעריגע אָרעמע פאָלקס שיכטען. („אין קעלער שטוב", „שלום בית" און אנד.). ער שטעלט זיך אויך א סך אָפּ אויף דער נידעריגער לאגע פון דער אידישער פרוי. און אין א גאנצע רייהע ערצעהלונגען, וואָס זיינען דורכגעדרונגען מיט א שטארקען געפיהל פון רחמנות, שילדערט פּרץ דעם וויסטען גורל פון דער אידישער פרוי. (מענדעל בריינעס, א כעס פון א אידענע, האשה מרת חנה, דעם רבין'ס ציבוק, א. אנד.).

אין יענער צייט שרייבט פּרץ אויך פיעל לידער. אָבער אין די לידער איז פּרץ פיעל שוואכער, ווי אין זיין פּראָזא. די לידער טראָגען מייסטענס א סאָציאלען כאראקטער. ער האָט אויך פיעל לידער איבערזעצט פון די נביאים, פון נאדסאָן, קאָנאָפּניצקי, שאמיסאָ און פרוג. אויף זיינע ליעבעס לידער פּיהלט זיך זעהר שטארק (ווי שוין אויבען בעמערקט) היינע'ס איינפלוס.

וואס ווייטער ווערט אלץ בולט'ער דער הויפט מאטיוו פון פרץ'ס שאפען — דאס פראבלעם פון דער פערזענליכקייט. דער אידישער כלל וואס האט ביז דאמאלס פערנומען דעם אויבען אן אין דער אידישער ליטעראטור טרעט אפ אין א זייט און דער יחיד פערנעהמט זיין ארט.

שוין אין זיינע ערשטע זאכען טרעט אט דער אינדיווידואליסטיש פסיכאלאגישער עלעמענט ארוים אין איינינע פון פרץ'ס זאכען, ווי „דער משוגענער בטלן“ און אין זיין העברעאישען עטיוד „בליל זועה“. שפעטער אין זיינע אנדערע ערצעהלונגען. („אז מען זאגט משוגע גלויב“, „אין פליגעל פון משוגעים“ און אנד. —) זיין ווידערגעפיהל געגען דער גרויער וואכעדיגקייט פון לעבען, ווייזט זיך אלץ אפטער ארוים אין זיינע מעשה'לעך און אין זיינע סאטירען.

זיין שאפען ווערט וואס ווייטער אלץ שטארקער דורכגעדרונגען מיט'ן גייסט פון ראמאנטיזם, און דער סקעפטיקער־ראציאנאליסט, דער פערפאסער פון „שטריימעל“, ווערט פערוואנדעלט אין'ם דיכטער פון חסידות.

אין 1899—1900 ווען „דער יוד“ ערשיינט, איז פרץ שוין דער בע־ריהמטער פרץ וואס האלט אין איין בליהען. זיינע חסידישע מעשיות בעשאפען א גאנצע עפאכע אין דער אידישער, ווי אין דער העברעאישער ליטעראטור—די עפאכע פון נעא־חסידיזם. דער חסידיזם ווערט ניט נאר דער עמבלעם פון דער פערגאנגענהייט, נאר נאך מעהר דער פאעטישער סימבאל פון דער צוקונפט. דער נעא־חסידיזם ווערט כמעט ווי א קולט, אלס פראטעסט געגען דער וואכענדיגער ווירקליכקייט, אין'ם נאמען פון דעם וואס עס וויל זיך אז עס ז א ל ז י י ן און ד א ר ף ז י י ן.

אין יענער צייט ווערט פרץ'ס הויז אויף ציגעלניא נומער 1. דער בית ועד לחכמים. אהין שטרעבט יעדער איינציגער וואס פיהלט נאר אין זיך דעם פאעטישען פונק. אהין ציהען נאמבערג, רייזען, אש און אנדערע. און ארוים פון דארטען קומען זיי פארטיגע מיט גרויסע נעמען. פרץ איז שוין ניט מעהר בלויז דער גרויסער דיכטער, ער ווערט דער טאטע פון דער גאנצער אידישער ליטעראטור. זיין איינפלוס ווערט אלץ שטארקער און זיין פערזענליכקייט אלץ גרעסער. עס דויערט ניט לאנג און פרץ ווערט די צענטראל פיגור אין גאנצען עפענטליכען אידישען לעבען.

אין 1901 ווערט געפייערט פרץ'ס יובילעאום און דאס ווערט א יום טוב פון אלע ליעבהאבער פון דער אידישער ליטעראטור.

פרץ דערפיהלט דאס און ווייסט ווי אויסצונוצען זיין ווירדע. ער שטעלט זיך איין פאר אלע נייע אנפאנגער; ער וועקט און לערנט און ברענגט ארוים אלץ נייע טאלאנטען. און דערביי פערגעסט ער ניט זיינע

אייגענע שאפונגען. גראָד אומגעקעהרט; דאָ הויבט זיך ערשט אָן זיין טעטיגסטע און זיין פלייסיגסטע ליטעראַרישע טעטיגקייט. ער הויבט אָן ארויסצוקומען מיט זיינע „פאָלקסטימליכע געשיכטען“ (דער „פריינד“ 1903—1904). און וואָס ווייטער אלץ שטארקער און אלץ שאפענדער ווערט זיין גייסט. עס קומען זיינע סימבאָליש־מיסטישע דראמען („אין פּאָליש אויף דער קייט“, „די גאָלדענע קייט“, „ביי נאכט אויף׳ן אלטען מארק“). און אזוי ביז אין די לעצטע טעג פון זיין לעבען.

אָבער פּרץ בעגניגט זיך ניט מיט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען. פּרץ׳ם הארץ איז שטארק עמפּפינדליך פאר יעדער צרה וואָס טרעפט דעם אידישען פאָלק. נאָך די פּאָגראָמען אין 1905 קריגט ער א הארץ פעהלער פון גרויס צער און עגמת נפש; נאָך די וואהלען פון דער פערטער דומא, ווען די פוילען ערקלעהרען א באָיקאָט דעם אידישען פאָלק, טרעט פּרץ ארויס מיט א רייהע שארפע ארטיקלען געגען די פוילען און געגען די מאָשקעס. דאָס קאָסט איהם שיער זיין שטעלע אין דער גמינע, נאָר ער שרעקט זיך ניט אָפּ און קעמפּפט געגען אלע אויסערליכע און אינערליכע שונאים פון אידישען פאָלק מיט זיין שארפסטער וואפע — די פען.

און ווען עס ברעכט אויס די מלחמה און צעהנדליגער טויזענדער אידען מוזען נעהמען דעם וואנדער שטאָק און אנטלויפען, איז ווידער פּרץ דער יעניגער וואָס שטעהט אויף דער וואך, און אָרגאניזירט די הילף פאר די אנטלאָפענע. זיין פערזענליכע הילפס טעטיגקייט ווערט כמעט לעגענדאַריש. און אזוי שטעהענדיג און ארבייטענדיג פאר׳ן פאָלק, פּלאצט דאָס הארץ פון דעם גרויסען אידישען דיכטער און כלל טהוער, הערט דאָס גרויסע הארץ פּלוצלונג אויף צו קלאפּען, צום צער פון זיינע הונדערטע טויזענדע פערעהרער און צום צער פון׳ם גאנצען אידישען פאָלק.

תנצב״ה.

מנחם:

מיט פּרץ׳ן.

(ערינערונגען)

איך בין געקומען קיין ווארשאַ אין יאָהר 1905, צום אָנפאַנג פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע. געקומען א אינגעל מיט דער שטרעבונג צו ווערען א אידישער שרייבער און מיט א פּאַק ליעדער אין בוזעם־טאַש.

עס זענען אריבער די שטורעמדיגע טעג פון דער רעוואָלוציע — און איך האָב אָנגעהויבען זוכען בעקאַנטשאַפט מיט די גרויסע, אָבער געהן גלייך צו פּרץ׳ן האָב איך זיך נישט בעשלאָסען.

בין איך אוועק צו בעל מחשבות׳ן. ער האָט איבערגעלייענט עטליכע ליעדער, און פּשוט ערקלערט, אַז דאָס איז די באַנאַליטעט אַליין און אַז איך האָב נישט, נאָך וואָס ווייטער צו שרייבען. מיט א פערביטערט הארץ בין איך אוועק אהיים, און זיך מיט מעהר ערנסט געזעצט צום לאַטיינישען אָוויד, אָבער רוהען האָב איך ניט געקענט.

האָב איך דורך נאָמבערג׳ן איבערגעגעבען פּרץ׳ן א ליעד. זיי האָבען דעמאָלט ביידע געאַרבייט אין „וועג״. אין א פּאָר טאָג ארום — בעקום איך אנ׳ענטפער, אַז פּרץ וויל מיך זעהן.

ס׳איז געווען אין אוונד. פּרץ איז געזעסען אין זיין צימער אין דער רעדאקציע — ער איז געווען רעדאקטאָר איבער דער ליטעראַרישער טייל אין דער צייטונג — ביי איהם עפּעס א יונגערמאַן און עטליכע פּריי־לינס. ער האָט מיר געבעטען זיצען און גענומען פאָרלעזען דאָס ליעד. וואָרט ביי וואָרט צעשפּליטערט עס, פונאנדער גענומען, אָנגעוויזען אויף די צו שוואכע גראַמען, אויף דער שוואכער בילדליכקייט און געענדיגט:

— דאָס ליעד טויג נישט, אָבער איהר געפעהלט מיר. קומט אריין צו מיר.

און תוך כדי דבור — ער שמועסט שוין ווייטער מיט די יונגע לייט, וואָס זיצען ביי איהם.

אויף מאָרגען האָב איך צום ערשטען מאָל געקלונגען אין טהיר מיט׳ן מעשענעם בלעכעל, וואו עס איז געווען אויף העברעאיש אָנגעשריבען „י. ל. פּרץ. נעהמט אויף פון 3 ביז 4״. ער איז ארויס אַנטקעגען מיט׳ן שלום־עליכם און אריינגעפיהרט אין שטוב. אויף׳ן קאַנאַפּע זיינען געזעסען עטליכע יונגע לייט — איך געדענק נישט איצט, ווער דאָס איז געוועזען. און אפשר האָב איך דעמאָלט גאָר נישט געהערט די נעמען, וואָס ער האָט

אַנגערופען. אין אַ ווײַלע אַרום איז ער געזעסן בײַ זײַן שרײַב־טיש מיט׳ן זילבערנעם שרײַב־געצײַג און פאַרשיידענע קלייניגקייטן, און איך האָב געלייענט די לידער.

ער האָט מיך דאָס מאָל ניט איבערגעריסן, ווי זײַן טבע איז געווען, די אויגן האָבן געשמייכלט און ער האָט מיר געלאָזט לייענען.

— יונגערמאַן, איהר וועט זײַן אַ שרײַבער — האָט ער פאַרענדיגט מײַן לייענען.

אָבער אויף מאָרגען, ווי נאָר איך האָב געעפענט די טהיר, האָט ער מיך בעגעגענט מיט אַ געלעכטער:

— הע, יונגערמאַן, איהר לייענט צו גוט! איהר האָט מיך אָבגענאַרט! ווען איך האָב אַליין איבערגעלייענט די לידער, האָב איך זיך אומגעקוקט, זיי זענען גאָרנישט אַזוי גלאַט, ווי זיי קומען אַרויס פון אײַער לייענען.

ער האָט מיך אַוועקגעזעצט נעבען זיך, אַרויסגענומען דאָס פּעקעל לידער און גענומען קנעלען מיט מיר. דאָס האָט געדויערט אַ היבשע צײַט, און ס׳האָט זיך ווידער געענדיגט מיט׳ן:

— קומט מאָרגען!

אויף׳ן דריטען טאָג, ווען איך בין אַרײַנגעקומען, האָט ער מיך בע־געגענט אַ אונצופרידענער.

— איהר זענט געווען בײַ דר. עליאַשעוו׳ן (בעל מחשבות)?

— יאַ.

— פאַר וואָס האָט איהר מיר נישט דערצעהלט?

— איך שווײַג.

— וואָס האָט ער אײַך געזאָגט?

— אַז די לידער זענען באַנאַל, זיי טויגען נישט.

ער קוקט מיך אָן און צושמייכעלט זיך. פיהרט מיך צום טיש, זעצט מיך אַוועק און נעהמט מיר לייענען מײַנע אייגענע לידער, אָבער נישט אײַנגאַנצען מײַנע. געשריבען זענען זיי מיט פּרץ׳ס האַנד און נישט גאָר אַזוי, ווי איך האָב עס אָנגעשריבען.

— אײַנשטימיג? — פרעגט ער מיך וועגען די שטעלען, וועלכע ער האָט פאַרריכט. — אויב איהר אַליין וואָלט אַזוי נישט געמאַכט, דאַרף מען נישט!

איך קוק זיך צו. אין איין ליעד זענען די גראַמען געוואָרען אַנדערע, אין אַ צווייט ליעד איז אַנשטאַט צוויי סטראָפען געוואָרען דרײַ.

— אָבער ס׳איז דאָך גוט — טענה איך.

איך בלײַב שוין ביז פאַרנאַכט. ער וויל וויסען: וואָס איך טהו, וועלכע ביכער איך לייען, וועלכער שריפטשטעלער געפעהלט מיר אַם בעס־

טען. דער שמועס איז געמיטליך. איך הויב זיך אָן צו שפּירען, ווי אין דער היים, אָבער בין דאָך אונרוהיג. זיין ארט רעדען איז פאַר מיר אונ־געוועהנליך ניי. יעדע פראזע בליצט, איז אָבגעטאַקט. ער רעדט רוסיש — דער שמועס איז געגאַנגען אויף רוסיש — אפילו מיט אנ'אקצענט, עטוואָס אונטער'ן צונג, און קען ניט שטענדיג געפינען דאָס געהעריגע רוסישע וואָרט, האַפּט ער אָבער אַנדערע ווערטער. פלעכט זיי אַריין און ס'וואַקסען פאר מיר לעבעדיגע בילדער, און דאָס ארט רעדען איז אזוי ניי, אז יעדער וואָרט בלייבט אין זכרון און איך האָב דאָס געפיהל, אזוי ווי איך זאָל מורא האָבען עפּעס פון זיינע רייד צו פערלירען.

און זיין רעדען רעגט מיך. וויל איך נישט איינשטימען מיט דעם, וואָס ער זאָגט, ענטפער איהם — און מיר פערזיצען זיך אזוי לאַנג, ביז איך דערמאָהן זיך, אז עס איז צייט צו געהן.

— ניין, איהר וועט פאָהרען מיט מיר, איך וועל אייך ערגעץ מיט־נעהמען.

מיר פאָהרען צום רעדאקטאָר פון „וועג". דאָרט קומען פאַר ליטעראַ־רישע פערזאמלונגען. מיט א וואָך צוריק האָט דאָרט אש געלייענט איינע פון זיינע לעצטע דראַמען, אויב נישט דעם „גאָט פון נקמה", און איצט געהט פרץ לייענען זיין „נסיון", דעם זעלבען „נסיון", פון וועלכען ס'איז שפּעטער אויסגעוואַקסען „די גאָלדענע קייט".

נאָכדעם, ווי דאָס לייענען ענדיגט זיך, דאַרף איך לייענען מיינע ליעדער. איך פיהל זיך נישט בעקוועם, וויל מיר פרץ לייכטער מאַכען, און שטעלט מיך פאַר פאר'ן עולם אזוי, אז איך ווער רויט און לאָז אראָב די אויגען. אָבער ער קלייבט מיר אוים ליעדער, און איך לייען, און פיהל נישט, וואָס מיט מיר און ארום מיר טהוט זיך. קען זיין, אז די צופיעל־שאַרפע לויב־פראַזע אויף מיין חשבון ווערט געוואָרפען דירעקט צוליעב בעל־מחשבות'ן, וואָס זיצט געגענאיבער — מיר מאַכט עס נאָך אונ־בעקוועמער.

אהיים געה איך א צומישטער. ער פיהרט מיך צו ביז'ן שטוב. אויף מאָרגען פריה נעהמט ער מיך מיט צו דינעזאָן'ען. איך בין אריין אין דער משפחה.

איך קום אריין אין שטוב כמעט יעדע עטליכע טעג. מיר זענען א גאַנצע יונגע חברה. וויסענבערג, יונה ראָזענפעלד, יענטע סערדאַצקי, גילבערט, משה סטאַוסקי. און נישט איינער פון דער חברה האָט צווישען זיינע זאַכען אזעלכע, וואָס נאָר די טעמע און אינהאַלט איז זיינע — אָנ־געשריבען איז עס דורך פרץ'ן.

אזוי האָט פּרץ געלערענט שרייבען. די ערשטע ליעדער פּשוט גע־נומען און אליין פערריכט און איבערגעשריבען. אמאָל קומט עס ארויס נישט גאָר געלונגען, איך געדענק איינמאָל א פריהמאָרגען נעהם איך אין האנד אריין דעם „וועג" און געפין דאָרט מיינס א ליעד, אין וועלכען איך לייען אזעלכע שורות:

„קויהלען און האָלץ זענען טייער,
און ס'ווילט זיך פייער, פייער,
אָנצינדען א וואלד."

איך קוק און שטוין. אין מיין ליעד האָט זיך ווירקליך גערעדט וועגען אנטלויפען אין וואלד און מאכען דאָרט פייער, אָבער מיט'ן יקרות אויף קויהלען האָט עס גאָר נישט געהאַט צו טהון. איך קום צו פּרץ'ן מיט א טענה:

— וואָס האָט איהר מיר דאָ געמאכט?

ער לייענט איבער דאָס ליעד און לאכט זיך אליין פונאנדער:

— שאַ, דערצעהלט נישט קיינעם!

אנ'אנדערס מאָל נעהמט ער ביי מיר נאָר דעם אינהאַלט פון ליעד און שרייבט עס אליין אָן פאַר מיינע אויגען. איך בין נישט איינשטימיג — און דאָס ליעד בלייבט, ווי ביי מיר.

אָבער דאָס איז נאָר דער אָנהויב. עס געהט אוועק א קורצע צייט — און ער הויבט אָן נאָר אָנוויייזען פעהלערן — אליין ריהרט ער זיך שוין נישט צו צום ליעד.

שפּעטער אַביסעל הערט ער אויך דאָס אויף צו טהון. ער בענוגענט זיך נאָר מיט'ן קורצען:

— עס טויג נישט. פערריכט!

און פעריכטען דאַרף מען שוין דאָס, וואָס מען פערשטעהט אליין. ביז ער לאָזט אָב אינגאנצען, אָדער עס קומט די צייט, ווען מען הערט אויף צו זיין מיט איהם איינשטימיג. מען לייענט איהם א ליעד — און ער מאכט עס צו נישט מיט עטליכע שטעכיגע ווערטער. נעהמט מען און מען דרוקט עס אָב דוקא אזוי, ווי עס איז אָנגעשריבען. לייענט ער עס דערנאָך געדרוקטערהייד און שמייכעלט:

— איהר ווייסט, עס איז דאָך גאָר נישט אזוי שלעכט, ווי מיר האָט זיך געדאכט.

— ווייל איהר זענט נישט שטענדיג גערעכט! — ענטפערט מען איהם.

פערענטפערט ער זיך:

— אז איך וויל נישט, איהר זאָלט מיר פאָלגען. איך פעלאַנג נאָר איהר זאָלט מיך אויסהערען און דאַן טהוט, וואָס איהר ווילט.

ברענגט מען אָבער א זאַך, אין וועלכער ער זעהט ערנסטע ארבייט, און די זאַך איז דאָך נישט געלונגען, וועט ער זיך אָבהיטען מיט א מאָל די פליגלען אָבצוקלאַפּען.

אזא געשיכטע, למשל:

איך לייען איהם א פּאָרמע „תפלות". מיר ווייסען ביידע, אז די שטימונג האָט אויף מיר אָנגעוועהט דער פּוילישער קאַספּראָוויטש. ער געהט אַרום איבער'ן צימער הין און צוריק און טענה'ט צו מיר:

— אודאי, איז עס א שווערע זאַך דעם אידישען גאָט אויף דער ערד אראָבצובריינגען. דאָרטען, ביי זיי איז עס קיין קונץ נישט. זיי האָבען די מאַטקא באָסקא אויף יעדער בוים אין מיטען פעלד אריינגעשטעלט און מיט בלומען בעפּוצט, זיי האָבען זי אויף יעדען קרייץ ביים שייד־וועג. דעם אידישען גאָט איז שווער אויף דער ערד אראָבצוברענגען.

און דאָס אַלץ.

עס געהט אוועק עטליכע חדשים. איך ברענג א נייע זאַך, און עס געפעהלט איהם. דאָס דאַרף ער מיר נישט זאָגען — איך זעה אין זיינע אויגען. און אז איך ענדיג דאָס לייענען, רופט ער זיך אָב:

— נו, ערשט קען איך אייך שוין זאָגען, אז יענע זאַך איז מיר נישט געפעהלען געוואָרען.

— פאַר וואָס האָט איהר עס מיר דעמאָלט נישט געזאָגט?

— איהר האָט דאָך געאַרבייט — צו וואָס זאָל איך אייך מצער זיין? איך האָב געוואוסט, אז איהר וועט אָנשרייבען א בעסערע זאַך — זעהט איהר דאָך!

און אז ער לייענט איבער א געדרוקטע זאַך, וועלכע מען האָט איהם פריהער נישט געוויזען, און עס געפעהלט איהם, דאַרף מען שוין נישט וואַרטען, ביז ער אליין וועט עס זאָגען: חברה ווייס שוין. און בעגעגענט מען א חבר, א בעקאַנטען, זאָגט ער גלייך אָן:

— פּרץ האָט געלויבט אייער זאַך.

— איהר ווייסט, פּרץ'ן איז עס געפעהלען.

ווייל פּרץ וואַרט אויך נישט, ביז מען וועט צו איהם קומען און זיין מיינונג פרעגען. ער כאַפּט וועמען עס איז און דערצעהלט וועגען דעם, וואָס ער האָט געלייענט, און איז צופריעדען, און פרעהט זיך פּשוט. פאַר וואָס זאָל ער זיך נישט פרעהען? ער האָט א חלק אין דעם.

און טאָמער איז עפּעס נישט אזוי גלאַט — ווי טהוט פּרץ'ן דאָס האַרץ וועה!

איך געדענק אזא מין שמועס.

מיר געהען אין גאס. ער — צו אסטראװסקי'ן אין קאפע, איך גײה איהם בעגלייטען. אדער ריכטיגער — ער בעגלייט מיך, ווייל מארגען קלייב איך זיך אפצופאהרען אויף א לענגערע צייט פון ווארשא, און ער זאגט מיר אן אויף'ן וועג:

— גוט, וואס איהר פאהרט אוועק, ס'איז שווער דא צו ארבייטען. די חברה, דאס קאפע־הויז, דאס ארומשלעפען זיך — עס קען אויפפרעסען א מענשען לעבעדיגערהייד, מען טאר נישט זיין דא.

— אט זעהט — דערט ער ווייטער — איהר דרוקט אב א זאך. אמת — עס איז דארט דא פייער, אבער נישט ווייניגער רויך. עס איז נישט אויסגעלייטערט געגנוג — ארבייט פעהלט! גוט, איך פערשטעה עס, אבער זיי (די רעדאקטארען, די קריטיקער) ווען זיי נעהמען עס אין האנד אריין — פיהלען זיי, אז עס איז נישט גאנץ און האבען שוין, פאר וואס אנצופאלען. א זאך דארף זיין, ווי א גלאטער, פאלירטער שטיין. וועלען זיי צוגעהן, נעהמען אין האנד אריין — און דא, צו זיי פערשטעהען, צו זיי פערשטעהען עס נישט — אנריהרען וועלען זיי עס שוין נישט קענען. זיי וועלען דרך־ארץ האבען.

— פאר וואס רעד איך עס? ווייל עס טהוט מיר וועה. פאלט מען אן אויף אייך, וויל מען אייך נישט אנערקענען — איז עס מיין וועהטאג, לייד איך פאר דעם.

— פאהרט אוועק פון דאנען. פאהרט קיין אמעריקא — טענה'ט ער צו מיר. עס איז א ניי לאנד, א לאנד פון ארבייט. אייער פלאץ איז דארט, צווישען די, וואס ארבייטען.

איך פרעג:

— ווען איהר קומען אהין?

— אין א יאהר, אין צוויי יאהר ארום — איך וועל קומען אהין.

דאס איז געווען אין 1907.

און ארבייטען האט ער געקענט.

א גאנצען טאג האט זיך אין שטוב געטומעלט. חברה פלעגט האלטען פאר נויטיג יעדען טאג ארייינצופאלען. עס איז נישט געווען קיין שרייבער — איז עס געווען אנ'ארטיסט פון אנ'אמאטארען־טרופע, א מאלער, א סקולפטאר. פלעגט ער ארבייטען אין אוועגד און בעגינען.

אויפשטעהן זומער א זייגער 4—5 אין דער פריה און קודם כל אוועק שפאצירען.

— איך גײה מיך איבערלויפען — פלעגט ער זאגען.

דאַן געקומען אַ היים און געאַרבייט ביז 9, ווען ער האָט געדאַרפט אַוועק אין גמינע.

אָבער אויך דאָרט געהאַט מיט זיך אַל דאָס נויטיגע, און צווישען די שופלאָדען מיט די גמינע־פּאַפּירען, זענען געלעגען די גרויסע בלעטער אָנגעפינטעלט מיט די קליינע אותיות פון די פאָלקס־מעשיות, לידער און אַרטיקלען.

אַז נישט — פלעגט ער אָבזיצען ביים טיש אַ גאַנצע נאַכט ביז בעגינען, און ווען מען איז געקומען נאָך מיטאָג, איז ער געשלאָפען. האָט מען זיך ווענינ וואָס געמאַכט דערפון. אויסגעזעצט זיך אויף דער קאַנאַפּע, פערדרייט פאַפּיראָסען, און געפּלאַפּלט, ביז ער איז אַרויסגעקומען און דערזעהענדיג די חברה, געהייסען דערלאַנגע טיי.

און וויפיעל ער האָט געאַרבייט איבער יעדע זאַך — קען מען זעהן פון „ביינאַכט אויף׳ן אַלטען מאַרק".

אין אַ הייסען זומער־טאָג פאַלל איך אַמאָל אַריין און טרעף איהם אַליין אין שטוב. נעבען שפּיגעל און ביים פענסטער שטעהען עפּעס נייע וואַזאָנען מיט בלומען, איך וויל שוין פרעגען, פון וואַנען עס נעהמט זיך? גיעט ער אַ זאָג:

— זעצט אייך אַוועק און שווייגט.

איך בלייב ליגען אויף׳ן קאַנאַפּע — און קוק, ווי ער לויפט אַרום איבער׳ן שטוב. עס געהט אַוועק אַ פיערטעל שעה.

— ערשט קומט אַהער.

ער לייענט מיר: „ביינאַכט אויף׳ן אַלטען מאַרק."

דאָס האָט ער נאָר וואָס פערענדיגט. דאָס איז אַ בילד אין איין אַקט, געשריבען אין פּראָזאַ. עס קומט אָן אַ פרעמדער אויף׳ן מאַרק צו פאָהרען, ווערט איינגעשלאָפען — און פאַר זיינע אויגען געהט דורך דאָס גאַנצע אידישע שטעדטעל, דאָס טויטע און לעבעדיגע — אַ סימבאָל פון גלות.

אין עטליכע טעג אַרום ווערט פון איינאַקטער אין פּראָזאַ — אַן׳איינאַקטער אין פערזען.

נאָך אַ קורצער צייט — פון איין אַקט ווערען פיער אַקטען.

וואָס וויי טער ער אַרבייט — אַלץ נייע פּערזאָנען קומען אַריין אין די אַקטען. ענדליך איז די זאַך פאַרטיג צום דרוקען. אָבער ווען איך קום נעהמען אַ געדרוקט ביכעל, מוז איך פיעלע שטעלען פון די געדרוקטע אויסשטרייכען, און איבערשרייבען די נייע, וואָס ער האָט שוין געמאַכט. עס איז איהם אַליין נישט געפעהלען — ער אַרבייט ווייטער. ווען די זאַך קומט שפּעטער אַריין אין באַנד „דראַמען" — איז עס שוין גאָר נישט ענליך צום ערשטען געדרוקטען ביכעל, וואָס איז אַרויס. און ערשט מיט אַ

יאָהר צוריק, ווען דער באנד „דראמען" איז שוין לאנג ערשיענען, און פּרץ דארף אין „הזמיר" עפּעס פּאָרלעזען — איז עס ווייטער: דער ערשטער אקט פון „ביינאכט אויף'ן אלטען מארק" אין א נייער בע־ארבייטונג.

דאָס זעלבע איז געשעהען מיט'ן „נסיון", א דראמע אין פיער אק־טען, וואָס איז דערנאָך פערוואנדעלט געוואָרען אין 5 אקטען, און שפּעטער אין דער דריי־אקטיגער שטיק אין פערזען: „די גאָלדענע קייט".

דאָס זעלבע איז געשעהען מיט אנדערע זאכען.

דאָס, וואָס עס פלעגט זיך שרייבען לייכט — זענען געווען די „פאָלקסטימהליכע געשיכטען" און „חסידיש". ער האָט זיי פון דער עסטרא־דע דערצעהלט אזוי, ווי געשריבענע.

און ווען ער האָט גערעדט צו אונז וועגען ארבייט — האָט ער גע־האט דאָס רעכט צו רעדען.

אָבער אלס רבי און אָפטמאָל זעהר שטרענגער רבי — וואָלט ער נישט געקענט אזוי פיעל ליעבע געווינען, ווען ער זאָל נישט זיין אויך א חבר, און אויך מעהר ווי א חבר — א הארציגער גוטער פריינד.

אָבגערעדט דערפון, וואָס פּרץ האָט גוט געוואוסט אלע אנגעלעגענהיי־טען פון יעדען איינעם, וואָס זענען זיך מיט איהם נעהענטער צוזאמענ־געקומען — ער אליין פלעגט זיינע יונגע חברים אָפט פערטרויען דאָס אינטימסטע.

נאטירליך — זענען עס געווען נאָר מאָמענטען, מאָמענטען ווען דאָס הארציגע אין איהם האָט גענומען די אויבערהאנד איבער'ן מח. אָבער אין אזעלכע מאָמענטען פלעגט ער קענען רעדען פיעל און אינטים.

אָפטמאָל איז עס געווען זיין קראנקהייט. דעמאָלט פלעגט ער טענה'ן:

— איך וועל שוין לאנג ניט לעבען. איך בין קראנק. וואָס וועט זיין דערנאָך?

אזא שמועס איינמאָל בשעת א שפּאציר אין די לאזענקעס האָט גע־דויערט א היבשע ביסעל צייט. איך האָב עס פון אָנהויב נישט געקענט פערטראָגען. און ווען ער האָט אָנגעהויבען צו רעדען, געבעטען זיך ביי איהם:

— הערט אויף!

ער האָט געענטפערט:

— איהר זענט א אינגעל! מען דארף קענען רעדען וועגען אונפער־מיידליכען.

איך האָב בעגריפען דעם פייערליכען ערנסט פון זיינע רעד און אויסגעהערט איהם.

ער האָט זיך אָבגעשטעלט אויף יעדען איינעם פון די, וואָס האָבען צו יענער צייט פערנומען אנ'אָרט אין דער ליטעראטור און וואָס האָבען געהאט די אויסזיכטען אזא פּלאַץ צו פערנעהמען. ער האָט געשאצט דעם פּערזענליכען און ליטעראַרישען ווערט פון יעדען איינעם, אָבער עס איז נישט געווען קיינער, וואָס זאָל גלייכצייטיג פּערמאָגען אי דעם גרויסען פּלאַץ אין דער ליטעראטור, אי דעם שאַרפען מח, די געהעריגע אינטעליגענץ און דערהויפּט די ליעבע צו ליטעראטור און דאָס קענען מקרב זיין די יוגענד אזוי, ווי ער טהוט עס. האָב איך געמאַכט דעם בעשלוס:

איהר האָט קיין ברירה נישט — איהר מוזט לעבען.

נאָר אָברעדענדיג אזוי א היבשע צייט, פּלעגט ער זיך פערשעהמען, און קונציג איבערגעהן אויף אנ'אַנדער טעמע און פּלוידערן.

איינמאָל האָט ער מיך איבערראַשט. איך בין אריין און געטראָפען איהם א צורודערטען, ווי נישט קיינמאָל בעפאָר.

— וואָס איז געשעהען? — פרעג איך.

ער טהוט א מאַך מיט דער האַנד:

— איך בין אייך אלעמען צו גרויס אין די אויגען. איהר אלע טראַכט, אז איך פערנעהם אייער פּלאַץ, אז צוליעב מיר זעהט מען אייך נישט ארויס.

און ער נעהמט א לאנגען ליעד, אין וועלכען ער ווארפט אונז אלעמען אין פּנים אריין די פּאַריגע בעשולדיגונג. פון דעם ליעד איז מיר געבליבען אין זכרון נאָר איין פראַזע:

„וועז אויף מיין אלטער האַרפע ציטערט נאָך א סטרונע"...

ער האָט, נאַטירליך, דערנאָך דאָס ליעד צוריסען, און איך האָב זיך שפּעטער אויך דערוואוסט, פון וואנען די שטימונג האָט זיך גענומען: עמיצער פון די תלמידים האָט א צו שאַרפען אַרטיקעל געגען איהם אָנגעשריבען.

מיר זענען ארויס אין גאַס, און פאָהרענדיג אויף'ן דראָשקע האָט ער נאָך אלץ דעם שמועס אָנגעהאַלטען. אין יענער צייט איז ווירקליך יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט אָנגעשריבען, געווען פאַר אונז כמעט א הייליגקייט, און יעדער פון די, וואָס האָבען איהם נישט געפאָלגט און אָפּט גאַנץ העזה'דיג געענטפערט, איז יעדע ווייל גרייט געווען פאַר איהם אין פייער און וואַסער צו געהן, און הערענדיג זיינע טענות, האָב איך צו איהם גערעדט, ווי א צומישטער.

צו האָט איהם דאָס געריהרט, אָדער ער האָט זיך אליין פערשעהמט פאַר זיך, אָבער ער האָט פּלוצלינג איבערגעריסען:

— ווייסט איהר גאָר וואָס? לאָמיר מאַכען אַנ׳אַמאַטאָרען־טרופּע. מיר ווילען קריגען אינטעליגענטע יונגע לייט און מיידלעך און דערנאָך קען דערפון ווערען אַ גוט טעאַטער.

.. גוט — ענטפער איך איהם — אָבער מיט איין תנאי: אַז איהר זאָלט זיך ניט מישען.

— דאָס נעהט נישט! דאַרטען, וואו איך בין אין מיטען, מוז איך פיהרען דאָס רעדעל. פערפאַלען — איך בין אַ דעספּאָט.

אזוי שמועסענדיג, זענען מיר פערפאָהרען צו דינעזאָן׳ען.

ער האָט זיך אוועקגעלעגט אויף׳ן קאַנאַפּע — און דינעזאָן האָט איהם גענומען דערצעהלען עפּעס אַ מעשה. הערענדיג, איז ער איינגע־שלאָפען, אָבער דינעזאָן האָט אַלץ ווייטער דערצעהלט.

— ער שלאָפט דאָך שוין — זאָג איך שטיל.

— ס׳מאַכט נישט אויס — ענטפערט דינעזאָן. — אַז איך וועל אויפ־הערען דערצעהלען, קען ער זיך נאָך אויפכאַפּען.

און ער האָט גערעדט אַזוי לאַנג, ווי פּרץ איז געשלאָפען.

איך האָב זיך צוגעקוקט צום גראָען אַלטען, וואָס איז געזעסען ביי פּרץ׳ס צוקאָפּענס און דערצעהלט עפּעס אַ געשיכטע פון שטעדטעל — און פערשטאַנען, וואָס עס האָט פּרץ׳ן אין מינוטען פון צווייפעל געפיהרט אהער.

די אַלטע גוואַרדיע!

די דאָזיגע בעציהונגען צווישען אונז האָבען אָנגעהאַלטען אומגע־פעהר ביז ענדע 1909, ווען צוליעב אַ גאַנץ פערזענליכע קליינינקייט האָט ער זיך אויף מיר בעליידיגט און איך האָב אויפגעהערט איהם צו זעהן.

ס׳איז געווען די צייט, ווען איך האָב זיך געדאַרפט שטעלען צום מיליטער־דיענסט. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו קריגען געלד מיט׳ן תנאי, אַז איך זאָל פאָהרען קיין אַמעריקאַ. איך האָב דערויף נישט איינגעשטימט — און איך בין פאַר איהם פסול געוואָרען: ער האָט בעשלאָסען ביי זיך, אַז די צייטונג, אין וועלכער איך האָב געאַרבייט האָט מיך צופיעל אריינ־געצויגען.

איבריגענס, וואָלט צו דעם פונאַנדערגעהן זיך סיי ווי געקומען, דאָס מקרב זיין יעדען איינעם פון די יונגע האָט ביי פּרץ׳ן די ערשטע צייט געטראָגען דעם כאַראַקטער כמעט ווי אַ פערליעבעניש. נישט נאָר וואָס ער פלעגט עם לאָזען פיהלען דעם יונגען מאַן גופא — ער האָט גערעדט וועגען איהם, דערצעהלט וועגען איהם, זיך אַרומגעטראָגען מיט איהם. אין דער אַלעם איז געווען זעהר פיעל טעמפּעראַמענט פון אַ מענשען, וואָס

פלעגט איבערשפּרינגען אין אייביגען זוכען פון איין ליטעראַרישער פאָרם צו דער אנדערער, פון איין אידעע צו דער צווייטער — און דאָס זעלבע האָט זיך אויך געמוזט בעמערקען אין בעציהונג צו מענשען. אַלס פערליע־בעניש, אלס ערשייינונג פון טעמפּעראַמענט, האָט עס געמוזט פריהער אָדער שפּעטער אָבגעקיהלט ווערען, און דאַן פלעגט קומען צו א „צושיי־דונג". איך קען עס ווירקליך אָנרופען צושיידונג, ווייל יעדע איבערגעררי־סענע בעציהונגען פון דעם מין האָבען אין זיך געטראָגען עטוואָס פון א פערלאָשענער ליעבע.

נאָך מעהר פלעגט זיך פּרץ פיהלען בערעכטיגט דערצו, ווען ער האָט געקענט אָנווייזען, אז דער יונגער, מיט וועלכען ער האָט אָבגעריסען די בעציהונגען, האָט נישט בעשטעטיגט זיינע ערוואַרטונגען. און א בערעכ־טיגונג דערפון האָט ער זיכער געזוכט ביי זיך: ער האָט געקענט זיינע שוואַכקייטען, פלעגט זיך אינערליך גריבלען אין זיך — און דאָס האָט איהם אזוי נאָהענט געמאכט צו דעם יונגען דור, מיט וועלכען ער האָט געהאט צו טהון. דאָס פערליעבען זיך, דער טעמפּעראַמענט, די ספקות, די שענע נאַרישקייטען, אויף וועלכע ער איז פעהיג געווען, די שווארצע אויגען, וואָס האָבען געקוקט יוגענדליך אויף דעם, וואָס די יונגע לייט האָ־בען געקוקט — דאָס איז געווען יענער צויבער אין איהם, וועלכע דער עולם בעצייכענט מיט די ווערטער:

— אייביגע יוגענד.

אפילו אין דעם פונאנדערגעהן זיך און אין די ברגז׳ן איז יוגענד געווען.

און אז עס איז אריבער עטליכע יאָהר פון נאָהענטער בעקאַנטשאַפט מיט איין דור, האָט פּרץ געפונען זיך איינצוליעבען אין א צווייטען דור: דאָס זענען שוין דעמאָלט געווען א. ווייטער, הירשקאָן, קאַגאַנאָווסקי, טייַלוויז אימבער און אנדערע.

די אַלטע זענען אַראָב פון דער סצענע, מעהר ווי אַראָב פון דער סצענע. ער האָט איינמאָל, רעדענדיג וועגען הירשביין׳ען, געזאָגט:

— ער וועט מיר קיינמאָל קיין שונא ניט זיין, ווייל ער איז קיינ־מאָל מיין תלמיד נישט געווען.

די תלמידים, הייסט עס, זענען געווען „שונאים".

בין איך אוועק. דעם אמת געזאָגט, ביז איך געווען אויפגערעגט: ער האָט גוט געוואוסט, אז מיין נישט וועלען פאָהרען קיין אמעריקא האָט געהאט זעהר ווייניג שייכות מיט מיין צוגעבונדענקייט צו דער צייטונג און האָב איהם נישט געקענט מוחל זיין דעם כאראקטער פון דער פער־

זענליבער בעליידיגונג צוליעב א קליינינקייט, וואָס די גאַנצע מעשה האָט געטראָגען.

בין איך געגאַנגען אַן אויפגערעגטער, אָבער אין קאָפּ האָבען מיר זיך אַלץ געפּלאָנטערט די פערזען פון ליעד, וועלכע מיר פלעגען אַזוי אָפט זינגען ביי איהם אין שטוב:

„איך האָב אַנגעוואָרען אזא ליעבע,
אז וועה איז מיר און ווינד.“

אפשר קינדעריש, אינגעליש — לאַכט דערפון, אויב איהר ווילט! אָבער ס׳איז געוועז א שטוב, און אין א שטוב א איד מיט שווארצע אויגען, און נאָך א גראָער אַלטער איז ביים טיש געזעסען, און שבתים זענען געוועז, ווען דער איד מיט די שווארצע אויגען האָט אין גמינע נישט געדארפט געהן, און מען איז ארום טיש געזעסען און געזונגען. און דער איד מיט די שווארצע אויגען האָט זיך פון דער קאנאפּע אויפגעהויבען, איז איבער׳ן שטוב ארומגעגאַנגען און מיט זיין ברייטער, הארטליכער שטימע מיטגעזונגען, זיך אַלץ מעהר צוהיצט, גענומען אָנפיהרען מיט דעם אימפּראָוויזירטען כאָר, און די אויגען האָבען איהם געשיינט, און ער האָט שטארקער פאר אַלעמען, האַלב־דעקלאַמאַטאריש געצויגען די טענער:

שמעריל מיט׳ן פידעל,
בעריל מיט׳ן באַס,
שפּיעלט מיר אויף א ליעדעל
כאָטש אין מיטען גאַס!

אָדער עס איז א בעגינען געוועז אין סעדליץ. מיר זענען אויף די בעשנייטע גאַסען ארוים, אַוועק הינטער׳ן שטאָדט אויף׳ן וואַל, געטראָטען מיט די פיס אין שניי, און ארום איז א ווייסע, ווייטע ברייטקייט געוועזן און ער האָט זיך אין דער ברייטקייט אריין צו זונגען:

Какъ на Волгѣ стенька Разинъ,
Обнявшись съ своей княжной,
Свадьбу новую справляетъ
И веселый и хмельной!

אָדער איינמאָל איז ער אין בעט געלעגען קראַנק, און פאר דער צייט פון זיין קראַנקהייט בעשלאָסען אויסצושטודירען די גאַנצע פאָר־ליטעראַרישע ליטעראַטור פון שמ״ר׳ן, בלאָשטיין׳ען א. ז. וו. בין איך געקומען, ווען ער האָט געהאַלטען ביים סוף פון א ראָמאַן און איז מיעד געוועזן אליין איהם צו דערלייענען, האָב איך איהם גענומען לייענען עפּעס פון א גראַף מיט א קעלער, מיט אַן אָרים מיידעל —

אָדער — — — מאלע וואָס עס דערמאָהנט זיך נישט א יונגערמאַן, אז ער פערלירט א ליעבע, ווען ער איז אפילו ברגז אויף דער ליעבע.
לאַכט דערפון, ווען איהר ווילט! איהר האָט קיינמאָל נישט אָבּ־געריסען קיין ליעבע מיט א 60־יעהריגען אידען!

ס'איז אריבער אַנדערטהאַלבען יאָהר. איך בין געקומען צוריק, א פּרעג געטהון:
— וואָס מאכט דער אַלטער?
און בעקומען אַנ'ענטפער:
— מען געהט נישט צו איהם.
וואָס איז דאָ געשעהן? פּרץ האָט זיך ענטטוישט, איז ארומגעגאַנ־גען מיט איין פּערדרוס אויף די יונגע און נישט געהאַלטען פון קיינעם. און אז פּרץ האָט געוואָלט אָבשטויסען פון זיך עמיצען, האָט ער עס גע־מאכט זעהר לייכט.
איך האָב דאָך געוואָלט איהם זעהן און בין אריינגעגאַנגען. נאַטיר־ליך, מיט א זאָך, אזוי ווי אין אַמאָליגע גוטע צייטען.
ער האָט מיך בעגעגענט אָהן פריידע, איבערגעלייענט די זאַך און צוגעגעבען:
— ס'איז שען, אודאי! אָבער וואָס טויג עס, אז איהר זענט אַלע גוים? עס איז נישטאָ קיין פּיצעל אידישקייט אין אייך אַלעמען.
איך בין אוועק. עס איז געווען יענע צייט, ווען פּרץ האָט געשריבען ארטיקלען, וועגען וועלכע מען האָט געזאָגט, אז ער רופט אין שוהל אריין, און ביי זיך האָב איך בעשלאָסען: פּערפּאַלען, מילא! ווי זאָגט ער אין יענעם ליעד:
„און פערגעהט א טאָן, קען ער נישט איבערקלינגען."
אמאָל געווען א ליעבע, היינט — נישטאָ, און אוים!
פּלוצלינג אָבער כאַפּט מיט פּרץ איינמאָל אויף'ן גאַס:
— וואָס טהוט זיך מיט אייך? פאַר וואָס זעהט מען אייך נישט פאַר די אויגען? קומט, פאָהרט מיט מיר קיין מעדזעשין!
אויף'ן גאַס איז געווען רעגענדיג.
איך האָב נישט געקענט פאָהרען גלייך מיט איהם און געמוזט צו־זאָגען, אז איך וועל קומען אין א שעה ארום און ברענגען מיט זיך דאָס, וואָס איך שרייב.
עס האָט זיך אויסגעלייטערט. מיר זענען געזעסען אויף'ן וועראַנ־דע און איך האָב געלייענט. אין שטוב האָט געשמעקט עפּעס מיט רפואות. ער איז געווען צופרידען פון די זאכען, גלייך איבערגעבויעט איין זאך

אויף זיין שטייגער, די אנדערע גראַטען נישט צו ענטוויקלען אזוי, ווי איך האָב עס געוואָלט. שפּעטער זענען מיר אוועק שפּאַצירען, אָבער ער איז געווען מיעד און קיין סך נישט געקענט געהן. ער האָט מיר דערצעהלט וועגען זיינע נייע תלמידים, א פּאָר יונגע לייט, וועלכע זענען נאָך ביז איצט אין דער ליטעראַטור נישט בעקאַנט. איינעם האָב איך געקענט, און ווען איך האָב געצווייפעלט אין זיינע ערוואַרטונגען, האָט ער מיר צו־געגעבען:

— אָבער ער זינגט שענע פאָלקס־ליעדער.

געגען דעם ארגומענט, האָב איך גאָר נישט געהאַט.

אז איך האָב זיך געקליבען אָבצופאָהרען, האָט ער געהאַלטען פאַר נויטיג צו בעגלייטען מיך אַ שטיק וועג. ס'איז געווען אין דעם פון דער בעציהונג פון א בעקאַנטען, וואָס איז געקומען צו געסט. זאָל זיין אזוי! און אזוי איז עס געבליבען.

עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פּאַרבערייטונגען צו די היסטאָרישע וואַהלען פון דער פיערטער דומע. פּרץ האָט געטומעלט, געשריבען ארטיק־לען. ער האָט געוואָלט איבערנעהמען אין ציימונג די גאַנצע פּאָלעמישע דיפּלאָמאַטיע און קריגפיהרונג מיט דער פּוילישער פּרעסע. דאָס איז גע־ווען מיין אַרבייט — און ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, אז איך זאָל זיך מיט איהם מישב זיין, איידער איך געה עפּעס שרייבען. איך האָב גע־וואוסט, אז דאָס איז נישט אויף לאַנגע יאָהר. דאָס איז געווען איי־נער פון יענע אונצעהליגע פּלענער פּרץ'ס, צו וועלכע ער פּלעגט זיך שטענ־דיג צוכאַפּען מיט זיין געוועהנליכען טעמפּעראַמענט און דערנאָך אָבגע־קיהלט ווערען.

אַ קורצע צייט האָבען מיר געאַרבייט צוזאַמען, דערנאָך האָט ער מיך ווידער געלאָזט אַליין.

עס האָט זיך אָנגעהויבען דערנאָך דער באָיקאָט — אַ צייט, ווען עס האָט זיך נישט געטראַכט וועגען ליטעראַטור. עס האָט געברויזט אַ קעסעל, אין וועלכען עס האָט זיך אויסגעקאָכט די נאַציאָנאַלע ווידער־אויפלעבונג פון פּוילישען אידענטום, און די קלעפּ, וואָס מען האָט פון די פּאָליאַקען בעקומען, זענען עס געווען יענע קלעפּ איבער'ן שמיעד־אייזען, אויף וועלכען עס האָט זיך פּעסטער געשמיעדט די נאַציאָנאַלע איינינגקייט פון פּוילישען אידענטום. דער קעסעל און די אַרבייט האָבען אַריינגעצויגען — דאָס אייזען איז הייס געווען, און יעדער שורה פון אַ ציימונג האָט דעמאָלט אַ גרעסערען סמן געלעגט אויפ'ן גייסט פון פאָלק, ווי בענדער ליטעראַטור.

פּרץ האָט דעמאָלט געשריבען זיינע גלענצענדע שאַרפע אַרטיקלען

וועגען פויליש־אידישע אנגעלעגענהייטען, האט זיך איינגאנצען אריינגע־טהון אין דער ארבייט, איז געווען גרייט די גאנצע צייטונג צו פערפילען, ביז... ביז די היץ פון דער ארבייט איז אריבער און ער האט זיך א לאז געטהון אין אנ'אנדער ווענדונג: זיך געלאזט אויסקלייבען פאר'ן פארזי־צענדען פון „הזמיר" און גענומען מיט פליים ערפילען די אפיציעלע פליכ־טען פון דעם אמט. געקומען אויף פערזאמלונגען, אויף זיצונגען, איינ־געארדענט פארלעזונגען—און אליין אויף זיי אויפגעטראטען, איינגעאר־דענט געמיטליכע ליטערארישע אווענד און אליין די מעשיות פון דער עסטראדע דערצעהלט און מיט'ן עולם ליעבליך מיטגעזונגען — עס האט זיך געלעבט.

אויפ'ן פיערטען שטאק פון „הזמיר" פלעגען מיר זיך טרעפען—און ס'זענען געווען מאמענטען, ווען עס האט זיך געדאכט, אז פרץ הויבט זיך ווידער אן דערנעהנטערען צו דער יוגענד, ווי אין די אמאליגע צייטען. ער טרעפט מיך ווידער איינמאל מיט א טענה:

— פאר וואס דערווייטערט איהר זיך?

איך טראג אין זיך די אונצופריעדענהייט פון אלע יונגע, וועלכע האבען אויפגעהערט צו איהם קומען און ענטפער:

— ווער איז שולדיג, אז איהר פערטרייבט אלעמען פון זיך?

ער פיהלט זיך געטראפען און רופט דינעזאנ'ען פאר אן עדות.

— דינעזאן, הער, וואס ער זאגט: איך האב די יונגע פערטריבען!

דינענזאן נעהמט איהם פערענטפערען, אבער פיהלט זיך נישט בע־קוועם דאביי און לעגט מיר פאר, שוין אלס פארזיצענדער פון „הזמיר", צו ארגאניזירען ספעציעלע אווענדען פון די יונגע.

איך זאג עס איהם צו. אין יענער צייט האבען מיר, די יונגע, גע־פרובט מאכען א קלייזעל מיט שענע צוועקען און בעשלאסען מאכען אווענ־דען, צו קריגען געלד אויף ארויסגעבען ליטעראטור. מען דארף זיך אויס־נוצען מיט'ן „הזמיר", ד. ה. מיט פרץ'ס פארשלאג. איך קום צו איהם אונטערהאנדלען.

דער שמועס געהט אפיציעל וועגען די פינאנציעלע בעדינגונגען, וועל־כע דער „הזמיר" קען אונז געבען. און אלס אפיציעלע פערזאן רעדט ער צו מיר בלשון:

—הערר!

איך ציה אן די זעלבע אפיציעלע מאסקע און ענטפער אויך בלשון:

— הערר:

איך בעמערק, ווי עס ברענגט איהם שטילערהייט ארויס פון געדולד, ביז ער פאלט אן אויף מיר אין גוטמוטיגען כעס:

— איהר וועט מיך אויפהערען צו „הערן״, אָדער ניין?

פון דעם פּלאַן ווערט גאָר נישט — מיר קענען נישט דורכקומען. איבּ־ריגענס, ווערט דאָס יונגע קלייזעל אויך אין גיכען צופאַלען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום בעקום איך אַ קאָנפידענציעלען בריף פון פּרץ׳ן מיט אַן איינלאַדונג אויף אַ נייע פעראַזאַמלונג. עס קומען זיך צונויף אַ זעקס־זיבען מאַן, צווישען זיי פּרץ, דינעזאָן, בעל־מחשבות, נאָמבערג און איך געדענק נישט ווער נאָך—און פּרץ לעגט אונז פאָר זיין נייעם פּלאַן וועגען אַ גרויסען ליטעראַרישען פעראיין וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע אידישע שרייבער. די אַרבייט וועט קענען געהן לעגאַל, אַ דאַנק דעם „הזמיר״. מען וועט קלייבען געלד, אַרויסגעבען ביכער, זאַמלען פאָלקס־לאָר, א. א. וו. מיר, די עטליכע צוזאַמענגעקליבענע בלייבען די גרינדער און די איבעריגע מיטגליעדער ווערען קאָאָפּטירט דורך אונז. עס ווערען אָנגעמערקט די פּונקטען פון „אוסטאַוו״. פּרץ לעגט פאָר אַלס פּאָרזי־צענדען דינעזאָנ׳ען. יענער קווענקעלט זיך און נעהמט אָן, וויסענדיג, פערשטעהט זיך, אַז דער פּאַקטישער פּאָרזיצענדער בלייבט פּרץ. אַלס סעקרעטאַר לעגט ער פאָר—מיך.

מען האַלט אָב פעראַזאַמלונגען, מען שמועסט, מען דעבאַטירט. פּרץ האָט טענות, פאַר וואָס איך שרייב נישט קיין פּראָטאָקאָלען, אַזוי ווי אַן אָנשטענדיגער סעקרעטאַר דאַרף טהון, און חכמה׳ט זיך אויפ׳ן חשבון פון מיינע פערזענליכע מעלות און חסרונות, ווי אין גאָר אַמאָליגע גוטע צייטען. איינמאָל אַפילו דערגעהט ער צו דעם, וואָס ער שמועסט אָב מיט מיר עטליכע שעה וועגען מיינער אַ גאַנץ פּריוואַטער אַנגעלעגענ־הייט. ווי שטענדיג, גיט ער מיר עצות, שטראָפט מיך און האָט טענות צו מיר. אָבער דעם ליטעראַרישען פעראיין איז נישט בעשעהרט געווען קיין לאַנגע יאָהר. איך פערלאַנג, אַז מען זאָל קאָאָפּטירען אַלע יונגע, און פּרץ איז נישט אינגאַנצען מסכים דערמיט. אַן אַנדערס מאָל קומט נישט עמיצער אויף אַ פעראַזאַמלונג. די גאַנצע געשיכטע הויבט אָן ביסלעכווייז זיך פונאַנדערשוויימען. עמיצער פאָהרט אַרויס אויף אַ זומער־וואָהנונג, ס׳ווערט הייס — און מען הערט אויף וועגען דעם צו רעדען.

איך טרעף פּרץ׳ן אַמאָל אין גאָרטען, אַמאָל אין אידישען טעאַטער — ער אינטערעסירט זיך מיט יעדען נייעם אַקטיאָר, וואָס געפעלט איהם, טומעלט זיך, לאַדט זיי איין צו זיך און קומט יעדען טאָג אין טעאַטער אַריין.

צום לעצטען מאָל זיצען מיר אין קאַפע אויך מיט אַן אַקטריסע, וואָס גאַסטראָלירט. מיר פּלוידערן קאַפע־מעסיג. דערנאָך געהען מיר אין גאַס. ס׳איז אַ הייסע זומער־נאַכט און פּרץ שפּאַצירט אָהן אַ הוטעל.

אז איך פרעג וועגן היטעל, נעהמט ער ארויס פון קעשענע עפעס א ווייס לייווענטען מיצעל, וועלכען ער ציהט גלייך ארויף אויפ׳ן קאָפּ צו ווייזען, ווי עס זעהט אויס, און לעגט עס גלייך צוריק אין קעשענע אריין. ער איז ווי שטענדיג שעֹן און שארפזיניג.

מיר געזעגענען זיך — מיר חלומ׳ט זיך נישט, אז אין עטליכע טעג ארום וועל איך פערלאָזען דאָס לאנד, אום נאָך אמאהל איהם נישט צו זעהען.

דאָס זענען קורצע ערינערונגען, שטריכען, בלעטלעך. אפשר וואָלט איך געקענט פיעל מעהר וועגען פרץ׳ן דערצעהלען — איז נאָך איצט נישט די צייט דערויף. אפשר בין איך איצט בכלל נישט פעהיג בולט׳ער און סיסטעמאטישער צו שילדערן די דאָזיגע פיגור, וואָס איז געווען אזוי אלזייטיג און פערשיעדענארטיג אין איהרע אלע ערשיינונגען. איך האָב נאָר אָנגעוואָרפען דאָס, וואָס איז מיר געקומען אויפ׳ן זכרון.

מיר האָבען די לעצטע צייט געוואוסט, אז פרץ פיהרט א טאָג־בוך, וועלכער דארף פערעפענטליכט ווערען נאָך זיין טויט. איך האָב זיך דע־ריבער אין איינינע ערטער אבגעהיט צו בעריהרען פערזענליכע בעציהונ־גען צו אנדערע. דאָס וועט ער אליין טהון.

און נאָך א זאך. אויב די דאָזיגע בלעטלעך טראָגען ערטערווייז א צופיעל פערזענליכען כאראקטער, בעט איך אין דעם דערצעהלער זעהען נישט מיך פערזענליך, נאָר איינעם פון די יונגע, וואָס האָבען זיך אין פרץ׳ס שטוב ערצויגען. דאָס וואָס איז געווען מיט מיר, איז כאראקטע־ריסטיש פאר אלע אנדערע: עס זענען פיעל תלמידים, אבער נאָר איין רבי געוועזען.

מ. מיכעלזאָהן.

פון י. ל. פּרץ'ס ראַדיקאַל-סאָציאַליסטישע יאָהרען

(זכרונות און שטריכען).

דערקענט האָב איך פּרץ'ען ארום דעם יאהר 1898. מיר זענען גע־וועזען א גרופּע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען בעאיינפלוסט פון סאָציא־ליזם, שטארק צוגעמישט מיט דעם אלטען רוסישען ניהיליזם און מיט דער ספּעציעל אידישער אפּיקורסות. מארקס, ענגעלס, פּיסארעוו און באזאראָוו זענען געווען אונזערע געטער, האָבען פּערנומען דעם פּלאץ פון דעם אלטען אידישען גאָט, וועלכען מיר האָבען בעקעמפּפט. פּרץ'עס „שטריימעל" איז געווען אין פּולען איינקלאנג מיט אונזער גאנצער וועלט־אנשויאונג און האָט דערפאַר געמאכט אויף אונז א גרויסע ווירקונג. עס איז ניט געווען דער אינהאלט (עס איז דאָרט ניטאָ קיין איין נייער געדאנק) נאָר די פאָרמע, די איינפאכקייט, וואָס האָט אזוי שטאַרק געווירקט. ביז אהער זענען מיר געווען געוואוינט צו לעזען אפּיקורסישע ביכער אין דעם אריסטאָקראטישען העברעאיש. מען האָט גע'משפט דעם אידישען גאָט, אבער אלץ אין די הויכע ספערען און מען האָט געברויכט די הייליגע שפּראך. דאָ אבער האָט מען איהם געשטעלט צום משפּט פאר דעם ברייטען פאָלק און אין דער וואָכיגער שפּראך. דאָס האָט שוין געשמעקט מיט רעוואָלוציע.

פון אפּיקורסות צום סאָציאליזם, פון „שטריימעל" צו „באָנציע שווייג" איז אין יענע יאהרען געווען א גלייכער וועג. אזוי, וויינינגסטענס, פלעגט עס זיין ביי אידען. ווי עס פיהרט זיך אין אזעלכע פעלע האָבען מיר זיך פון תלמידים גלייך פערוואנדעלט אין מלמדים; מיר האָבען פער־געסען אָן זיך און גענומען פערזאָרגען דעם כלל. מיר האָבען גענומען מאַ־כען פלענער, ארויסצוגעבען ביכלאך פאר דעם פאָלק. אזוי ווי פּרץ איז געווען אונזער אידעאל, האָבען מיר בעשלאָסען זיך צו ווענדען צו איהם. קיין ענערגיע האָט ניט געפעהלט, מיר האָבען צונויפגעלעגט עטליכע צעהנ־דליג רובעל און זענען אוועק צו פּרץ'ען. פּרץ'ען איז דער פּלאן געפעלען געוואָרען, ער האָט צוגעזאָגט, אז ער וועט שאפען דאָס איבריגע נויטיגע געלד, א גאנץ גרויסע סומע, און האָט אונז פאָרגעשלאָגען, מיר זאָלען אויסוועהלען איינעם פון אונזער גרופּע אלס מיטגליעד פון א רעדאקציאנס־

קאָמיטעט. איך בין ערוועהלט געוואָרען און בין אזויערנאָך געוואָרען אן אָפטער בעזוכער אין פרץ'עס הויז.

ווען איך דערמאָן מיך איצט דיזע רעדאקציאָנעלע פערזאמלונגען, ווי דער פופציג יעהריגער פרץ איז געזעסען מיט עטליכע צוואנציג יעהריגע בחורים, האָט פאר זיי געלעזען זיינע זאכען און זיך מיט זיי ערנסט בעראטהען וועגען יעדער קליינינגקייט, וועהרענד אין דער אמת'ן האָט ער געמוזט טהאָן די גאנצע ארבייט, סיי די ליטעראַרישע און סיי די פינאַנציעלע, — מוז איך איהם בעוואונדערען. אבער דער שעהנסטער שטריך זיינער איז געווען, וואָס ער האָ טגעזוכט צו ענטדעקען נייע טאַלאַנטען און דערמונטערען זיי צום שאפען. איך געדענק ווי פרץ האָט אונז פאָרגעלעזען א מאַנוסקריפט פון ל. שאַפּירא. ער איז געווען בעגייסטערט און האָט איהם גלייך פאָרגעזאָגט א גרויסע צוקונפט.

צוגלייך האָט אונז פעראייניגט נאָך א רינג פון געזעלשאפטליכער טהעטיגקייט. דער פּאָליטישער, אדער ריכטיגער דער דיפּלאָמאטישער ציוניזם, איז אויפגעקומען און האָט זיך שטאַרק פערשפּרייט צווישען דער אידישער אינטעליגענץ. מיר האָבען געהאַלטען פאר אונזער אויפגאַבע צו בעקעמפפען דעם ציוניזם. פרץ איז אויך געווען א פערביסענער געגנער פון ציוניזם. איהם איז געווען צו ווידער „דער גוישער ציוניזם וואָס האָט נאָר אן אידישען נאָמען, אָהן א וועלכען עס איז אידישען אינהאַלט.“ פרץ איז געווען געגען דער שתדלנות־פּאָליטיק, וואָס איז געווען דער יסוד פון אלע פּלענער פון דיפּלאָמאטישען ציוניזם. מיר האָבען אלזאָ אָרגאַניזירט גרויסע געהיימע דיסקוסיאָנס־פערזאמלונגען מיט די ציוניסטען, אויף וועלכע יעדער צד האָט בעקומען א גלייכע צאָהל בילעטען פאר זיינע אנהענגער און א גלייכע צאָהל רעפערענטען. פרץ איז געווען אונזער הויפט־רעפערענט. דאָס זענען געווען, ווי איך גלויב, זיינע ערשטע ארויסטרעטונגען אויף גרויסע פערזאמלונגען.

און דאָ דארף פערצייכענט ווערען, אז אין יענער צייט איז נאָך פרץ געווען ווייט פון אנערקענען אידיש אלס נאציאנאלע שפּראַך. ער האָט אנערקענט אידיש אלס א נויטווענדיגען מיטעל צו בילדען די מאסען, אבער ניט פאר דער אינטעליגענץ. און טאקע אויף אונזער ערשטער פערזאמלונג האָט ער זיך איינגעשפּארט צו האַלטען דעם רעפעראַט דוקא אין פּויליש, טראָץ דעם פּראָטעסט פון די צעהנדליגע ארבייטער, וועלכע האָבען א וואָרט ניט פערשטאַנען.

דיזע פערזאמלונגען האָבען אוועקגענומען ביי פרץ'ען, ווי אויך ביי אונז אלעמען, זעהר פיעל צייט, אזוי אז עס איז געווען פאר א לאַנגע צייט אונמעגליך זיך אָבצוגעבען מיט די געפּלאַנטע ליטעראַרישע אויסגאַבען.

דאך, אין מיטען פון יאהר 1899, האבען מיר צוליעב עטליכע ארעסטען געמוזט אויפגעבען די געהיימע פערזאמלונגען מיט די ציוניסטען און מיר האבען זיך דאן ווידער גענומען צו די אויסגאבען. פרץ האט זעהר פיעל געשריעבען און—איבערגעשריבען. כמעט ביי יעדען קומען האט ער גע־האט עטוואס נייעס פארצולעזען.

און א כלל האבען מיר געהאט, אז פרץ'עס זאכען זענען געווען אם בעסטען גלייך ווי זיי זיינען ארויס פון זיין פעדער. זיי האבען פערלוי־רען זעהר פיעל ווען ער האט זיי גענומען איבערארבייטען און איבער־שרייבען. פרץ דער קלוגער, געבילדעטער און מיט דער אייראפעאישער ליטעראטור גוט בעקאנטער פרץ האט פיעל געשטערט פרץ'ן דעם קינסט־לער.

פרץ און די רוסישע צענזור, — דאס איז א טהעמא וואס פאדערט א ספעציעלע בעארבייטונג. די צרות וואס פרץ, מיט זיינע פארטשריט־ליכע מיינונגען, מיט זיין אברופען זיך אויף סאציאלע און פאליטישע ער־שיינונגען, מיט זיין גרויסען טעמפעראמענט, האט זיך געמוזט אנליידען פון די רוסישע בעאמטע, וואס זענען געווען ממונה איבער דער אידישער פרעסע,—איז זיך לייכט פארצושטעלען. אין דער הינזיכט האבען אין רוסלאנד געליטען שרייבער אין אלע שפראכען. איך האב געזעהען מא־נוסקריפטען מיט דער הסכמה פון דער צענזור, וועלכע זענען געווען אזוי געשטראכען און זאגאר געענדערט פון צענזור, אז די פערפאסער האבען זיי ניט דערקענט. פרץ האט זיך ארויסגעהאלפען מיט די פינטעלאך, דא אבער וויל איך דערצעהלען פון די צרות וואס דער צענזאר איז אויס־געשטאנען פון פרץ'עס שריפטען. די סאציאליסטישע בעוועגונג האט זיך גענומען פערשפרייטען צווישען די אידישע ארבייטער, עס איז געוואקסען די בעדערפנישע אין אידישע ליטעראטור מיט א ראדיקאלער טענדענץ. קיין פארטיי־ליטעראטור איז אין אידיש נאך ניט געווען. אזוי ווי פרץ'עס זאכען האבען אויסגעדריקט געוויסע ראדיקאלע מיינונגען, האט מען מיט די ארבייטער געלעזען און געלערענט פרץ'ס מעשה'לעך, און ווען עס הא־בען זיך אנגעפאנגען ארעסטען צווישען די ארבייטער, האבען די זשאנדא־רען איבעראל געפונען פרץ'עס בלעטלאך. האבען זיי אנגעפרעגט דעם דאמאלדיגען אידישען צענזאר, זאקס, ווי אזוי ער האט דורכגעלאזען אזעל־כע קראמאלנע ליטעראטור. איז דער צענזאר געקומען צו פרץ'ען, ער זאל איהם ארויסהעלפען, — אז ניט, האט ער געסטראשעט, וועט ער מעהר זיי־נע זאכען ניט דורכלאזען. פרץ האט זיך געמוזט אוועקזעצען און אנשריי־

בען א רעפעראט וועגען זיינע ווערק און בעווייזען, אז דאָרט איז אלעס כשר.

אזויערנאָך האָט פרץ געמוזט פריהער שרייבען פארשטעלט דורך משלים און פארקירצט כדי צו ראטעווען זיינע ווערק פון צענזאָר און נאָכהער איז ער געווען געצוואונגען צו ערקלעהרען זיינע ווערק כדי צו ראטעווען דעם צענזאָר.

די לאגע איז געוואָרען אזא אז די צענזור האָט איהר געשטערט נאָך מעהר ווי פריהער. ערשט ווען די אויפגעקומענע פארטיי - ליטעראטור האָט פערנומען דעם פלאץ פון פרץ'עס בלעטלאך ביי די ארעסטען פון ארבייטער, האָט מען איהם צורוה געלאָזען.

און טראָץ דעם איז פרץ געווען דאן זעהר אונבעקאנט צווישען די מאסען לעזער. זיינע „ביבליאטעקען“ מיט די „בלעטלאך“ זענען יאהרען לאנג געלעגען ביי די מוכרי ספרים ווי שטיינער, ניט קוקענדיג וואָס מען האָט זיי אָנגעבאָטען בחצי חנם. דער פאָלגענדער אנעקדאט, וועלכען פרץ האָט מיר דערצעהלט, וועט כאראקטעריזירען די לאגע. פרץ איז אמאָל געווען ביי צוקערמאן אין בוך־סטאָר. אן ארבייטער איז אריינגעקומען קויפען אדער לייהען א בוך. צוקערמאן האָט איהם דערלאנגט פרץ'עס ביבליאטעק. דער ארבייטער אבער האָט עס איהם צוריקגעגעבען מיט דער בעמערקונג, אז ער וויל אזעלכע... ביכער ניט האָבען.

אז פרץ איז געווען זעהר העפליך צו יעדען, וואָס האָט מיט איהם גע־האט עטוואס צו טהון, — איז איבעראל בעקאנט. דאָ וויל איך פער־צייכענען א שטריך פון מערקווירדיגען מוטה, וועלכען ער האָט ארויס־געצייגט. ווי בעקאנט איז פרץ ארעסטירט געוואָרען אין אוגוסט, 1899, עטליכע טעג נאָך דעם ווי ער האָט פארגעלעזען אויף א פערזאמלונג, צו העלפען סטרייקערס. אין פערבינדונג מיט דיזען ארעסט וויל איך בעמער־קען דאָס פאָלגענדע. פאר דער פערזאמלונג האָב איך ערפאהרען, אז זי איז זעהר שלעכט ארגאנזירט געוואָרען, אז וואהרשיינליך האָבען פיעל שפיאָנען בעקומען בילעטען. שבת, דעם טאָג פון דער פערזאמלונג, בין איך אוועק צו פרץ'ען, האָב איהם דאָס דערצעהלט און זיך געבעטען ביי איהם ער זאָל ניט געהן אויף דער פערזאמלונג. פרץ האָט א ווײלע נאָכ־געדענקט, דאן האָט ער מיך געפרעגט, אויב איך וועל געהען. איך האָב געענטפערט אז איך מוז געהען. „דאן געה איך אויך,“ האָט ער קורץ גע־זאָגט. עס האָט ניט געהאָלפען קיין טענה'ען, עס האָט ניט געהאָלפען קיין בעטען, — פרץ איז געגאנגען אויף דער פערזאמלונג און איז ארעסטירט געוואָרען

דער ערגסטע פון פרץ ענדיגט, קען מען זאָגען, אן עפּאָכע פון סאָציאַליסטיש־ראַדיקאַלער טהעטיגקייט, שריפטליך, ווי פערזענליך. די פארטייען האָבען גענומען וואַקסען אין קראַפט, עס איז פערשוואונדען דער צווייבער פון אידעען וואָס שפּאַרען זיך דורך דעם ערשטען וועג צווישען די פיעלע שטערונגען און קאָנוועציאָנאַלען. זיי זענען ווי געוואָרען פערהאַרטעוועט אין דאָגמען, געפּאַנצערט מיט פאנאטיזם. די פארטייען האָבען זיך גענומען רייסען צווישען זיך. דאָס אלעס האָט געמוזט אבשטויסען אזא עמפּפינדליכע קינסטלערישע נאַטור ווי פרץ איז געווען. פון דער צווייטער זייט איז אויפגעקומען א מעהר אדער וויינינגער ראדיקאלע לעגאלע פרעסע,—דער „יוד“, נאָכהער דער „פריינד,“ וואו פרץ האָט געפונען א ברייטע פעלד פאר זיין פיעלזייטיגען טאַלאַנט.

דאָס אלעס האָט געמאַכט מעגליך, אז צו פרץ׳עס יובילעאום זאָלען שוין די ציוניסטען, וועלכע ער האָט מיט א פּאָר יאהר פריהער אזוי ביטער בעקעמפפט, ווערען די הויפּט בעל שמחה׳עס. דער איד האָט גובר געווען דעם מענש. עס מוז אבער אנערקענט ווערען, אז דער קינסטלער אין פרץ׳ן האָט פון דעם פיעל געוואונען.

י. אָפּאַטאָשו.

ווי כ'האָב י. ל. פּרץ'ן געזעהן

צוויי מענשען האָב איך תמיד מקנא געווען ביי אונז אין שטעדטעל— מיין פעטער, א תבואה סוחר, און דעם פּרוש הערשיע.

מיין פעטער — א שעהנער, ברייט־ביינינגער יוד, מיט א באָרד ביז צום גארטעל, פון די יודען וואָס האלטען קיינמאָל קיין געלד אין א בייטעל, שיטען עס אין די הויזען קעשענע אריין, עס זאָל קלימפּערן, מען זאָל לייכטער קענען געבען א נדבה און מיט א פולער האנד.

הערשיע פּרוש—א קליין, אויסגעדארט מענשיל, פלעגט זיך אוועק־שטעלען אמאָל ביים כיור, אמאָל ביים אויוועז, אין מיטען „שטיבעל“, וואו עס האָט זיך געמאכט, און געצויגען דעם אחד פון שמע ישראל, צו ערשט זעהר הויך, דערנאָך אלץ שטילער און שטילער, איבער א האלבע שעה. דערביי האָט ער זיך אזוי פערטיעפט, אריין אין אזא דבקות, אז זיין ביינערן פנים וואָס האָט זיך קיין ריהר געטהאָן, האָט זיך מיט אמאָל צושטראהלט און עס איז ליכטיג געוואָרען. מיט יראת הכבוד האָב איך געקוקט אויף דעם פּרוש, געגלויבט אז זיין נשמה האָט דעמאָלט „עליה“, און כ'וויים נישט פאר וואָס ס'איז מיר אויף'ן זינען געקומען אז יענער תנא אויף וועמעס קאָפּ א פויגעל האָט זיך א נעסט אויסגעבויט, האָט גע־מוזט אויסזעהן ווי הערשיע פּרוש.

מיין פעטער האָב איך מקנא געווען, ווייל ער האָט געקענט יצחק ליבוש פּרץ, און הערשיע פרוש—ווייל ער האָט געקענט מיכה יוסף בער־דיטשעווסקין.

מיט יאהרען צוריק האָט מיין פעטער צוגעשטעלט תבואה אין דער מיהל אריין, וואָס פּרץ האָט געהאלטען בשותפות מיט זיינעם א קרוב.

וועניג, זעהר וועניג האָט מיין פעטער געוואוסט וועגען פּרץ'ן, גע־דענקט אז פּרץ האָט זיך כמעט ווי נישט געמישט אין געשעפט, פלעגט זיך נור חתמנ'ען, געטראָגען א היטעל מיט א לאקירענעם דאשיק, א פּאָר שטי־וועל מיט הויכע כאָליאוועס און אויסגעזעהן האָט ער ווי אן „עקאָנאָם“, ווי א יונגער שלאכטשיץ.

נאָך וועניגער האָט הערשיע פרוש געוואוסט וועגען בערדיטשעווסקין. כאָטש ער האָט געלערענט מיט איהם, אויב כ'האָב קיין טעות, אין וואָ־לאָזשין.

— אי — פלעגט ער טענה'ן — ווען כ'זעה איצט מיכה יוסף'ן, וואָלט איך זיך אזוי צוגעגאנגען—דאָ האָט דער פּרוש א בויג אָן געטהון זיינע דאַ־רע פּלייצעס, אָנגעשטעלט צוויי פינגער א שנעל צו טהון, געקוקט אויף די פינגער, ווי א יוד בעקוקט אן אתרוג פון די „מובחרים“ און זיך צו־

לאכט — וואָלט איך זיך אזוי צוגעגאנגען, איהם א שנעל געטהון אין דער נאָז אריין — אי מיכה, מיכה, דערקענסט מיך גאָר נישט?

דאָס איז אלץ וואָס כ'האָב זיך דערוואוסט פון פעטער און פון פרוש וועגען פרץ'ן און בערדיטשעווסקין, פונדעסטוועגען האָב איך ביי יעדער געלעגענהייט שטארק הנאה געהאט נאָכאמאָל אויסצוהערען די זעלבע מעשיות, און די צוויי מענשען זיינען מיר ליעבער געוואָרען.

וויפיעל ליעבע און דרך ארץ בית המדרש בחורים האָבען צו אידישע שרייבער! פונקט ווי חסידים שמועסען מיט יראה וועגען זייערע רבי'ס, אזוי שמועסען די בית המדרש בחורים מיט ליעבע און גלויבען וועגען די אידישע שרייבער. יעדער שרייבער ווערט אין א פויליש שטעדטעל נאָך ביים לעבען פערוואנדעלט אין א לעגענדע. די טאטעס זיצען אויף די קלעצער וואָס זיינען צעוואָרפען אין הויף פון „שטיבעל", און שמועסען מיט גרויס כונה, פיעל מאָל מיט א ברען, פון קאָצקער, פון גערער, און די זיהן שפאציערען ארום, ארום דעם שטאָדט גאָרטען אין ברייטע שורות, און מיט'ן זעלבען ברען און ליעבע שמועסען זיי וועגען פרץ'ן, אש'ען און נאָמבערג'ען.

די שרייבער פערנעמען אין פוילען ביי די בחורים דעם פלאץ פון דעם רבי. אין 1905, האָבען זיך די בחורים פון מיין שטעדטיל גע'מח'ט, צו א יודישער ארבייטער דארף קויפען א שקל, צו ער דארף עס געבען פאר דער ארבייטער בעוועגונג, האָט מען בעשלאָסען אראָפּצושיקען צו פרץ'ן א שליח און ביי איהם פרעגען — און זיי האָבען געשיקט.

און אז עס איז דאָ גלויבען, איז דאָ ליעבע, איז שוין במילא דאָ האָפנונג, די גרויסע האָפנונג אין דעם איד.

די אידישע שרייבער פון פוילען זיינען די בחורים נעהנטער, עפּעס פּאָרט „משלנו". און פונקט ווי יעדער חסיד ווייס אז עס איז ערגיץ דאָ א גרויסער „טשאָרטקעווער רבי", נור וואו דאָס איז, ווייס ער נישט, אזוי ווייסען די בחורים אז עס זיינען פאראהאן אין ווילנע, אדעס אויך גרויסע אידישע שרייבער, נור די װאָרשעווער זיינען זיי עפּיס נעהנטער.

שבועת צייט 1906 האָב איך צוגעשיקט פרץ'ן אן ערצעהלונג, אריינגעלעגט א זיעבען־קאָפּיקע מארקע פאר אן ענטפער. איבער א וואָך האָב איך אָפּגעוואָרט דעם בריעף־טרעגער דריי מאָל א טאָג, זיך שוין באלד מיאש געוועזן און מיר האָט זיך גענומען אויסדאכטען אז כ'האָב שלעכט אדרעסירט דעם בריעף און ביסלעכווייז איז ביי מיר מעהר קיין ספק נישט געווען, אז כ'האָב פארגעסען צו שרייבען דעם נאָמען פון דער גאַס און אנשטאט „צעגליאנא" האָב איך געשריבען „צעגעלניא", און אזא געסעל איז גאָר אין פראגא, נישט ווארשע.

אין א וואָך ארום האָב איך ערהאַלטען א בריעף.

ארום פינף, זעקס פארנאכט האָב איך אָנגעקלונגען ביי פּרץ'ן. ער אַליין האָט מיר געעפענט. עטוואָס העכער ווי נידריג, ברייט־ביייניג, אָהן א ראָק, מיט פארבויגענע מאַנזשעטען, דיקע, אראָפּפאַלענדע וואָנסען, א קוטשמע האָר מיט א „טשופּ" איבער'ן שטערן, א פּאָר קלוגע, שארפע אוי־גען, א ברייטען פּאסעק איבער א פּאָר זעהר ברייטע הויזען — האָט ער אויף מיר געמאכט דעם איינדרוק ווי אן אטאמאן פון קאָזאקען.

— גוט וואָס איהר זייט געקומען! קומט אריין!

ער האָט מיך אריינגעפיהרט צו זיך אין קאבינעט, וואו צוויי שווארץ־חנ'עוודיגע מיידלעך, ליטוואטשקעס, זיינען געזעסען. מיך פאָרגעשטעלט. ער האָט זיך אריינגעזעצט אין א פאָטעל און פון א גרויסע פאָרצעלאַיענע שיסעל האָט ער מיט אפּעטיט געגעסען שמאנט מיט אוגערקעס.

איך האָב פון איהם קיין אויג נישט אראָבגעלאָזט, געקנאקט די פינ־גער, נישט איינגעזעסען אויף דער שטוהל און געקוקט ווי פּרץ עסט, טונקט די וואָנסען אין שמאנט און די אויגען ברענען, שמייכלען צו די מייד־לעך — איז מיר מיט אמאָל איינגעפאלען אז טאראס בולבא האָט אויך אזוי געמוזט עסען, מיט פערקאשערטע ארבעל, אין אזעלכע ברייטע הויזען, נור ביי טאראסעס הויזען האָט געווים געהאנגען א ציבעק.

אָפּגעגעסען — האָט ער ארויסגענומען פון א טעקע מיין מעשה און מיר געוויזען אויף א בענקעל נעבען זיך.

די מיידלעך האָבען זיך אויפגעשטעלט, ענטשולדיגט און געוואָלט אריינגעהן אין א צווייטען צימער.

— נישט נויטיג — האָט ער געזאָגט — מיר זיינען דאָך פון איין משפחה.

מיר איז געוואָרען פינסטער אין די אויגען. כ'האָב קיין וואָרט נישט פערשטאנען וואָס פּרץ האָט מיר געזאָגט, געהערט בלויז דאָ אידיש, דאָ רוסיש און עס האָט זיך מיר געדאכט אז ווען עס געפעלט איהם א שטעל רעדט ער אידיש, און ווען נישט — רוסיש.

פון הינטען, האָט זיך מיר געדאכט, לאכען די מיידלעך, געפיהלט ווי זייערע שווארצע אויגען בריהען, עגבערן דעם קארק, שטיקען זיך, דאכט זיך, פון געלעכטער; און פּרץ רעדט מיט א פול מויל, גלייך ווע־גען „קיסט", „פאָלאטנאָ" און „כודאָזשניק".

אז כ'בין שוין געשטאנען אויף דער גאַס און אָפּגעעטהעמט, האָב איך זיך דערמאָהנט זיינע לעצטע ווערטער:

— אז איהר וועט אָנשרייבען עפּים, ברענגט!

די זעלבע וואָך נאָך האָב איך פערלאָזט ווארשע, באלד נאָך דעם — רוסלאנד, און עס איז מיר ניט בעשערט געווען פּרץ'ן נאָך אמאָל צו זעהן.

דר. חיים זשיטלאָווסקי:

י. ל. פּרץ'ס קינסטלערישע טעכניק

פאָרבעמערקונג.

עס פערדריעסט מיך זעהר, וואָס עס איז פאַר מיר אונמעגליך געוועז צו בעטייליגען זיך אין דעם פּרץ־נומער פונ'ם „ליטעראַטור און לעבען„ מיט א שפּעציעל צוליעב דעם געשריבענעם ארטיקעל.

איך האָב מיר ערלויבט צו געבען אן ארטיקעל, וואָס איז ערשיענען גענוי מיט צעהן יאהר צוריק. דער לעזער קאָן פון איהם זעהען, אין וואָס פאַר א טאָן מען האָט נאָך יעמאָלט געדאַרפט שרייבען וועגען פּרץ'ן און דער אידישער ליטעראַטור בכלל.

יעדעס מאָהל, ווען אונזער איינעם פון די „פּאַרליעבטע אין דעם זשאַרגאָן" פלעגט אויסקומען צו האַמפּערן זיך מיט די געגנער פון דער אידישער ליטעראַטור, פלעגט פּרץ זיין איינער פון די בעסטע וואַפען אין אונזערע הענד.

„וואָס דאַרפען מיר זיך קריגען וועגען די מעגליכקייט פון א אי־דישער ליטעראַטור אויף דעם נייען אייראָפּעאישען שטייגער? אָט האָט איהר זי א פאַרטיגע: לייענט פּרץ'ן!"

דאָס איז נאָך געוועזן אין די צייטען, ווען דאָס ליטעראַרישע יונג־וואַרג,—ווי שלום אַש, נאָמבערג, ל. שאפּירא—האָט זיך נאָך ניט באַ־וויעזען, ווען פּינסקי האָט נאָך געהאַלטען אין אויספּרואווען זיין קול. פּרץ איז געוועזען אייגענטליך דער איינציגער „קאַזיר" אין דער האנד, דער־פאַר אבער א „טויז קאַזיר", וואָס דער געגנער האָט געמוזט „נעהמען", ווייל ער האָט זי ניט געקענט „שלאָגען."

פון דעסטוועגען פלעגען זיך געפינען אַזעלכע, וואָס פלעגען וועלען שלאָגען אויך די טויז.

— נו... יע... פּרץ! גאַר נישקשה'דיג... אבער פּרואווט איהם אקאָרשט פערגלייכען מיט א שטיקעלע בייראָן, א געטהע, א שעקספּיער, א דאַנטע, אפילו א היינריך היינע! וויפיעל פעהלט איהם נאָך צו זייערע קנעבעל?

און איך האָב מעהרערע מאָהל פאַרגליכען פּרץ'ן מיט די העכסטע פון די גרויסע און—אסור, אויב ער איז דערביי ווען עס איז געפאַלען אין מיינע אויגען...

איך וויל, מען זאָל מיך ריכטיג פערשטעהן. ווי שטאַרק איך האָב נישט ליעב פּרץ'ן, קען דאָך די ליעבע ניט פאַרבלענדען די אויגען אַזוי,

אז איך זאָל נישט איינזעהען דעם מהלך צווישען איהם און די אויבער־דער־מאָנטע ריעזען. אבער בעשטעהען דען אלע אנדערע אייראָפּעאישע ליטעראטורען פון לויטער בייראָנס, געטהעס, שעקספּיערס, „אפּילו“ פון היינריך היינעס? און וואו זיינען די טורגעניעווס, זאָלאס, מאָפּאַססאַנס, טשעכאָווס און די צעהנדליגע אנדערע אָנגענומענע און בעריהמטע קינסטלער, וואָס זייערע נעמען זיינען שוין אויף אויביג פערשריעבען אין דער געשיכטע פון דער אלל־וועלטליכער ליטעראטור? שטעלט מען אבער אוועק פּרץ׳ן צווישען זיי, האָט ער זיך געוויס ניט מיט וואָס צו שעהמען. א ביסעל גרעסער, א ביסעל קלענער, ער געהערט צו זייער פאַמיליע און מוז געמאָסטען ווערען מיט זייער מאָס.

איך וויים, אז אפּילו אין דעם פּונקט וועלען ניט אלע מיט מיר מסכים זיין. צו הויך קלינגען אפּילו אָט די נעמען, און צו ניעדריג איז אונזער ניי־אידישע ליטעראטור אין די אויגען פון א סך געבילדעטע אידען, זיי זאָלען צוגעבען, אז אפּילו איהר גרעסטער העלד זאָל שוין זיין אריבערגעוואקסען דעם הויכען צוים, מיט וועלכען די „גדולים“ פון דער וועלט־ליטעראטור זיינען אָבגעצאמט פון דעם קליין־געוויקס, וואָס פּרוכפּערט זיך און מעהרט זיך ביי יעדען פאָלק. און איך וויים אויך גאנץ גוט, אז אפּילו מיין היינטיגער ארטיקעל, אין וועלכען איך וועל פּרואווען אויסמעסטען פּרץ׳ס גרויס, וועט ניט אויף אלעמען האָבען די ווירקונג, אויף וועלכע איך האָף. אָט, ווען פּרץ וואָלט געווען איבערגעזעצט אין איינינע פון די אייראָפּעאישע לשונות און אז ער וואָלט געהאט די זכיה, קריטיזירט צו ווערען פון א געאָרג בראַנדעס, יעמאָלט וואָלט ער שוין געכאפּט א פּאָר בראַוואָס אפּילו פון דעם גאנץ פיין־געבילדעטסטען פּובליקום. לעת־עתה מוז מען, באין ברירה, לאָזען דאָס גאנץ־פיין־געבילדעטסטע פּובליקום אָן א זייט און זיך ווענדען צו די פּשוט געבילדעטע און אפּילו האלב געבילדעטע און זעהען, אז זיי זאָלען בעקומען א ריכטיגען בליק אויף די ווערטקייט פון פּרץ׳ן פאר דער קונסט בכלל און פאר דער אידישער ליטעראטור בפרט.

דאָס איז א שווער שטיקעל ארבייט! די שווערקייט ליעגט ניט נאר אין דעם, וואָס מיינע אייגענע כחות זיינען צו־שוואך דערצו. פּרץ האָט געוויס פארדיענט, אז פאר אזא ארבייט זאָל זיך נעהמען א קריטיקער מיט דעם טאַלאַנט פון א איפּאָליט טען, געאָרג בראַנדעס, ביעלינסקי, און איך בין נעבעך, גאנץ ווייט פון זיי. די שווערקייט ליעגט אין פּרץ׳ן גופא, אין זיין אָריגינעלען און פלינקען שטייגער צו מאָהלען, אין זיין צו־לעבעדיגער פאנטאזיע, אין דעם ענין גופא, וועלכען ער בעשרייבט. איהר לייענט דורך א מעשה׳לע, פּיער־פינף בלעטלעך, אָפּטמאָהל נאָך

ווענינער, און איהר זעהט זיך נישט ארום, ווי פּאר אייערע אויגען זיי־נען אויסגעוואקסען פינף־זעקס לעבעדיגע פּארשוינען, בולטע געשטאַל־טען, מיט זייערע צובראָכענע אדער צוקראָכענע הערצער, און דערצו נאָך א פּאָר דראמאס אָדער טראגי־קאָמעדיעס (זעלטען איינס), פון וועלכע זיי זיינען די העלדען. און בשעת איהר לייענט און נאָך דעם לייענען—איז אייער כח הדמיון און אייער געדאנקען פארנומען מיט דעם, וואָס איהר זעהט, האָרכט און פיהלט, אז איהר פארגעסט גאָר אָן דעם מחבר און איהר ווייסט אליין ניט, מיט וואָסער כשוף ער האָט ארויפגעצוי־בערט זיינע פּארשוינען.

די לעבעדיגקייט פון פּרץ'ס פּאַנטאַזיע איז אַזוי שטאַרק, אַז אפילו וזען ער פיהרט ארוים ניט מענשען, נאָר חיות, סאי אמת'ע, פון לעבען גענומענע, סאי נאָר אויסגעקלעהרטע, שטראהלט פון זיי אזוי פיעל מענש־ליכעס לעבען, און די שטארהלען זיינען אזוי בלענדענד, אז מ'הויבט גאָר ניט אָן צו טראכטען, אפשר זיינען דאָס נישט געשטויגענע נישט גע־פלויגענע שפּיעלערייען פון א צולאָזען געוואָרענעם טאַלאַנט. איהר פיהלט די גאנצע צייט, אקוראט ווי פאר אייך וואָלט פּאָרגעקומען דאָס אמת'ע, אייער אייגענס, אדער אייער ארומיגעס לעבען, און אז דערביי ווערט גערעדט פון זאכען, וואָס זיינען נוגע אייך, ווי מען זאָגט, „אין דער לעבער אריין". אָט האָט איהר צום ביישפּיעל, א קליינע בעשרייבונג פון גאָר א משונה'דיגער, ריין אויסגעקלעהרטער בריאה, וועלכע פּרץ האָט א נאָמען געגעבען „דער כל־בו".

„א וואונדערליך חיה'לע איז דער כל־בו'ניק געוועזען! — אָהן ביי־נער, פון סאמע ווייך פלייש, און דאָס קעפּעל האָט זיך לויז געדרעהט אויפ'ן האלז, ווי אויף א גוט־געשמיערט שרייפעל! ער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט און מיט'ן קעפּעל געדרעהט קיין מזרח, קיין מעריב, קיין צפון, קיין דרום—וואו איהר ווילט נור אליין! און וויל ער האָט יעדען צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ, האָט ער מיט אלעמען בשלום געלעבט און פון קיינעם און מיט קיינעם גליך—נישט געליטען! עס שלאָגען זיך צווייַ העהנער; איינער שרייט: קוקעריקו! דער צווייטער וויל דוקא: קיקעריקי! דער כל־בו מישט זיך נישט אריין. נור, אז דער הויף איז שוין בעדעקט מיט פעדערען, און די העהנער צאפּלען זיך אָהן כח, געהט ער צו און זאָגט: איהר האָט ביידע רעכט: דער „באור" זאָגט „קיקעריקי!" און די שבעים זנקנים: „קוקעריקו!" און ביידע העהנער בלייבען זיך שונאים און איהם גוטע פריינד! עס איז קיין שטילער הויף נישט געוועזען... דער הונד האָט געביסען דעם חזיר ביים אויער, די קאץ האָט געשפּיעגען אויפ'ן הונד, און איין אָדלער מיט איין

אונטערגעשאָסענעם פליגעל איז אַרומגעגאַנגען און אַלע געוואָרפען אין זיעבעטען שוויים אַריין; נור דער כל־בו'ניק האָט זיך מיט אַלע גע־חבר'ט: ער האָט זיך געהאַלטען אַ מאָל ביים רעכטען אַ מאָל ביים לינ־קען אויער, און דער חזיר האָט געמיינט, אַז ער איז אויך אַ געביסענער! דעם הונד האָט ער איינגערוימט: „בררר... סאַמע גנבים, איין עהרלי־כער מאַן ביסט דו!“ דערנאָך איז ער אַרויפגעשפּרונגען אויפ'ן צוים און געוואַשען זיך מיט דער קאַץ צוזאַמען פאַר'ן רעגען... פּלוצלונג גאָר האָט ער דען אָדלער דערזעהען! ער ציהט אויף זיך אָן אַ בענקשאַפט, אין אויג ווייזט זיך אַ טרעהר: נישט גוט, ברודער, דעם אונטערגעשאָסע־נעם! ער זיפצט, און דער אָדלער מיינט, אַז ער בענגט אויך נאָך די הויכע וואָלקען, און געהט אַוועק מיט איין אַראָבגעלאָזטען קאָפּ, נור מיט אַ ווייך הארץ... „אויך איין אונגליקליכער!...“ און אַז קיינער זעהט נישט, שפּרינגט ער גאָר אַריין אין שטאַל צום קליינעם עזעלע און רוימט איהר איין: „ווייסט, קאַנסט הויבט מיר אויך נישט אָן צו געפעלען!“

וויפיעל קלאָהרע, פון לעבען אַרויס געריסענע געשטאַלטען אין די פּאָר שורות! געה, זוך אויס, אין וואָס ליעגט זייער קראַפט, אַז עס ווילט זיך גאָר טראַכטען, וועגען דער גרויסער מחלוקה צווישען „קוקע־ריקו“ און „קיקעריקי“, וועגען דעם אונטערגעשאָסענעם אָדלער, וואָס בענקט נאָך די הויכע וואָלקענס, וועגען דער ראָלע פון דעם עזעל אין דער פאַרברייטונג פון קאַנט'ס פילאָזאָפיע, און וועגען דע מכל־בו גופא, וואָס איז אָט מיט אַ פיערטעל שעה צוריק געווען ביי מיר און געדריקט מיר מיין האַנד...

נאָך מעהר! פאַלט פּרץ'ס קינסטלער־אויג אויף גאָר טויטע זאַכען, — אַ הייגג־לייכטער, אַ לאָמפּ, אַ האַלב־צופוילטער קלאָץ אין מיטען מאַרק, אַ צוריסענער שוך אויף אַ הויפען מיסט, — זאַכען, וואָס האָבען דאַכט זיך לחלוטין קיין שום שייכות ניט צו דער מענשליכער נשמה און צו די מיליאַנען נאָדלען, וואָס שטעכען זי, — גיסט זיך אין זיי אַריין פון דער אויג פּרץ'ס כשוף, און זיי הויבען אָן צו לעבען, צו מאַ־טערען זיך און צו מאַכען מענשישע שטיק. די צוריסענע שיך פוילען אין מיסט, ליידען פון ניט־בעפרידיגטער גאוה, און „צוויי אָבצאַססען פון איין פּאָר שטיוועל בלאָזען זיך אודאי — דער רעכטער שרייט, אַז ער איז דער רעכטער, און דער לינקער — אַז ווען פיס זאָלען תּפילין לייגען, וואָלט ער געהאַט בלאָהע צייכען פון דער רצועה“ („מיסט־חלומות“), דער קלאָץ דערמאָנט זיך אָן די יאָהרען, ווען ער איז נאָך געשטאַנען אין וואַלד און זיך געריסען צו וואַקסען העכער איבער אַלע

בוימער, צו דעם הימעל און דער זונן, און בעת'ן פאַלען געטרוימט, אז ער וועט געווים זיין א זעגעל־בוים אויף א ים־שיף („קלאָץ־געשיכטע"), און דער הענגעל־לאָמפּ זאָגט מוסר א קליינעם טיש־לעמפּעל, ער זאָל געדענקען, אז זיין זיידע (זכרונו לברכה) איז א הייליגער קאַגאַניק געווען, זיין פעטער—איין הבדלה, און חנוכה ליכט, נשמה ליכט און שבת ליכט זיינען זיינע „נאָהנטע קרובים"... און דער קאַגאַניק אליין, פון וועמען מען דארף זיך אראָפּנעהמען א מוסר השכל! „ער שווימט ארום אויף כשר'ען בוימעל; ער ברענט טונקעל, ציכטיג און שטיל; פלאַקערט נישט אויף מיט טייוולאָנישער גאוה, רעדט זיך נישט איין, אז ער וועט בעלייכטען און בעשיינען די וועלט... נישט זיין וועלט, ער דארף זי נישט פארזאָרגען! זיין איינגען ווינקעלע איז פאר איהם גענוג, פאר דאָס מאכט ער קיין שריפות נישט אָן! איהר וועט ביי איהם נישט געפינען קיין צייכען פון אנארכישע אידעען!" („לאָמפּען־מוסר").

אומעדום, אפילו אין דער טויטער נאטור, זעהט פּרץ אונזער מענשליך לעבען, אומעדום זעהט ער די זעלביגע קרעפטען, וואָס פיהרען קריעג אין דער היינטיגער געזעלשאפט. א שטאַרקער ווינד רייסט די דעכער מיט א כעס, גלייך ער וואָלט אנטיסעמיט און זיי יודען געוועזען; נור די דעכער זיינען אייזען און ביי זיך אין דער הייהם. ער לאָזט זיך אראב מיט רציחה צו די לאמטערן אין גאס, זיי האלטען זיך דאָך גלייך און לייכטען ווייטער, ווי העלדען־געלעהרטע אין דער אינקוויזיציע צייט!" („דאָס ארימע יונגעל").

איך וואָלט קיין מאָהל נישט פּארטיג געוואָרען מיט דעם אויסשרייבען, ווען איך וואָלט געוואָלט ברייננגען אלע וויכטיגע ביישפּיעלע. אין וועלכע מיר דערקענגען פּרץ'ס וואונדערבארע „מחיה מתים" קראפט, — וואָס זי איז איינע פון די וויכטיגסטע עלעמענטען פון זיין קינסטלערישע נאַטור. פון די פּאָר שטיקלעך, וואָס איך האָב ארויסגענומען פון זיינע ווערק כמעט ניט זוכענדיג, קען מען שוין אליין זיך אָנשטויסען, ווי גלענצענד און העל זיינען פּרץ'ס בילדער, און ווי טיעף אין דעם מענשען'ס נשמה דרינגט אריין זיין בליק דאָרטען, וואו ער האָט צו טאָהן מיט אמת'ע מענשען און מיט אמת'ע פּראָבלעמען פון לעבען. עס איז דעריבער גאָר קיין וואונדער נישט, פאר וואָס מען פארגעסט אין איהם אין גאנצען בעת'ן לייענען און מען טראכט אזוי ווייניג וועגען די סמנים פון זיין טאַלאַנט.

אבער דאָס גופא איז שוין איינער פון די סמנים פון א אמת'ן גרויסען קינסטלער. מאכען פערגעסען, אז פאר אונזערע אויגען איז א בילד, א פּראָדוקט פון דעם מחבר'ס כח הדמיון, אזוי צוציהען צו די שטי־

קער לעבען, וואָס ווערען אנטפּלעקט און צו די טיעפע שאלות, מיט וועל־בע זיי זיינען פול, דעם מח און דאָס הארץ פון דעם לעזער, אז ער זאָל ניט קענען ארויסגעהן פון דער שליטה, אין וועלכער דאָס געמאָהלטע לע־בען האלט איהם, — דאָס קענען די גאָר גרויסע קינסטלער, און פּרץ בלייבט אין דעם פונקט נישט הינטער זיי.

עס איז פאראן נאָך סמנים, נאָך וועלכע מען קען דערקענען דעם אמת'ן קינסטלער. די הויפּטזאַך אין דער קונסט איז, דער קינסטלער זאָל קענען צווינגען אונזער פאנטאַזיע, זי זאָל אליין קענען אויפבויען אין אויסמאָהלען זיך דאָס בילד, וואָס ער וויל אין אונז ארויסרופען. מיט לאנגע און געטרייע שילדערונגען פון אלע פּרטים און קלייניגקייטען קען מען נאָך ניט פאנאנדערהיצען דעם כח הדמיון. האָט אבער דער מחבר איין אמת'ן קינסטלערישען טאַלאַנט, קען ער ארויסכאַפּען פון אלע פּרטים און קלייניגקייטען איין קליין שטריכעלע, אבער דערפאַר אזא קליין שטריכעלע וואָס ווירקט אויף דעם כח הדמיון ווי איין עלעקטרישער שלאָג. ער כאַפּט זיך אויף, ווי פון שלאָף, ווערט נתפּעל פון דעם שטריך און מוז, ווילענדיג ניט־ווילענדיג, אויסמאָהלען זיך א סך נויטיגע איינצעלהיי־טען, וועלכע דער שרייבער דערמאָנט גאָר ניט, אבער וואָס מוזען זיין פארבונדען מיט דעם קליינעם שטריכעלע, וועלכער עס האָט פעראינטערע־סירט. אָט אין דעם „קונץ“, אויב איהר ווילט, ליעגט דער גאנצער סוד פון דער בעללעטריסטישער קונסט. וואָס וויינינגער די פאנטאזיע פון דעם פּשוט'ען לעזער האָט געקענט לכתחילה דערוואַרטען צו זעהען דאָס קליינע שטריכעלע, וואָס נייער און אריגינעלער ער איז פאַר איהר, אלץ שטאַרקער ווערט איהר איינענע בעשאַפונגס־קראַפט און אלץ קלאָהרער שטעהט פאר אונזערע אויגען דאָס בילד.

און כמעט אויף יעדען שריט און טריט געפינען מיר ביי פּרץ'ן אָט אָ די „מתנת אלהים“, נאָך וועלכע מען דערקענט אויפ'ן שוועל דעם גע־בּאָרענעם קינסטלער. איך וויל מעהר נישט ברייננגען, ווי איין קליינע בעשרייבונג פון דעם שטאָלצען בריסקער רב, בעת ער איז געקומען צו זיין מסוכן־קראַנקער טאָכטער: „א הויכער, הויכער איד, טאַקי „משכמו ומעלה“.... איין אימה האָט ער געוואָרפען ווי א מלכות! — א ווייסע, לאנ־גע באָרד, איין שפּיץ, געדיינק איך נאָך, ווי היינט, האָט זיך איהם ארייגעדרוקט אונטער'ן גאַרטעל, דער צווייטער שפּיץ באָרד ציט־טערט איבער'ן גאַרטעל... ברעמען — ווייסע, דיקע, לאנגע — א האַלב פּנים האָבען זיי איהם פאַרשטעלט און, אז ער האָט זיי אויפגעהויבען — רבונו של עולם! די נשים זיינען ממש צוריקגעפאַלען, אזוינע אויגען האָט ער געהאַט! — חלפים, בלאנקע חלפים האָבען אין זיי געבליצט!

און אַ געשריי האָט ער געטהאָן װי אַ לייב: „אװעק נשים!“ („צװישען צװיי בערג“) אָט „דער צװייטער שפּיץ באָרד, װאָס ציטערט איבער'ן גאַרטעל“ איז דער עלעקטרישער פּונק, װאָס טרויסעלט אויף אונזער פּאַנ־טאַזיע און הייסט איהר אויסאַרבייטען דאָס בילד אין אַלע אַנדערע נויטיגע פּרטים.

איך װיל מיך ניט לאַנג אויפהאַלטען אויף דער שילדערונג פון פּרץ'ס קראַפט, מיך אינטערעסירען מעהר די בילדער, װעלכע ער האָט אויס־געמאָהלען מיט דער קראַפט און דער טיעפערער לעבענס־זין, װאָס שטעקט אין זיי. און דערצו איז אויסשטודירען אין גרונד אריין אַלע מיטלען, װאָס גיבען פּרץ'ן די מעגליכקייטען אַזוי פלינק און קלאָהר צו מאָהלען, — אויף דערויף דאַרף מען אפשר אַן ארבייט טהאָן מיט די געצייג פון אַ געלערנטען עסטהעטיקער און אָנשרייבען אַ גאַנצעס בוך. װייניגסטענס בין איך זיכער, אַז מיט דער צייט, װען מיר װעלען האָבען אונזערע איי־גענע אוניװערזיטעטען, װעט אויף געװיס ניט איין יונגער סטודענט פאַר־דיענען זיין „דאָקטאָר דער פילאָלאָגיע“ דורך אַ דיסערטאַציאָן מכח „פּרץ'ס שפּראַך און ליטעראַרישע טעכניק“. און איך װעל שטאַרק צו־פריעדען זיין, אויב איינער פון זיי װעט דערמאָנען אויך מיין נאָמען צו־גוטען צוליעב אַ געדאַנקען, װאָס איך װיל נאָך זאָגען װעגען דעם פּונקט.

מיר דוכט, אַז אַ טהייל גבורה אין פּרץ'ס טאַלאַנט שטאַמט אָט פון װעלכען קװאַל. בעת ער מאָהלט זיינע בילדער, שטעלט ער זיך אָפּ ניט אַזוי אויף דעם, װי זיינע פּאַרשױנען זעהען אויס, אויך ניט אַזוי, װאָס זיי פיהלען און װאָס מיט זיי פּאַסירט. מעהר פּאַר אַלץ אינטערעסירט איהם דאָס, װאָס זיי טהוען. איין ביישפּיעל װעט דערקלעהרען, װאָס איך מיין. בעשרייבענדיג װי דאָס שטעדטעל שרעקט זיך פּאַר דער אָנ־קומענדיגער מגפה, דערצעהלט אונז פּרץ: „דער האַנדעל װערט שװאַכער, די פרומקייט שטאַרקער; תבואה־סוחרים האָבען זיך מורא צו ריהרען פון אָרט; דער גרויסער יוסיל האָט שוין זיין פערד און בודקע פאַר־קויפט, — אַ שאָד דער האָבער! די תבואה־מעקלער ציהען אַלע טאָג פעסטער איין די גאַרטלען אויפ'ן ליידיגען מאָגען און אין די שטיבער װערט אַלע מאָל מעהר רחבת: מען טראָגט אַרום יעדען פרייטאַג עפּעס אַנדערש צו פערזעצען אויף שבת! אַ בעל־מלאכה, טהייל מאָל אפילו אַ בעל־הבית, כאַפּט אָפּט איין איבריגען טרונק בראַנפען צו מאַכען זיך אַ האַרץ אויף קוראַזש... פאַר דאָס האָט דעם רופא'ס װייב אויס־געטהאָן דאָס שייטעל און אָנגעטהאָן אַ האָהר־באַנד; אַ בעהאַלטענער משכיל האָט פערברענט בריש גלי איין „אהבת־ציון“ און גענומען זיך צום תהלים זאָגען; די דיענסט פון בעדער איז געקומען צום רב

אַרויסנעהמען אַ תשובה, באשר.. זי פּלעגט אַלע פרייטאג אַריינקוקען דורך אַ שפּאַרע אין באָד אריין צו די מענער... עפּעס אַ יונגערמאַן, מען וויל ניט פורם בשמו זיין, פאסט שוין אַ גאנצען חודש און קלערט נאָך אַ פּרוש צו ווערען; גאָט וויים פאַר וואָס פאַר אַ זינד! טהייל שניידער טראָגען אָב דעם יתור, קצבים גיבען אַ גרעסערען צוללאָג. איין ירוחם חלפן האלט זיך נאָך, נעהמט ניט ווענינער פאר 10 פּראָצענט אַ חודש אויף אַ חרם-קוויטעל מיט אַ משכון... דאָס איז אַ הארץ — אַ קיזעל-שטיין!" („בשעת מגפה").

דאָ איז כמעט יעדעס וואָרט אַ „ווערבום", יעדע שילדערונג אַ כאַראַקטעריטישעס „טהאָן", וואָס דעקט אונז אויף די גאנצע לאַגע פון צעהנדליגע מענשען בעסער, איידער בויגען-לאַנגע בעשרייבונגען. און דאָס איז קיין חידוש ניט! אין דעם וואָס די מענשען טהוען ליעגען זייערע ציעלען. און די ציעלען זיינען אַ רעזולטאַט פון זייערע געדאַנקען און געפיהלען. דעריבער ליעגט אין דער גליקליך אויסגעקליבענער טהועכץ צונויפגעפרעסט כמעט די גאנצע נשמה פון דעם מענשען. געמאָלען מיט אַזעלכע פאַרבען, קומט דאָס בילד ארויס קאָנצענטרירט און ברענענדיג, ווי די שטראַהלען פון דער זונן, בעת מען קאָנצענטרירט זיי אויף אַ ברענגלאָז.

איך וויל אויסשרייבען נור נאָך איין קליין בילדעלע, כדי צו בעווייזען ווי שטאַרק פּרץ'ס טאַלאַנט איז, מיט ווי ווייניג ווערטער ער קען אין אונז אַרויסרופען אַ גאנצען ים פון געדאַנקען, געפיהלען און בילדער: „ביי דער ערשטער מגפה, שנת תק"ץ, איז דער גאנצער מארק בעוואַקסען געוואָרען מיט גראָז און אין מיטען איז נאָר אַ פּאָר סציעזקעס געוועזען, אויסגעטרעטען פון דער חברה נושאים". פון אזא איינפאַל וואָלטען זיך ניט אָבגעזאגט אפילו די „גדולים שבגדולים." ארויסרופען די פאָרשטעלונג פון דעם אָבגעשטאָרבענעם לעבען פון אַ גאנצען שטעדטעל און פון דער שטאַרקייט פון דער מגפה דורך דאָס שטילע פאַראומערטע בילד פון אַ מאַרק, בעוואַקסען מיט גראָז, מיט אַ פּאָר סציעזקעס אין מיטען, אויסגעטראָטען פון די, וואָס האָבען טאָג אויס און טאָג איין געטראָגען די טויטע אויפ'ן בית עלמין, — דאָס איז איינע פון די זעלטענסטע פּעריל, וועלכע מען קען געפינען אין דער וועלט-ליטעראַטור און אפילו אַ שעקספּיער וואָלט זיך בנאמנות ניט געשעהמט אַריינצושטעלען זי אין זיין קרוין...

אברהם אהרן ראָבאָק.

פרץ אלס פסיכאָלאָג

1.

עס איז ברוך השם ביי אונז אין דער ליטעראַטור ניטאָ קיין דוחק אין שרייבער וואָס האָבען געלעגט געוויכט אויף דער אינערליכקייט, די דורכפיהלונגען, די איבערלעבונגען פון זייערע כאַראַקטערע. און באמת מוז דאָך יעדער שרייבער זיין אַ ברעקעל פסיכאָלאָג לכל הפחות, און ביי אידען איז די פסיכאָלאָגישע זייט פון אַלעם כסדר געווען דער שווערפונקט אין זייערע שאַפונגען.*)

וואָס מען זאָל ניט זאָגען וועגען דעם טאַלאַנט פון אונזערע שרייבער—מען קען אבער ניט אוועקנעהמען פון זיי: זיי האָבען אַ פיינעם חוש פאַר פסיכאָלאָגישע בעאָבאַכטונגען. זיי—נאַטירליך מיינט מען דאָ די מעהר בעדייטענדע פון זיי—האָבען די פעהיגקייט זיך אריינצוטראַכטען אין יענעמס לאַגע און איבערגעבען זיינע געפיהלען מיט אַ ראַיעלקייט וואָס מוז איבערצייגען דעם לעזער.

אויב אבער אונזערע שריפטשטעלער זיינען גרייט צו שענקען גרויס אויפמערקזאַמקייט צו דער פסיכאָלאָגישער זייט פון דער ערצעהלונג אדער בילד, מעג מען זאָגען אויף פרץ'ען אז ער איז דער פסיכאָלאָג פאַר עקסעלאַנס.

אויב מען זאָל דוקא פרץ'ען פערבינדען מיט אַ געוויסער שולע אין דער ליטעראַטור וואָלט עס בלי ספק געווען די פסיכאָלאָגישע שולע. אמת, אַ ראָמאַנטיקער געווען; אמת, געמאָלען גאַנץ רעאַליסטיש, טאַקי געוואָרען שפּעטער אַ מיסטיקער אויך, אבער קודם כל און אחרי ככלות הכל געווען אַ פסיכאָלאָג—אַ פסיכאָלאָג פון אַ בעזונדערען שניט און כאַראַקטער.

ער האָט ניט בעשריעבען קיין אַבנאָרמאַלע מענשען, קיין קראנקהאַפטע טיפּען ווי די רוסישע און פוילישע פסיכאָלאָגישע שרייבער האָבען עס געטהאָן. ניט אויף עדגאַר אַלאַן פאָו'ס שטייגער האָט ער געשילדערט „מורא'דיגע“ פסיכאָלאָגישע פערזעהנישען. אָט די ארבייט האָט

---

*) די אידישע פילאָזאָפען ציכענען זיך אויס דערמיט וואָס זיי האָבען אימער אָבגעגעבען אין זייערע מעטאַפיזישע און עטהישע ווערק אַ בכבוד'ען פּלאַץ צו דער פסיכאָלאָגיע. אפילו די מוסר ספרים ענטהאַלטען זעהר פיעלע פסיכאָלאָגישע בעמערקונגען. עס זיינען, נאַטירליך, דאָ גענוג טעמים אָנצוגעבען פאַר דעם אידענס סוביעקטיוויטעט, אָבער דאָ, פערשטעהט זיך, איז ניט דער פּלאַץ פאַר דעם. — א. ר.

ביי אונז איבערגענומען יונה ראָזענפעלד. פּרץ האָט זיך פערנומען מיט דעם געזונדען, נאָרמאַלען מענשען וועמען אבער די אומשטענדען האָבען געמאכט פאר א בייזען, א צודרייטען נפש.

אפילו זיין „משוגענער בטלן" איז ניט קיין אבנאָרמאַלער טיפּ אין דעם זין ווי מען בעגעגענט משוגה'דיגע כאַראקטערע ביי אנדערע שריפטשטעלער. אזעלכע ווי בערעל חנה'ציעס, וואָס עגבערט זיך דעם מוח צו וויסען וועך ער איז, אדער ווי יוסיל דער לאָמער ישיבה בחור, וואָס קוקט אוים אויף דער מגפה אין שטעדטעל כדי קהל זאָל איהם חתונה מאכען, זיינען בלויז פּ ר אָ ד ו ק ט ע ן פ ו ן ד ע ר ס ב י ב ה. אויב זיי זיינען ניט נאָרמאַל דאַרף מען אבער ניט פערגעסען, אז די גאנצע אומגעבונג איז ניט קיין געזונדע. ביידע זיינען זיי אָבשפּיגלונגען פון די איינוואוינער פון יענע שטעדטלעך. אין א געגענד פון האלבנעוראסטעניקער איז דער אמת'ער פּסיכאָפּאַט ניט אזוי אבנאָרמאַל ווי ער וואָלט געווען אין א גרויסע שטאָדט.

נאָך מעהר, ניט נאָר גיט זיך פּרץ ניט אָב מיט פּסיכאָפּאַטהישע טיפּען, נאָר מען קען זאָגאר זאָגען אז דער מ ע נ ש א ל ס א ז ע ל כ ע ר א י ז א י ה ם נ י ט ש ט א ר ק נ ו ג ע. ער זוכט ניט פּאָרצושטעלען און צו ענטוויקלען כאַראקטערע ווי אין א דראַמא. ער שטעלט זיך אָב אויף דער סובסטאַנץ. דער מענש דיענט איהם בלויז אלס מיטעל, און ציעלען ציעלט ער צו עפּעס אנדערש גאָר. ער וויל א ר ו י ס ב ר י י נ ג ע ן ב ע צ י ה ו נ ג ע ן, פּערהעלטניסע, און צו יעדער בעציהונג מוז מען דאָך האָבען וועניגסטענס צוויי פּערזאָנען. דער געליעבטער? ניין ביי פּרץ'ען שפּיעלט ער גאָר קיין ראָלע ניט. וואָס פּרץ איז אויסען צו שילדערן איז די ליעבעס־בעציהונג, און ניט אזוי די אויסערליכע סמנים ווי דאָס לאַשטשען, דאָס קושען זיך, א. א. וו. נאָר דאָס סאמע אינעווענינסטע געפיהל וואָס איז דער מקור פון די אלע צערטליכקייטען.

ביי פּרץ'ען זיינען די האנדלונגען א תפל בלויז. דער עיקר איז די אינערליכע דורכלעבונג, פּונקט ווי די פּערזאָן גופא איז נאָר אן אינסטרומענט דורך וואָס עס קען אנטפּלעקט ווערען דער אלגעמיינער צושטאַנד פון בעוואוסטזיין אדער די בעציהונגען וואָס הערשען צווישען צוויי אדער מעהרערע פּערזאָנען. שפּעטער וועלען מיר זעהען, אז אָט דער שטריך איז אין איינקלאַנג מיט פּרץ'ס גאנצער גייסטיגער ענטוויקלונג און געדאנקען־גאנג.

בכלל איז דער יחיד אלס יחיד פאר איהם קיין סחורה. ער מאָלט ניט קיין טיפּען ווייל ער בענוגענט זיך ניט מיט דעם וואָס ער לאָזט אונז

פּאסיוו אָנקוקען א בילד וואָס ער האָט געמאָלען. ניין, מיר מוזען זיך פערטראכטען יעדעס מאָל ביי זיינע א שאפונג. נ י ט ד ע ר מ ע נ ש א י ז א י נ ט ע ר ע ס א נ ט, נ אָ ר ד י ס י ט ו א צ י ע. מיר לאַכען ניט פון דעם אָרימען נאאיווען באַנטשי שוויינ וואָס האָט זיך ניט געקענט צופּאסען צו אונזער וועלטעל. מיר לאַכען פון דער גאנצער סיטואציע נעבען כסא הכבוד. מיר לאַכען מיט פעראַכטונג פון דער גאַנצער וועלט־אָרדנונג וואָס האָט מעגליך געמאַכט אזא מין לעבען ווי באַנציע האָט געלעבט זאַגאַר פון אונז אליין, די לאַכער, לאַכען מיר. כמעט יעדע פון זיינע ערצעהלונגען, יעדע פון זיינע בילדער, יעדע פון זיינע דראמען האָט א זין — א זין אין וועלכען עס איז אפשר שווער זיך פּאַנאנדערצוקלייבען, אָבער וואָס דריקט יעדענפאלס אויס דעם תמצית פון דער זאַך.

.2

קאָנטראַסט אלס פסיכאָלאָגישעם מיטעל.

עס וועט אפשר זיין לייכטער צו פערשטעהן די אינדיווידואליטעט פון פּרץ'עס שרייבען ווען מיר וועלען איהם פערגלייכען מיט אנדערע שריפטשטעלער.

נעהמען מיר שלום אש'ען אלס ביישפּיעל, וועלען מיר מערקען אז דיעזער איז א פּארבען־קינסטלער, א מאָלער און ניט עפּעס אנדערש. ער וועבט אייך אוים א בילד מיט אלערליי קאָלירען, און איהר דאַרפט בלויז קוקען אויף דעם — קוקען און זיך קוויקען.

פּרץ צייכענט, אָבער, דאָס רוב אין שווארץ און וויים און אז ער בענוצט שוין אנדערע פּארבען אויך, מוזען זיי געהן פּאָאַרוויוז כדי ארויסצוברייננען דעם היפך. בלויז אויף אזא אופן קען ער עס טהון. ער מוז זיך אימער בענוצען מיט געגענגעזעצטע פארבען. בעת אש איז צופרידען אז מיר זאָלען נאָר זעהן די פּארבען און בעמערקען דעם פּייזאזש, וויל פּרץ אז מיר זאָלען אויך בעמערקען די קאָנטראַסטען. אין אש'עס ז ע ה ע ן מיר; ביי פּרץ'ען ד ע ר ז ע ה ע ן מיר.

אש דערצעהלט ריכטיג ווי א יונגע, נאאיווע מיידעל וואָס האָט זיך ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו דערגעהן אליין וואָס פּאַר א בעדייטונג עס ליעגט אין איהרע ווערטער. עס שפּראָצט פון זיי ארויס א געוויסע הארציגקייט; אפשר ליעגט אויך אויף דער ערצעהלונג א הויך פון עלעגאנץ און גראַציע. מיר בעוואונדערען די תמימות'דיגקייט און זגראוונעקייט פון דער מיידעל וואָס בעגרייפט נאָך ניט די צוזאמענשטויסען פון לעבען און איז נאָך ניט צוריסען פון די סעריעזע פראגען וואָס גנב'ענען

זיך אריין פריהער אָדער שפּעטער אין מוח און ווירקען אזוי שטאַרק אויף דעם נאַאיווען טעמפּעראַמענט.

ביי פּרץ'ען איז ניטאָ קיין חנ'דלען זיך. אין פּרץ'ען רעדט דער פּול־בעוואוסטזיניגער מאן וואָס בעטאָנט געוויסע ווערטער אַז מען מוז זיך אָבשטעלען אויף זיי און א טראַכט געבען. ער טהוט עס ניט אויס־גערעכענטערהייד, אודאי ניט! אָבער עס מאכט זיך שוין אזוי אז מיט אזא קלאָרקייט פון בעוואוסטזיין, מיט אזא טעמפּעראַמענט וועט תמיד געהן אזא אַרט שרייבען.

אין פּרץ'עס שריפטען קומט איהר פּ נ י ם א ל פּ נ י ם מ י ט פּ ר אָ ב ל ע מ ע ן וואס בילדען זיך ארויס פון די בעציהונגען צווישען די פּערזאָנען. אויב ניט צווישען „צוויי בערג" זייט איהר אימער צווישען צוויי בערגלעך, צווישען צוויי טהאָלען, צווישען צוויי טייכען, אָבער אי־מער צווישען צוויי קעמפּפענדע כחות.

אָט דערפאר איז אזוי וויכטיג דער עפעקט פון קאָנטראַסטען מיט וועלכע פּרץ בענוצט זיך אזוי אָפט. קאָנטראַסטען, ווען מען לעגט זיי זייט ביי זייט, האָבען די אייגענשאפט בולט'ער צו מאכען דעם כאראַק־טער פון יעדע פון די צוויי זאַכען בעזונדער. נעהמט אַ שווארצע פארב און לאָזט עס זיך גרענעצען מיט אַ ווייסע פארב, וועט איהר בעמערקען אַז דאָס שווארצע וועט ווערען נאָך שווארצער און דאָס ווייסע וועט ווערען נאָך ווייסער. אזוי וועט אויך זיין ווען איהר וועט געל זיך לאָזען גרענע־צען מיט בלוי און רויט מיט גרין. די רעכטע שארפקייט פון דעם חלוק וועט זיך לאָזען מערקען איבערהויפּט ביי דער ליניע וואו די צוויי געגענ־געזעצטע פארבען קומען זיך צוזאמען. דער צוזאמענשטויס קומט פאָר ביי די סאַמע ברעגעס.

עס איז כמעט ניטאָ קיין איין בילד אָדער ערצעהלונג וואו פּרץ פיהרט אונז ניט צו צו אזא פּונקט. מעג זיך זיין די ערצעהלונג ווי שפּאַ־נענד, אָט למשל ווי אין „מסירת נפש", מוזען מיר זיך אָבשטעלען ביי געוויסע שטעלען און בעדייטונגספאָל שאָקלען מיט'ן קאָפּ אזוי ווי צו זאָגען „אזוי איז דאָס, האָ!"

צו געבען פיעלע אילוסטראציעס כדי צו מאכען קאָנקרעטער די מיינונג וואָס איז דאָ ארויסגעבראכט געוואָרען איז, ווי מען קען זיך אויס־מאָלען, אונמעגליך אין א צייט־ארטיקעל, ווען אפילו עס איז געשריעבען פאַר א מאָנאטליכען זשורנאל. אָבער אז מיר זאָלען שוין אָנכאפּען סתם אזוי אַ בילד פון זיינע גרעסערע זאכען, וועט עס, דוכט זיך, אויך זיין גענוג צו ווייזען, אז דער לייטמאָטיוו ביי פּרץ'ען איז א פּסיכאָלאָגישער. דאָס וואָרט „לייטמאָטיוו" איז דאָ ניט אָנגעווענדעט געוואָרען בדרך

מליצה, נאָר טאקי ווייל פּרץ׳עס שאפען האָט א גרויסע שייכות צו אפּערא וואו די אסאָסיאַציע פון מאָטיוו און פערזאָן שפּיעלט א וויכטיגע ראָלע און וואו עס ווערען ארויסגעבראכט אויף דעם אופן קאָנטראַסטען.

מיר וועלען ניט נישטערען אין פּרץ׳עס פּיעל־בענדיגע ווערק. לאָז אונז דאָס בילד וואָס הייסט „משופּע אָדער א מאָרגען אין קעלער־שטוב“ דיענען אַלס ביישפּיעל. זעהט ווי פערוויקעלט און פערקניפּט עס איז די גאַנצע סיטואַציע. בעדענקט נאָר וויפיעל שייכות׳ען איהר האָט דאָ, וויפיעל קאָנטראַסטען עס שווימען ארויף, און וויפיעל פּראָבלעמען עס לאָזען זיך דאָ אָנזעהן פון וויטען — און אלעס צוזאמען בילדעט איין וואונדערבאר־צונויפגעפלאָכטענעם גאַנצעס.

איהר האָט דאָ קודם כל (1) די בעציהונג פון הויכען עלטער (מנשה) צו מיטעלען עלטער (זיין זוהן און שנור), צו יוגענד (זיינע אייניקלעך, רבקה און חנה), צו פריהעסטער קינדהייט (דעם קליינעם יענקעלע); (2) מוטערליכע בעציהונגען (צווישען דער מוטער און איהרע טעכטער); (3) פעטערליכע בעציהונגען וועלכע זיינען שוין גאָר אַנדערש (צווישען דעם סוחר׳ישען חיים און דער אבוועזענדער חנה׳ן מיט וועמעס נדן־געלד ער וואָלט געוואָלט ספּעקולירען); (4) בעציהונגען צווישען נאַ־איווקייט און פערפיהרערישקייט (חנה׳ן און איהר „בעגעגניש“ וואָס פיהרט זי אָב אהיים פון פאבריק און פון וועמעס „גאָלדענער שטימע“ זי ווערט פּשוט נתפּעל); (5) די בעציהונגען צווישען צניעות און דורכגע־טריבענקייט (חנה׳ן און די חבר׳טאָרינס פון פאבריק וואָס וויצלען זיך אויף איהר חשבון); (6) שוועסטערליכע בעציהונגען (פון חנה׳ן און רבקה׳ן ווי אויך צווישען חנה׳ן און יענקעל׳ען); (7) בעציהונגען צווי־שען געזונדע פרישקייט און שוואכקייט, קערפּערליכע ווי גייסטיגע (רבקה׳ן און חנה׳ן); (8) דאַן פאנגט זיך אָן א נייע סדרה מיט בעצי־הונגען צווישען די פּימסענהאָלץ׳עס צווישען זיך, און דאַן צווישען די פּימסענהאָלץ׳עס און דער קעלער־שטוב משפּחה, דאַן צווישען דער קעכין און דער שוואכזיניגער חנה׳ן, דאַן צווישען דער רייכער כלה׳ס געליעבטען און דער אָרימער חנה׳ן וואָס איז אזוי ווייט הינטערשטע־ליג אין שכל אז זי בעגרייפט ניט די ערנסטקייט פון איהר שליחות צו אַן אונבעקאנטען בחור אין הויז און וואונדערט זיך וואָס ער האָט גע־קענט וועלען מיט זיינע לאַסקעס און פרייע צערטליכקייטען.

די בעציהונגען זיינען דאָ אזוי קאָמפּליצירט אז זיי געהען גע־דרעהט און געפלאָכטען אויף פערשיעדענע אופנים. מיר האָבען אין אָט דעם בילד א פּסיכאָלאָגישע פּאנאראמא, אויב מען קען זיך אזוי אויס־דריקען.

פּרץ איז ניט מכון צו דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען. ער וויל אונז אויך ניט בעקענען מיט געוויסע טיפּען ווי מנשה אָדער חיים אָדער רבקה. ער איז ניט אויסען ארויפצוברייגגען אויף דער סצענע אזעלכע און אזעלכע כאראקטערע. דאָס ערשטע לאָזט ער איבער צו די ראָמאַנען־שרייבער; דאָס לעצטע צו די דראַמאַטורגען. ער וויל אונז נאָר צופיהרען צו אַ דענק־פּונקט. ער האלט אונז אין איין דערלאנגען צו דער האַנד פעדים אין דער פאָרמע פון פערהעלטניסע, און איידער מיר קוקען זיך נאָך ארום האָבען מיר א טהייערען געוועב.

וואָרים מען דאַרף ניט פארגעסען אז אויסער די איינצעלנע קאָנט־ראַסטען וואָס פּרץ לעגט פונאנדער אזוי קינסטלעריש זיינען נאָך דאָ די פערשיעדענע קאָמבינאציעס און פּערמוטאציעס ביז וואנען עס ווערט איין גרויסער מאָזאאיק פון היפּוכים.

לאָמיר נאָכפאָלגען איין פאָדעם בלויז און מיר וועלען זעהן ווי וויט ער איז פערקניפּט מיט אנדערע.

די נאַאיווע און צניעות'דיגע רבקה האָט געהאַט אַ „בעגעגעניש" וואָס קען איהר גאָר פון די געדאנקען ניט ארויס. די פּאַסירונג מאַכט אויף איהר א שטארקען רושם. זי וויל אימיצען דערצעהלען אָבער האָט ניט פאר וועמען אויסריידען דאָס הארץ. פאַר די עלטערן? זי קען גאָר ניט א טראכט טהון וועגען דעם. די חבר'טאָרינס אין פאבריק? אודאי און אודאי ניט. וויל זי איהר תמ'עוואטער שוועסטער אויסזאָגען דעם סוד, אָבער זי טהוט עס דאָך ניט. „וואָס וועט זי, די אָרימע, קראנקע חנה, פערשטעהן"?

דערוויל אָבער האָט די שוואכזיניגע חנה איהר א מורא'דיגען סוד צו דערצעהלען און כאָטש זי פיהלט ניט אליין וואָס פאר א וויכ־טיגקייט עס שטעקט דארין וויים זי דאָך, אָבער, יאַ אַז גלאַטיג איז דאָ עפּעס ניט. דערצעהלט זי רבקה'ן בתמימות'דיג א געשיכטע וואָס האָט עפּעס א שייכות מיט דעם וואָס רבקה האָט געזאָלט איהר דערצעהלען. רבקה ווערט נבהל ונשתומם, אָבער זי קען דאָך ביי זיך ניט פּועל'ן אויסצוזאָגען איהר 17 יעהריגע קראנקע שוועסטער וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך.

דאָס איבריגע איז בעסער איבערצוגעבען אין די ווערטער פון דעם פערפאסער, אום צו אילוסטרירען ווי אזוי ער האָט דאָ ווידער ארויסגעבראכט דעם קאָנטראַסט:

„— זאָג נאָר, רבקה, נאָך וואָס האָט ער פון מיר געוואָלט?.. קען...

— שווייגען, — שלאָגט איהר רבקה איבער מיט שרעק.

— — — — — — — — — — — — — — — —

צום גליק הערט נישט דער אַלטער. ער איז פערטיעפט אין זיין תהילים. ער זאָגט אַ פסוק און פערטייטשט באַלד:

— זיי האָבען קיין וואָהר וואָרט אין מויל... אינערוועניג, אין האַרץ הייסט עס, האָבען זיי אַ בראָך... זייער האַלז איז אַן אָפען קבר... אַ גרוב, הייסט עס, איינצושלינגען... און אַ גלאַטינקע צונג האָבען זיי..."

רבקה הערט זיך איין מיט אַ בלאַס פנים און פערביסענע ציין...

חנה קוקט זי אַן דערשראָקען."

ביי רייזען'ען (אין „דער פערביטערטער", „אין קריעג", „די שפייזערין" צ. ב.) געפינט מען אויך אַ שילדערונג פון אַ גאַנצע סיטואַציע. אין דער הינזיכט האָט זיך רייזין געשניטען אויף פרץ'עס שטייגער, אָבער זיינע קאָנטראַסטען זיינען ניט אַזוי בולט, די בעציהונגען וועניג, און די גאַנצע ארכיטעקטור פון'ם בילד אַן איינפאַכע. העכער ווי דעם צווייטען שטאָק געהט זי ניט.

אַש אין איינִיגע פון זיינע ערצעהלונגען ברייִנגט אונז אויך צו דאָס וואָס איך האָב אָנגערופען גערדאַנקען־פּאַקטען, למשל אין „דאָס קוילער געסעל" ווען ער לאָזט אונז פיהלען דעם הבדל צווישען די תהילים זאָגער, די משניות לערנער פון געסעל וואָס זיינען געווען די תקיפים ווען עס איז געווען גלאַט אַן עת צרה אין שטעדטעל, און צווישען די קצבים וואָס זיינען געווען די בעשיצער צו וועלכע מען האָט ארויפגעקוקט ווען די גויים האָבען זיך צובונטעוועט. אָבער אין דעם ווי אויך אין דעם בילד וואָס הייסט „אין דער פרעמד" וואו דער אַלטער פינקעלשטיין וועלכער האָט זיך אָנגעליטען כל הצרות אין רוסלאַנד און איז יעצט ביים אסימילירטען זוהן אין פראַנקרייך רעדט מיט איהם איבער די רוסישע פּאָגראָמען, און דאַן גיט ער איהם אַ פרעג, צי דער אייניקעל איז גע'מל'ט. „ניין" ענטפערט איהם דער זוהן. „נו" רופט זיך אָב דער אַלטער „ער וועט שוין פון אַזעלכעס ניט וויסען" — אין דעם אַלעם האָט אַש זיך פאַר אַ מאָמענט, און טאַקי בלויז פאַר א מאָמענט — זיך ארויסגעכאפּט פון זיין אייגענער טעריטאָריע.

3.

סוגגעסטיאָן ביי פרץ'ען.

קריטיקער וואָס זוכען גלאַט פּריטשעפּקעס לשם קריטיק אָדער וואָס קענען ניט ליידען אַז די אידישע ליטעראַטור זאָל האָבען א גרויסען שריפטשטעלער פלעגען כסדר אויפוואַרפען פרץ'ען זיינע פינטעלעך און זיין אונפערשטענדליכקייט (?) מען האָט געהאַט תרעומות אויף איהם פאַר וואָס ער איז ניט געבליבען ביי זיין רעאַליזם און מען האָט איהם פשוט חושד געווען אַז ער האָט געוואָלט נאָכאהמען די גדולים פון די אומות העולם אין זיינע סימבאָליסטישע זאַכען.

ווי שלעכט יענע סתם מיינונג־זאָגער האָבען פּרץ׳עס אַרט שרייבען פערשטאַנען. פּרץ איז געווען דורך און דורך א מ אָ ד ע ר נ י ס ט. עס איז א טעות צו דענקען אַז ער האָט גענאַשט פון די גויים. אודאי האָט דער צייט־גייסט געמוזט אויף איהם האָבען א שטיקעל איינפלוס, אָבער צי איז דען דאָס א חטא? וועלכער פּראָדוקטיווער גייסט איז ניט געווען א קינד פון זיין צייט? וואָלטען מיר געוואָלט וויסען.

קורצזיכטיג ווי זיי זיינען, קענען יענע לייטע ניט איינזעהן אַז פּרץ האָט זיך גענומען צו דעם וואָס האָט הארמאָניש געשטימט מיט זיין נשמה. פּרץ האָט געשריעבען מיט טעמפּעראַמענט. ער האָט ניט גע־פיהרט זיינע לעזער אויף א ווייכען טאָרף. צופיעל האָט זיך איהם גע־וואָרפען אין די אויגען אַז ער זאָל פּאַמעליך און רוהיג ווי א שטילעס וואַסער קענען פליסען. זיין געמיט איז געווען ווי א קאַסקאַד. א מי־ניאַטור וואַסערפאַל איז זיין גייסט.

שוין אפילו פון דאָס פריהערדיגע האָט מען געקענט דרינגען אַז ביי פּרץ׳ען איז דאָס לעבען ניט קיין גלאַטער שאָסעע. ווי אַזוי וואָלטען מיר דאַן גאַר בעקומען קאָנטראַסטען איבערהויפּט? וואָס פּרץ זעהט איז די בערגעלדיגקייט, די כוואַליענאַרטיגקייט פון לעבען — גריבער מיט לעכער מיט טאָלען פון איין זייט — פון דער אַנדערער, ווידער, שטיי־נער מיט שפּיצען פון פעלזען.

אַזוי מאָלט ער אויך זיינע מענשען; אַזוי שילדערט ער זיינע סיטו־אַציעס. זיינע פּערזאָנען זיינען קיינמאָל ניט קלאָהר אין זייערע רעדען. אין זיינע דראַמען, כאָטש זיי זיינען ווייט שוואַכער אין אַלגעמיין ווי די ערצעהלונגען און בילדער, קומט אָט דער שטריך אַרויס שאַרף. זיינע העלדען רעדען און דעררעדען ניט, זאָגען און דערזאָגען ניט. אָבגעהאַק־טע פראַזען וועט איהר פון זיי הערען. א וואָרט — א זאַץ; און נאָך וואָס פאַר א זאַץ — פול מיט גאַל, מיט ביטערניש. די קריטיקער פער־שטעהען ניט. מיר מוזען זיי גלויבען. די פּערזאָנען וועלכע רעדען זיך אויס זייער ביטער האַרץ, איינער פאַר׳ן צווייטען, פערשטעהען זיך אָבער יאָ.

אין זיין פּסיכאָלאָגישער דראַמאַ „שוועסטער“ וואָס ענדיגט זיך מיט די ווערטער „ז ר ח: (פּערבליפּט)“ ווערען מיר, די לעזער, אויך פערבליפּט צוגלייך מיט דעם גשמיות׳דיגען שוסטער־יונג. מיר ווייסען ניט וואָס פאַר א מיין לאה האָט געהאַט מיט איהר בקשה, אָבער ווען ווייס? אפשר האָט לאה אליין אויך זיך ניט געקענט אָבגעבען רעכנונג פון די מאָטיווען וואָס האָבען זי בעוואויגען אַזוי צו האַנדלען? האָט זי ווירקליך געוואָלט א קרבן זיין פאַר איהר שוועסטער? אָדער האָט

זי טאַקי געוואַלט, אונבעוואוסט פאַר איהר אַליין, ווערען אינטים מיט זרח'ען, איהר שוועסטערס געליעבטען, נאַכדעם ווי איהר אייגענער רופא־יונג האָט זי אָוועקגעוואָרפען?

איז דען אונז אימער בעקאַנט וואָס פאַר אַ ראָלע דאָס אינ־טערבעוואוסטזיין שפּיעלט אין אונזערע האַנדלונגען, און איבערהויפּט, אין אונזערע מאָטיווען?

אום דורכצופיהרען זיין פּלאַן האָט פּרץ געמוזט אָנקומען צו אַ מיטעל וואָס הייסט „סוגגעסטיאָן", דאָס הייסט ער זאָגט ניט בפירוש וועגען וואָס עס האַנ־דעלט זיך נאָר ער איז מרמז אויף פערשיע־דענע אופנים.

מען קען צייכנען עפּעס אַ געוויסע פיגור און אָנשרייבען „אָט דאָס איז אַ לייב" און מען קען אויסמאָלען דיזעלבע חיה אַזוי טריי אַז מען זאָל ניט דאַרפען ערקלערען וואָס דאָס איז אַזוינס. פּרץ האָט אויסגע־קליבען דאָס לעצטע.

ווען מען שרייבט אַ קאָנטראַקט דאַרף מען אַלעס אָנגעבען „ברחל בתך הקטנה", עס זאָל ניט זיין קיין הינטערטיר פאַר'ן געזעץ, אָבער געפיהלען ווייסען דאָך ניט פון אַזעלכע פאָרזיכטיגקייטען. זיי קומען און געהען מיט'ן מאָמענט. זיי ווערען איבערגעריסען פון אַנדערע גע־פיהלען. אַמאָל ווערען זיי דערשטיקט איידער זיי דערגרייכען צום קלימאַקס.

חוץ דעם איז פּרץ'ען נוגע דער איינדרוק וואָס דער לעזער וועט בעקומען פון זיינע אַ כאַראַקטעריסטיק. יעדער קינסטלער האָט גע־קוקט אויף זיין שאַפונג אי מיט די אויגען פון דעם קינסטלער אי מיט די אויגען פון דעם מבין וואָס דאַרף הנאה האָבען פון דער פּראָדוקציע, און איבערהויפּט איז דאָס דער פאַקט ביי די מאָדערניסטישע קינסטלער.

ניין, נאָכמעהר, ביי זיי קען מען זאָגען אַז זיי שאַפען נאָר מיט דער כונה צו מאַכען דעם ריכטיגען איינדרוק. ווען דער אימפּרעסיאָ־ניסט מאָלט זיין בילד מוז ער אָבגעהן אַ היבשע שטרעקע פון דער וויטען כדי ער זאָל אַליין קענען אורטהיילען איבער זיין אַרבייט. די אינגסטע שולען ווי די קוביסטישע און פוטוריסטישע געהען נאָך וויי־טער אין זייער ראַדיקאַליזם. זיי טענה'ן גאָר אַז דאָס אויג שפּיעלט גאָר די צווייטע פיעדעל ווען עס קומט אָבצושאַצען דעם ווערטה פון אַ בילד. בעפאָר מאָלען זיי עפּעס משונה'דיגע פיגורען אָדער קעסטעלעך בכדי אונזער פאַנטאַזיע זאָל אַזוי ווירקען אויף אונזער שטימונג אַז מיר זאָלען בעקומען דאָס געהעריגע געפיהל פאַר דעם בילד. מיר

האַרפּען ניט זעהן, נאָר מיר דאַרפּען דורכפיהרען די מאַלעריי, לויט די נייע קינסטלער.

די פראַגע צי די קוביסטען און פוטוריסטען זיינען מגזם אָדער ניט, דאַרף אונז דאָ ניט אָנגעהן. עס איז גענוג, אָבער, צו בעמערקען אַז אין פּרץ'ען האָבען מיר אַ מאָדערניסטישען שטריך.

בעת אַנדערע שרייבער ווילען די לעזער אויף אַ האָאַר ניט מטריח זיין, און אויב עס קומט זיי אויס זיך אָבשטעלען ביי אַ גראָבען ווילען זיי אריבערלעגען אַ ברעט כדי די לעזער זאָלען קענען בשלום ושלוה אריבערגעהן, איז פּרץ דוקא אַ בעלן אַז זיינע נאָכפאָלגער זאָלען אַ שפּרייז טהון איבער'ן גראָבען. אַ היבש ביסעל ווערען געשטרויכעלט ביים פּערזוך, אָבער די ווענמען עס געלינגט דאָך צו מאַכען דעם שפּרונג האָבען אַ גרעסערען פערגניגען דערביי ווי זיי וואָלטען געהאַט ווען מען לעגט זיי אונטער אַ ברעטעל.

אמת מיר האָבען געמוזט אביסעל ענערגיע פערוועגדען, אָבער דער־פאַר פיהלען מיר ביי זיך אַז מיר האָבען עפּעס מחדש געווען; והא ראיה ניט יעדער קען אריבערשפּרייזען דעם גראָבען.

פּרץ וויזט אונז אָן אויף צוויי קאָנטראַסטען, אָבער ער וויל אַז מיר זאָלען מאַכען די פערבינדונג. ער שאַפט אונז די צוויי פּרעמיסען פונ'ם סילאָגיזם אָבער ער וויל אַז מיר זאָלען ציהען דעם שלוס.

אין דער קונסט פונקט ווי אין לעבען האָבען מיר הנאה ווען עס געלינגט אונז גובר צו זיין דאָס שווערע. די וואָס האָבען איין מאָל פערזוכט דעם טעם פון העכערע מוזיק ווי סימפאָניע און אָראַטאָריא ווילען שוין מאַכען אַ קנאַפּען וועזען פון לייכטע מוזיק. ווייסען מיר דאָך גאַנץ וואויל אַז אַ גייסטרייכער וויץ וועט צו אונז אַפּעלירען פיעל מעהר ווי אַ פּראָסטער וואָס גאָר איינפאַכע מענשען קענען פערשטעהן.

ווען מען זאָגט איינעם אויף אַ פאַרשטעלטען לשון אַז ער איז אַ געמיינער קערל וועט עס מאַכען אַ שטאַרקערען איינדרוק ווי ווען מען רעדט ארויס דאָסזעלבע מיט קלאָהרע דבורים.

די סוגגעסטיאָן האָט אַ געוויסע פונקציע וואָס האָט אַ גרויסע שייכות מיט דער קונסט, כאָטש דער פּראָצעס ווי אזוי עס ברייננגט צושטאַנד די ווירקונג איז אַ פּסיכאָפיזישער.

פּרץ האָט יאַ געמענט, ניט געמעגט וויסען פון דעם, אָבער דאָס איז קלאָהר ווי דער טאָג, ער האָט אין זיינע ווערק פון דיעזען פּסיכאָ־לאָגישען פּאָרטעל געשלאָגען קאַפּיטאַל, און דער רעזולטאַט איז גע־ווען ווי געוואונשען.

די אינדירעקטע אָנדייטונגען זיינען פון די שעהנסטע און דעלי־

קאטסטע שטריכען ביי פּרץ׳ען. א דורכזיכטיגער שלייער בעדעקט דאָס סאַמע אינטערעסאַנטסטע, און אויב מען וויל פּאַרט דערגרייכען דעם תוך מוז מען זיך אביסעל אָנשטרענגען און ערשט דאַן קען מען נאָר כאַפּען א קוק אויף דאָס וואָס לייכט זיך דורך אונטער׳ן וואואַל.

ניט ווי די ראָמאַנען־שרייבער וואָס זיינען זיך נוהג צו דערצעהלען בפועל ממש אז אזוי און אזוי איז געווען דער פאַל, לאָזט אונז פּרץ זיך אָנשטויסען וואָס עס איז פאָרגעקומען.

ער דאַרף ניט אָנהעננגען קיין בלעטעל אָן דער פּערזאָן אָדער אָן דער פּאַסירונג. ער דאַרף ניט ארויסזאָגען קלאָהר „האָט זי געטראַכט" אָדער „איז איהר איינגעפאַלען אַן אידעע" פּונקט ווי ביי די פּערזאָנען וואָס ער ברייננגט אריין אינ׳ם בילד ג נ ב׳ע ט זיך אריין א געדאַנק אין מוח, אזוי קומט אונז אויך ארויף אויפ׳ן זינען בגנבה דער אויסגע־לאָזענער פאַקט. אָן אינדירעקטער מיטעל איז דאָס, אָבער עס מאַכט א דירעקטע ווירקונג.

אין זיין דראַמאַ „וועגען קינדער" האָט פּרץ פּיעלע אזעלכע ע ל י פּ ט י ש ע רמזים. דערווייל, אָבער, וועט זיין גענוג צו ציטירען א פּאָאַר שורות פון „משופּע" צו אילוסטרירען דעם שטריך.

די תמ׳עוואַטע חנה דערצעהלט איהר שוועסטער, רבקה׳ן, פאַרוואָס די קעכין ביי די פּימסענהאָלץ׳עס האָט זי ליעב:

— זי האָט אויך, — זאָגט זי, — געהאַט אזאַ מיידעל ווי איך... נישט חנה האָט זי געהייסען, נאָר אין מיינע יאָהרען... געשטאָרבען איז זי... האָט זי מיך ליעב... זאָגט זי...

— וואָס האָסט דו אַ ציטער געטהאָן, רבקה?

— עט גאָר ניט... דערצעהל ווייטער, חנה...

א שרייבער פון צווייטען ראַנג וואָלט אונז געמאָלדען, אז „רבקה האָט א לייכטען ציטער געגעבען" וכדומה.

א קינד מוז מען טייטלען מיט׳ן פינגער. א גאַיווען מענשען קאָר־מעט מען מיט דעם צו וואָס ער איז געוואוינט.

* * *

אָבער ווי אזוי קען אן אינדירעקטער מיטעל ארויסרופען א דירעקטע ווירקונג? וועט זיין די פראַגע.

נו דאָס צו פאַרענטפערען איז ניט קיין מציאה, קוים ווייסען מיר דעם חלוק וואָס הערשט צווישען א פאַקט ווי מיר ווייסען עס און דעמזעלבען פאַקט ווי מיר בעקומען עס אלס אויג־איינדרוק.

א גלאָז וואָס שטעהט אויפ׳ן טיש, האָט דאכט זיך, ווי יעדער וויים, א קיילעכדיגע עפענונג, אָבער זעלטען־ווען זעהען מיר דאָס אוי־

בערשטע טהייל פון גלאָז אמת קיילעכדיג. גיכער איז עס איי־פּערמיג אָדער, בעסער געזאָגט, עליפּטיש. לעהרערינס פון צייכנען אין די שולען בעקלאָגען זיך אימער אַז עס איז שווער צו געבען צו פאַרשטעהן די קינדער ווארום די עפנונג פון א גלאָז טאָר ניט קיילעכדיג געצייכענט ווערען.

אייגענטליך איז דאָך דאָס דער סאַמע צוועק פון דער קונסט איבער־צוגעבען זאכען ווי דאָס אויג זעהט זיי, און ניט לויט מיר פערשטעהען זיי דאַרפען זיין. די נייעסטע שולען זיינען נאָך אפילו מיט דעם אויך ניט צופריעדען און אַמענגדירען דעם ציעל אזוי, אַז ער זאָל זיך ניט ענדיגען מיט די חושים אליין, נאָר אריינגעהמען טאַקי הויפּטזעכליך די פאַנטאַזיע און די שטעלונג אָדער שטימונג פון דעם געניסער.

ווען פּרץ האָט זיך פערנומען אויף א נאָך ניט אויסגעטראָטענעם וועג איז עס געווען דערפאַר ווייל ער האָט דערפיהלט א אינערליכען שטוים צו דעם. ער האָט איינגעזעהן אַז די וועלט בעשטעהט ניט דוקא פון גלייכע ליניעס. מען קען ניט אימער אָנווייזען דעם וואָס בלאָנדזעט, אַז ער זאָל געהן פריהער רעכטס, דערנאָך גלייך ארונטער, דערנאָך זיך פערקירעווען לינקס א. א. וו. א סך מאָל מוז מען גאָר זיך דורכשניידען א וועג אין דער קרום. מען מוז אַמאָל נעהמען א זיג־זאַג ליניע.

פאַר טהייל מענשען הייסט דער דירעקטער וועג א גראַדער וועג, א רעכט־ווינקעלדיגער וועג, אָבער פאַר אַנדערע איז א דירעקטער וועג אַזאַ וואָס לויפט באַלכסון, ווייל עס איז קירצער און אינטערעסאַנטער.

מיר קומען ניט צו קיין שאַרפע ווינקלען? מיר צייגען ניט אַרוים קיין אַרמעע־דיסציפּלין אין אַזאַ מין גאַנג? אמת, אָבער איז דען דאָס לעבען איינגעצוימט אין די ראַמקעס פון דיסציפּלין און קאָנווענציע? זעהען מיר דען אַלעס ארום אונז בולט און דייטליך? האָט דען אונזער בעוואוסטזיין אימער דיזעלבע מאָס לעבהאַפטיגקייט און קלאָרקייט? שטעהט דען די אינטענסיטעט פון אונזער אויפמערקזאַמקייט כסדר אויף דעמזעלבען פלאַץ? זיינען מיר ניט אַמאָל אזוי קאָנצענטרירט אויף עפּעס אז יעדער מוסקעל פון אונזער פּנים איז אָנגעצויגען וועהרענד אַנ׳אַנדערס מאָל „פערקוקען זיך מיר גאָר וואו פויגעלעך פליהען“?

די מטושטש׳דיגקייט פון לעבען געפינט א חשוב׳ען פּלאַץ אין פּרץ׳עס שאַפען, ווייל אזוי איז דאָס לעבען געשטאַלטעט, אזוי איז דער כאַראַקטער פון אונזער בעוואוסטזיין צו רעאַגירען אַנדערש אין בעזונ־דערע צייטען און אויף פערשיעדענע זאכען.

4.

די איינפיהלונג ביי פּרץ'ען.

יעצט איז זעלבסטפערשטענדליך ניט די צייט ארומצורעדען באריכות א טערמין וואָס האָט בעקומען אַן אָרט אין מזרח-וואנט אין עסטהעטיק א דאנק דער ארבייט פון דעם ניט-לאנג פערשטאָרבענעם פּסיכאָלאָג טהעאָדאָר ליפּס. *)

שוין דאָס וואָרט גופא „איינפיהלונג" קען דעם לעזער געבען א שטיקעל בעגריף איבער דער מעטהאָדע וואָס האלט אז אום צו האָבען אַן עסטהעטישען גענוס פון א קונסטווערק מוזען מיר זיך איינלעבען אין דער שאַפונג און וואָס מעהר עס געלינגט דעם קינסטלער צו האָבען א גרעסערע השפעה אויף אונזערע חושים, פאנטאזיע און שטימונג, אַלץ מעהר הנאה וועלען מיר האָבען פון זיין ארבייט. ליפּס ווייזט בפרוטרוט ווי אזוי די פאָרמע, די ליניעס דאָס גלייכגעוויכט פון די פיגורען און עהנליכע שטריכען ווירקען אזוי אויף אונזערע אָרגאַנען, אויף די גאַנצע קערפּערליכע איינשטעלונג אז מיר זאָלען זיך צופּאַסען צו דער אויסדרוקס-פאָרמע פון דעם בילד, פון דער סטאטוע אָדער פון דער שטיק מוזיק וועלכע מיר ווילען עסטהעטיש פערשטעהן.

גלייכע ליניעס פון אויבען אראָב גיבען אונז א שוועבענדען איינדרוק. מיר פיהלען דאן ווי מיר הייבען זיך אויף אין דער לופטען, מיר ווערען היינגעריסען צום הימעל צו. אזעלכע ליניעס געהען מיט גייסטיגקייט. ליניעס אין דער ברייט גיבען אונז דעם איינדרוק פון פעסטקייט, סאָלידקייט, שמיעדען אונז צו צו דער ערד. דאָס זיינען די ליניעס פון גבורה, פון פיזישען כח. געדרעהטע ליניעס אין א בילד אָדער סטאַטוע רופען ביי אונז ארויס א בעוועגונגס-געפיהל.

אָט דאָס איז בלויז א ביישפּיעל. די אופנים אבער, אויף וועלכע די איינפיהלונג קען זיך מאַניפעסטירען זיינען אונצעהליג.

ביי פּרץ'ען איז דאָ די איינפיהלונג ניט אין קיין קליינער מאָס. עס זיינען דאָ סקיצען-שרייבער וואָס טהיילען אונז מיט איין בעציהונג—

*) ליפּס איז געשטאָרבען לעצטען אָקטאָבער נאכדעם ווי עס איז ערשיענען זיין בעסטעס ווערק „צור איינפיהלונג", לייפּציג 1913. פאָלקעלט איז יעצט געבליבען דער גרעסטער פערטרעטער פון דער איינפיהלונגס-טהעאָריע.

א קליינעם אינצידענט; און דאָך מוזען מיר זיך צו דעם סקעפּטיש בעציהען. מיר זיינען עפּעס ניט זיכער צי מען קען זיך פערלאָזען אויף דעם ער־צעהלער. פּרץ׳עס אן ערצעהלונג אדער זיינס א בילד איז אָנגעפּראָפּעוועט מיט בעציהונגען און אינצידענטען, און פונדעסטוועגען נעהמט עס אונז מיט שטורם. דער סוד פון דעם איז וואָס **פּרץ גרייט אונז פריהער צו דורך זיין פּאָרמע**. מיר ווערען הינגעריסען אין אַנאַנדער אוניווערזום, און דאָרט געוועלטיגט שוין דער דיכטער מיט א פרייער האנד.

אין יענער וועלט וואו פּרץ ברייננגט אונז מאכט ניט אז עס פיהלט זיך שאָטענדיג, עס שאַדט ניט אז די פּערזאָנען רעדען ווינציג און מיט האלבע ווערטער.

ווילסט דעם דיכטער דו פערשטעהען ?
מוסט דו אינס דיכטערס לאנד געהען.

האָט געזאָגט דער גרעסטער דייטשער דיכטער; און אונזער דיכטער וואַרט ניט אז מען זאָל זיך אן דעם דערמאָהנען. ער פיהרט אונז טאקי גלייך אהין וואָרים „א בריוועל—ווי מען לייענט עס; א נגון ווי מען זינגט איהם" האָט ער דאָך טאקי אליין געזאָגט.

וואָס אַ שטיקעל שנוי קען מאַכען — שפּיעלט בעטהאָווענס א סימפאָניע אין א ניעדריגערען אדער העכערען קלעף און איהר וועט מאַ־כען פון הימלישע מוזיק א געלעכטער. קארמען איז היינט איינע פון די בעליעבטעסטע אָפּעראס וואָס זיינען פארהאן אבער ביזע, דער פערפאַ־סער פון דיעזער לירישער דראַמאַ, איז געשטאָרבען פון הארצוועהטאָג, זאָגט מען, ווייל זיין מייסטערווערק האָט געהאט א דורכפאַל, און א דורכ־פאַל איז עס געווען צוליעב א קלייניגקייט: די הויפּט אקטריסע איז גע־ווען אביסעל אונגעלומפּערט און דער אָרקעסטער האָט נאָך ניט געהאט דערגאַנגען דעם אינדיווידועלען כאראקטער פון דער מוזיק. געשפּיעלט איז געווען ריכטיג, נאָר עפּעס האָט געפעהלט. אזוי דערצעהלט אויך פעליקס ווייננגערטנער, דער בעסטער דיריגענט פון ביזע׳ס מוזיק, אז האַנס פאָן בילאָו פלעגט איבערפיהרען די אָפּערא דורך דעם וואָס ער האָט דעם אָרקעסטער דיריגענט צו פּאַמעליך.

פּרץ׳עס וועלט איז אַ שטורמדיגע, ווייל ער בלייבט ניט שטעהען אויף איין אָרט. געדאנקען קומען און געהען, שלאָגען זיך אָן איינס אָן צווייטען און שפּריצען מיט פונקען.

ביי פּרץ׳ען בעשטעהט די איינפיהלונג הויפּטזעכליך אין דעם **האַס־טיגען ריטהם**. פּרץ האָט געשריבען מיט אַ ראַשער טעמפּאָ, און מען מוז איהם לייענען אין אַזאַ מין שפּרינגענדיגען, שפּריצענדיגען גאַנג.

פּרובירט זיינס אַ בילד לייענען אין אַ לאַרגאָ און איהר ווערט פון דעם מאַכען אַ בורלעסק.

אפילו דאָרטען וואו ער מאָלט פּשוט אַ בלום, זעהען זיך אויך אָן שפּורען פון דעם רהאַפּסאָדישען גאַנג וואָס כאַראַקטעריזירט פּרץ׳עס וועלט.

„יונג איז זי און פריש: אייגענטליך צו פריש און צו יונג... נאָך אַ פערשלאָסענע רויז, עס שלאָפט נאָך אין איהר די פרוי, נאָר מען זעהט שוין בחוש אַז עס איז גענוג איין קוש (נאַטירליך נישט פון דער מוטער) זי זאָל אויפוואַכען, די רויז זאָל זיך אויפוויקלען, צופלאַקערן, אין דער יונגער, קוים געהויבענער ברוסט, זאָל שטורעמען, דאָס יונגע בלוט זאָל אויפלעבען און שלאָגען אין די אָדערן... און דאָך חוה׳ס טאָכטער: רוהיג קוקט זי זיך צו, ווי אינוועניג אין איהר ברוסט הויבט אָן עפּעס נייעס צו שפּראָצען, צו בליהען עפּעס גאָר נייעס!... נייגיעריג קוקט זי, דאָך ניט דערשראָקען.

דערשראָקען איז ער; אינגלעך ענטוויקלען זיך לאַנגזאַמער, ער זעהט פיעל קינדישער, אינגלישער אוים“. *)

פּרץ פועל׳ט אַז מען פערשטעהט פון דעם שווייגען מעהר ווי פון דעם רעדען. ער זיצט אין אַ וועלט וואו מען דאַרף איינער דעם אַנדערען אַ פינגער אין מויל ניט אריינלעגען. מען פערשטעהט זיך ווי ניט איז. אויף דעם לעזער דאַרף פּרץ רחמנות ניט האָבען. עס איז דאָ אַ מיטעל. מען לייענט איבער נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל. און ווידער ניט אַלע זיינען מחויב צו פערשטעהען.

„דער פערשטערטער שבת“ אָדער „דאָס שטריימעל“ איז ניט פאַר קיין קינדער אבי מרים פערשטעהט סערלען און זרח פערשטעהט מרים׳ען.

און אַז יוסל דער זיידענער יונגער מאַן זאָגט זיין טריינע׳ן:

„נאַריש קינד — איך קום דאָך אַמישנע שפּעט: מיר זאָלען קענען עסן צוזאַמען... פערשטעהסט! אַזוי פּאַסט דאָך נישט... ווייסט דאָך: אַ מלמד!“ *)

פערשטעהט איהם דען ניט די שעהמעוודיגע און דאָך לײדענשאַפטליכע טריינע?

די טעמפּאָ איז נאָך ניט אַלעס ביי פּרץ׳ען. די איינפיהלונג שפּי־געלט זיך אָב אַ סך מאָל אין אַ וואָרט ווי „משופּע“, אָדער אַ פראַזע ווי „דער גלגול פון אַ נגון.“

ווען איהר לייענט איבער דאָס בילד־ערצעהלונג (ווייל עס איז ביידע צוזאַמען) אונטער׳ן נאָמען „משופּע“, און שטעלט זיך פאָר ווי איהר שטעהט אויף אַ שפּיץ דאַך און אָט אָט איין רגע און איהר גליטשט זיך אוים און פאַלט אַראָב פון דעם משופּע׳דיגען דאַך אריין אין אַ גרויסען

---

*) „אויף אַ זומער־וואוינונג“.

*) „אין אַ קעלער־שטוב“.

טהאָל, וועט איהר ערשט דאן האָבען די איינפיהלונג פונ׳ם בילד. דאָס בילד איז אונהיימליך, יאגט אויף אייך ארויף א שרעק און איהר ווייסט ניט פאר וואָס. דאָס האָט פּרץ מיט זיין צוויבער-שטעקעלע געטהאָן. שוין אין נאָמען „גלגול פון א נגון“ פיהלען מיר דאָס ארומטרייבען זיך פון דעם נגון פון איין מדרגה צו א צווייטער, פון איין זאָרט לעבען צו אנ־אנדערען.

מיט נאָך א פאוזע פון דער איינפיהלונג קענען מיר זיך רעכנען ביי פּרץ׳ען, דאָס איז מיט דעם ווי אזוי ער גרייט אונז צו צו דער אויפפאַ־סונג פון א סיטואציע.

ניט אַלע מאָל דערצעהלט אונז פּרץ אליין. אָפטמאָל טהוט ער עס אין אנאנדערענס נאָמען. ער טהוט אונז ארויף שפּאקולען אויף די אויגען כדי מיר זאָלען בעסער זעהען וואָס ער האָט אונז צו ציינען. אמאָל פיהרט ער אונז דורך א הייליגען צוטריט, אמאָל דורך א פּאַעטישען. ער האָט זיך שוין זיינע דערצעהלער פאר דעם. די מעשה מיט דער שטריימעל, אבער, לאָזט ער א ציניקער, א „כל בו“ ווי די ווייב פלעגט איהם רופען, דערצעהלען. „אויף א זומער־וואוינונג“ איז איבערגעגעבען פון א גוטמוטהיגען וועלטליכען מענשען, ווי עס שיינט פון די מיטעלע יאָהרען; און „חתונה געהאט“ קומט דוקא פון דער ווייבעל׳ס מויל אליין וואָס האָט חתונה געהאט מיט דעם ר׳ זיינוועלע׳ן.

א דיכטער פון שטאַנדפּונקטען, פון אויפפאסונגען, ווי מיר וועלען עס נאָך שפּעטער זעהען.

פּערזענליכקייט ביי פּרץ׳ען.

ביז אהער האָבען מיר גערעדט פון פּרץ׳ען אלס פּסיכאָלאָג, וואָס אנ־בעלאנגט אבער דער פ אָ ר מ ע מעהרסטענטהיילס. עס איז אבער נאָך דאָ דער פּסיכאָלאָגישער א י נ ה א ל ט צו בעריהרען. דאָרט איז פּרץ נעהנטער צוגעקומען צו דער פּסיכאָלאָגיע. ווי אזוי ער האָט בע־גריפען די פּערזענליכקייט אין מענשען איז פון די אינטערעסאנטסטע שטריכען ביי איהם.

מ. א. הערבערט

פרץ'ס ווירקונג אויפ'ן גאליציאנער יודענטהום

פון אלע טיילען פון דער אידיש־שפרעכענדער וועלט איז גאליציען געוועזן דער טייל וואס איז, אפשר חוץ רוסיש־פוילען, אם שטארקסטען געשטאנען אונטער דער השפעה פון דעם גרויסען דיכטער און שרייבער, וועמעס טויט מיר בעוויינען. דאס אידישע גאליציען איז דאך נאך אלעמען צום גרעסטען טייל א שטיק פוילען וואס איז דורך א צופאל פאליטיש אבגעריסען געווארען פון דעם הויפטשטאם און איז אונטערגעווארפען געווארען אונטער אנדערע פאליטישע בעדינגונגען און, צום טייל, אונטער אנדערע קולטורעלע השפעות. טיעף אין הארצען ווייס און פיהלט דער גאליציאנער איד, אז ער איז א פוילישער איד, אז אריבער דעם קינסטליכען קארדאן, וואס שיידט פונאנדער רוסיש־פוילען און גאליציען, געפינען זיך זיינע ברידער־אידען וואס רעדען אידיש מיט דערזעלבער ברייטער אויסשפראך, מיט דעמזעלבען קלינגענדען בויג און קול, מיט דיזעלבע מדות און דערזעלבער פוילישער טראכט — אין פאל פון די אלטמאדישע — דער פוילישער „בעקעשע" און דעם שטריימעל, מיט די זעלבע פארמען פון לעבען, אפילו די זעלבע פארם פון אינערליכער אדמיניסטראציע — דעם קהל — און דערזעלבער גוי'אישער סביבה. דאסווארט פון א מאן ווי פרץ, וואס רעדט קודם כל צו זיין נעהנטסטער סביבה, רוסיש־פוילען, און וואס טראגט זיך ערשט שפעטער ווייטער שאלענדיג פונאנדער אין די איבעריגע טיילען פון דער אידיש־שפרעכענדער וועלט, האט זיך דארום געמוזט אפשלאגען צוערשט אן דעם עסטרייכישען טייל פון פוילישען אידענטום — די גאליציאנער אידען. ווען זיין ווארט האט זיך פונאנדערגעטראגען אין גאליציען, האט מען זיך צו איהם אויפמערקזאמער צוגעהערט ווי צו א וואסער אנדערן אידישען שרייבער, אחוץ אפשר שלום עליכם'ן. דער קלאנג פון זיינע רייד האט געקלונגען עפעס פאמיליערער, דאס אייגענע לשון, דאכט זיך, ווי ביי אונז, פלעגט מען פיהלען, מיט דיזעלבע פוילישע ווערטלעך, די זעלבע גראמאטישע כללים. און ניט נאר דער קלאנג פונ'ם ווארט איז געוועזן היימיש, היימיש איז אויך געוועזן דער אינהאלט, די צוגעפאסטקייט פון די רייד צו דער ספעציפיש אידיש־גאליציאנישער פסיכיק... דער אידישער קליינבירגער, דער שטאדט־ און דארפס־מענש, דער סוחר, דער רייכער גביר מיט די אסימילאטארישע טענדענצען, דער פאליאק פון משה רבינו'ס גלויבען, דאס

לייכטזיניגע, פויליש־פלאפלענדע און פשיבישעווסקי־לעזענדע, ראמאנסירענדע אידישע מיידעל פון מיטלערען שטאנד, דער ארימאן, דער בטלן, דער משכיל און, אחרון־אחרון חביב, דער התפעלות'דיגער חסיד — אלע, אלע האבען זיך ווידער־דערקענט אין זיינע טיפען. ספעציעל דער לעצטער, דער חסיד. דען גאליציען, אין א גרעסערען פראד ווי רוסיש־פוילען, האט אויפצו־ווייזען איהר אנטייל אין יענער מיסטיש־דורכגעווייקטער, ראמאנטיש־פערשוואומענער בעוועגונג, וואס האט געלאזט אזא טיפען רושם אין די מחות און הערצער פון אונזער פאלק.

גאליציען איז, קען מען זאגען, דאס לאנד פון שלטון הלב, די געמיטס־וועלט איז דא א קאמפליצירטערע ווי אין דעם הארטען, קאלטען, טרוקענעם ליטווישען לאנד, וואו דער מענש בעגעגענט זיך פנים אל פנים מיט דעם נאקעטען רעאליזם פון לעבען. דער פוילישער, און אפשר נאך מעהר דער גאליציאנער באדען מיט זיין רייכער, הערליכער נאטור, די דיקע וועלדער, די אפענע פעלדער, די אונענדליכע אבשטופונגען פון דער פלאך פון באדען ביז צו די גרויסע בערג וואס ציהען זיך אין דער גאנצער דרום־לענג פון גאליציען, האבען געווירקט אויף דעם צושפיעלען זיך פון דעם ראמאנטישען חוש פון דעם ארטיגען איד.

אהן צווייפעל האט אויך די נאטור פון דעם פוילישען גוי — דאס ראמאנטישע, פאנטאסטישע, די עכטע פוילישע „פאנטאזיא“ וואס צורינגט זיך די לעצטע צייט דאס רוב ביי גאליציאנער פאעטען אויף א מאלערישען, בילדער־רייכען און לייכטזיניג־לירישען שטייגער אין דער פוילישער ליטעראטור — אהן צווייפעל האט אויך די נאטור פון דעם פוילישען גוי, מיט וועמען דער איד איז געוועזן אין שטענדיגער בעריהרונג, מיטגעווירקט אנצוהויכען דעם פויליש־גאליציאנער אידען מיט א ראמאנטישען אנהויך. מיטגעהאלפען האט דאס דחקות, אין וועלכען עס זיינען שולדיג די פוילישע מאגנאטען, די פוילישע פוילקייט און נעבליעסיגקייט, דער אנטיסעמיטיזם וואס ווערט געפערדיגט דורך דער קירכע און—די וויענער רעגירונג, וואס האט בעטראכט גאליציען פאר אן עקספלואטירונגס־געביעט פאר דער וועסט־עסטרייכישער אינדוסטריע; דאס דחקות וואס איז געקומען דאדורך, וואס אין גאליציען האט מען ניט דערלאזט צו דער אויפבליהונג פון אן אינדוסטריע — דיזע נויט האט פערווארפען דעם שלייער פון מיסטישער פערחלום'טקייט דורך דעם גאליציאנער אידען. אין דער אטמאספערע האט זיך געפונען געגנוג צינד־שטאף פאר דעם חסידישען געדאנק, און נאך מעהר ווי איבעראל; דען דא, ביי דער גרעסערער פאליטישער און רעליגיעזער פרייהייט, איז ניט געוועזן קיין רעגיערונג וואס זאל זיך אכזר'דיג אריינמישען אויפצו־וועקען דאס פאלק פון זיין מיסטישער פערשטארונג. פון דער צווייטער זייט האט די געוואלטיג־שנעלע

אסימילאציאן פון דער אידישער יוגענד, פאר וועמען אלע טויערען פון בילדונג — בילדונג פון א פרעמדען קוואל, דורך דער פערמיטלונג פון א פרעמדער שפראך — זיינען ווייט געעפענט געווארען, האט די פערפרעמדונג פון די בעסטע זיהן פון פאלק צוריקגעטריבען דאס פאלק, וואס האט בחוש געפיהלט דעם שרעקליכען נאציאנאלען חורבן וואס אט די פרעמדע בילדונג האט מיט זיך געבראכט. דאס אלעס, זאגען מיר, האט דאס פאלק צוריקגעטריבען אין די ארעמס פון חסידיזם, פון דעם אינטעלעקטועלען שטילשטאנד, וואס אט דער חסידיזם האט מיט זיך געבראכט אלס צוגאב צו די שעהנע ראמאנטישע צושפּיעלונג פון די חושים און פון דער פאנטאזיע.

דאס ערקלעהרט אין א געוויסען זין, אויב ניט אין גאנצען, פארוואס דער חסידיזם האט אזוי געוואלטיג ארומגעקלאמערט גאליציען און געמאכט פון איהר דאס מערקווירדיגסטע לאנד פון די גרעסטע עקסטרעמען, דאס נאהנטסטע לאנד צו דער אייראפּעאישער קולטור, ווי עס איז אפּגעשפּיגעלט אין זיין העכסט-קולטורעלער, אקאדעמישער יוגענד — איך וואלט כמעט געזאגט אקאדעמישען פּראלעטאריאט — און פון דער אנדערער זייט די פערגליווערטע חסידישע מאסען מיט זייערע אמונות, תפלות, דעם צדיק׳יזם, א משונה׳דיג שטיק „האלב-אזיען“ — ווי א פּעהיגער זוהן פון גאליציאנער אידענטום, דער דייטשער שריפטשטעלער פראנצאז, האט עס גערופען — וואס האט דורך א טעות פערבלאנזשעט אין דער מאדערנער וועלט פון היינטיגען פערקעהר און היינטיגע ערפינדונגען.

דער חסידיזם איז אזוי רעאל אין אידישען גאליציען, איז פון אזוי פיעל מאמענט און בעדייטונג פאר׳ן לאנד, אז ווען אן אמת׳ער קינסטלער ווי פּרץ האט טיעף א קוק אריין געגעבען אין דער נשמה פון חסידיזם, האט איהם אפשר קיין אנדערער טייל פון אידענטום מיט אזוי פיעל טיעפער פעראינטערעסירטקייט נאכגעקוקט, נאך אלע בעוועגונגען פון זיין פּינזעל, נאך זיין אויפלעגען פון פארב און פארבעלעך, נאך זיין פערטיילען פון ליכט און שאטען אויף זיין ליינוואנד, ווי דאס גאליציאנער אידענטום. און מעהר אפשר ווי וועלכער אנדערער טייל פון אידענטום האט דאס גאליציאנער געקענט ווידערפיהלען — און דאס איז דאך דער עיקר ביי קינסטלעכער אפשאצונג! — וואס דער גרויסער מייסטער האט געשאפען. קיין צווייפעל דארום אוים וועלכע טעמים דער פערשטארבענער ריעז פון אונזערעביידע ליטעראטורען — העברעאיש און אידיש — האט געוואונען אזוי פיעל פּאפּולאריטעט ביים גאליציאנער אידיש-לעזענדען קרייז.

מיר האבען פריהער געזאגט, אז איהם קען מען אין גאליציען מעהר

ווי וועלכען אַנדערן אידישען שרייבער, אויסער אפשר שלום עליכם׳ן. פיעל מעהר קען מען איהם, דאָס איז זיכער, פון מענדעלע׳ן. מענדעלע׳ס וועלט האָט, אמת, פיעלע פאַראַלעלען אין דעם פערשיעדענאַרטיגען גאַליציאַנער לעבען, וואָס ענטהאַלט אין זיך סיי דאָס היפּער־מאָדערנע סיי דאָס סאַמע אָפּגעשטאַנענע אין פּראָגרעסיווען זין, פונדעסטוועגען זיינען זיינע געשטאַלטען, אַחוץ אפשר זיין „פישקע דער קרומער", פרעמד, אָדער, לפּחות, ניט צו־בעקאַנט דער גאַליציאַנער אידישער גאַס. עפּעס וועהט פון זיי אַ מין אויסטערלישער דופט פון דער פאַר־ראַציאָנאַליסטישער ליטוויש־אידישער וועלט, פון וועלכען די היינטיגע לעבענס־בעדינגונגען אין גאַליציען, אפילו די פון אַלטמאָדישען שטייגער, האָבען זיך ווייט אַוועקגעקעהרט. און דאַן — זיין לשון! דאָס האַרטע ליטוויש־אידישע, דורכגעוויקט אין ביעלאָ־רוסישען אָדער אפילו טיעף־רוסישען אידיאָם, פון וועלכע זיין אידיש האָט זיך געקרעפטיגט מיט אַ שלל פון ווערטער פון פּראַקטישען לעבען! עס געפינען זיך נאַטירליך שטענדיג און איבעראַל אין גאַליציען מענשען וואָס קענען מענדעלע׳ס „זאַכען" אין אידיש; „דאָס ווינשפינגעריל", „מסעות בנימין השלישי", געווים אויך „פישקע׳ן". ווייניגער קען מען אָבער „די קליאַטשע" — דער נאָמען קלינגט שוין פרעמד. מעהר קען מען מענדעלע׳ן — וויל איך מיר ערלויבען צו קאָנסטאַטירען מיין מיינונג — אין זיינע איבערזעצונגען פון זיינע ווערק אויף העברעאיש — דאָ דאַרף מען כאָטש ניט גריבלען זיך אין דעם מיין פון די ווערטער, די שפּראַך איז גלאַט און שעהן — און ו ו י שעהן!

שלום עליכם׳ן קען מען אין גאַליציען פיעל בעסער, און וואו מען קען איהם, איז ער אפשר פּאָפּולערער פון פרץ׳ן. שלום עליכם האָט מיט זיין גרויסען זשעניע אָבגעקאָפּירט דעם דורכשניטליכען אידישען מענש פון דער אידישער גאַס, „ט ע ל ק ׳ א י ל ע", „אויג באויג", ווי מיר וואָלטען געזאָגט; די עקסטרעמען פון דער אידישער גאַס האָבען זיך איהם ניט שטאַרק איינגעגעבען. אין זיינע טיפּען געפינט זיך דער גאַליציאַנער דורכשניטס־איד ווידער, מיט זיינע תנועות און העויות און דער עיקר זיין נשמה און זיין לשון; שלום עליכם׳ס געשפּרעכען זיינען, דאַכט זיך, אַ געטרייע קאָפּיע פון דעם לשון פון לעמבערגער פישמאַרק.

פרץ אָבער איז אַן אייגענער, ווערט בעטראַכט אַלס אַזעלכער. אין זיין „משיח׳ס צייטען" בעשרייבט ער אַ גאַליציאַנער שטעדטעל מיט די וואַכען ביי די טויערען פון דער שטאָדט, מיט דעם טייכעל וואָס פליסט פאָרביי די מויערן. און דאַן — ווי פאַרבענרייך איז פרץ, ווי ערנסט מיט דעם דידאַקטישען אונטערשלאָג — און וואָס האָט דער איד דען ליעבער ווי עפּעס פון וואַנען ער קען אַרויסנעהמען אַ מאָראַל! — און

ווי אַלזייטיג פּרץ איז! אַלץ זעהט ער, אַלץ ווייסט ער, אַלץ קען ער, אַלץ בעשרייבט ער, און אַזוי וואונדערליך אמת און געטריי!

ווי אַזוי איז דאָס פּרץ בעקענט געוואָרען אין גאַליציען, און וואָס איז זיין ווירקונג געוועזן?

אין דעם פּרט מוזען מיר מודה זיין, אַז אין גאַנצען גענומען האָט גאַליציען שפּעט געשלאָסען בעקאַנטשאַפט מיט פּרץ'ן. אין דער צווייטער העלפט פון די נײַנציגער יאָהרען — לויט איך ווייס פערזענליך — האָט מען אָנגעהויבען געשמאַקער צו לעזען איהם און אויפמערקזאַמער צי ווערען אויף איהם. די פּויליש־אידישע צייטונגען האָבען געדרוקט אי־בערזעצונגען פון זיינע ערצעהלונגען, אַזוי אויך דאָס אָרגאַן פון דער אידישער סטודענטישער יוגענד — און ווען איך זאָג אידישער, מיין איך די אידיש־פיהלענדע, ציוניסטישע יוגענד — „פּשישלאָשטש" (צוקונפט) אין וועלכען די שעהנסטע פערטרעטער פון גאַליציאַנער יודענטום האָבען אנטייל גענומען — די היינטיגע אָנפיהרער פון נאַציאָנאַליסטישען, ד. ה. פון כמעט דעם גאַנצען גאַליציאַנער אידענטום. אָפּטער האָט זיך פּרץ בעוויזען „געיאַוועט" — ווי ער וואָלט געזאָגט — אביסעל שפּעטער נאָך זיין יובילעאום, אין שטאַנד'ס „ראָטשניק זשידאָווסקי" — און אין „ווסכוד", דעם נאָכפאָלגער פון „פּשישלאָשטש". אויף אידיש איז פּרץ געוועזן אַן אָפּטער גאַסט אין באַדער'ס אַלמאַנאַך, דעם ליטעראַרישען „אי־דישען קאַלענדער", וואָס איז געוועזן כמעט די איינציגע וויכטיגע ליטע־ראַרישע אידישע אויסגאַבע אין גאַליציען. דען גאַליציען, גראָד ווי עס איז אין עקאָנאָמישען זין אַן אָבזאַץ־געביעט פון וועסט־עסטרייך, אַזוי איז עס אין קולטורעלען זין אַן אָבזאַץ־געביעט פון רוסלאַנד. צו אָרים און צו שוואַך איז עס געוועזן אויסצוהאַלטען אַן אייגענע שטאַרקע פּרעסע און אַן אייגענעם גוטען בוך־פערלאַג. פישער'ס פערלאַג אין קראָקע, וואו דער „איד" איז ערשיענען, איז אייגענטליך געוועזן אַ גאַ־ליציאַנער פירמע פאַר אַ רוסישער געזעלשאַפט. דאָס גאַליצישע אי־דענטום האָט זיך קולטורעל אידענטיפיצירט מיט זיין גרעסערען, רייכערען ברודער, דעם רוסישען אידענטום, און זיינע פעהיגע קינדער, אַזוי ווייט ווי זיי זיינען ניט פערלאָרען געגאַנגען אין דער פּוילישער און דייטשער ליטעראַטור און האָבען געווירקט אין די אידישע ליטעראַטורען, ד. ה. ווייט מעהר אין העברעאיש ווי אין אידיש, האָבען זיך בעטייליגט אין די אָרגאַנען וואָס זיינען אַרויסגעגעבען אין די גרעסערע אידישע קבוצים — אין רוסלאַנד. די בערנפעלדס, רובינס, ניימאַרקס, עהרענפּרייזעס, טהאָנס א. אַז. וו. זיינען געוועזן צווישען די חשוב'דיגסטע מיטאַרבייטער אין רוסיש־אידישע אָרגאַנען. מיט אַנדערע ווערטער: אין ליטעראַרישען און קולטורעלען זין איז גאַליציען ניט מעהר ווי אַ פּראָווינץ פון רוסישען

אידענטום. דאַרום האָט ניט פּערפּעהלט קיין רוסישע פּובליקאַציאָן, קיין רוסיש־אידישע צייטונג און בוך צו געפינען גלייך איהר "אָבגאַנג" אין גאַליציען. קיין וואונדער וואָס פּרץ'ס „יום־טוב בלעטלאַך" זיינען היבש בעקאַנט געווען אין גאַליציען אַזוי באַלד ווי זיי זיינען ערשיענען, נאַטיר־ליך אין דער ערך אַ קלענערער מאָס, ווייל די אידיש־לעזער זיינען געווען ווייניג. די אידישע אינטעליגענטען האָבען געלייענט העברעאיש; די מאַסען האָבען ערשט געדאַרפט ערצויגען ווערען צו אַ ליטעראַרישען לייע־נען. דאַרום איז קיין וואונדער אַז פּרץ איז מעהר בעקאַנט געווען אין די ערשטע צייטען אפשר אַלס העברעאישער שריפטשטעלער ווי אַלס אידישער.

די אמת'ע בעקאַנטשאַפט מיט איהם אַלס אידישער שריפטשטעלער דאַטירט ערשט מיט זיין יובילעאום און דער יובילעאום־אויסגאַבע פון זיינע שריפטען אין 1899. דאַן איז די סטודענטישע יוגענד — און זי איז געווען די איינציגע אַקטיווע, אַגרעסיווע טרעגערין פון דעם נאַציאָ־נאַלען אידעאַל — אויפמערקזאַם געוואָרען אויף איהם. גראַד ווי מיט ראָזענפעלד'ן מיט אַ יאָהר אָדער צוויי צוריק, ווען עס ביכעל האָט אויפ־געוועקט אַזאַ טומעל אין דער נאַציאָנאַל־דענקענדער יוגענד, אַזוי האָט דאָס ערשיינען פון פּרץ'ס יובילעאום אויסגאַבע אַרויסגערופען אַ שטורם פון בעגייסטערונג צווישען די רייהען פון דער זעלבער סטודענטישער יו־גענד. ווען מיר ריידען פון דער נאַציאָנאַליסטישער יוגענד מוזען מיר, אגב, בעמערקען, אַז דאַמיט מיינען מיר נור די צ י ו נ י ס ט י ש ע יוגענד, דען גאַליציען איז, ווי די אנגלאָ־סאַקסאָנישע לענדער, דאָס אידישע צ ו ו י י ־ פּ אַ ר ט י י ע ן לאַנד פּאַר־עקסעלענץ. אָבגעזעהען פון די חסידים, וועלכע זיינען אַ וועלט פאַר זיך, טיילט זיך דאָס גאַליציאַנער ניט־חסידישע אידענטום פונאַנדער אין צוויי מחנות: צ י ו נ י ס ט ע ן און אַ נ ט י ־ צ י ו נ י ס ט ע ן. דאָס איז ניט דערפאַר מחמת ווי מאַנכע דענקען גאַנץ טעות'דיג און פאַלש, אַז די גאַליציאַנער אידישע נשמה איז פיעל פשוט'ער, איז ווענינגער קאָמפּליצירט ווי די רוסיש־אידישע. דאָס איז אַ געוואַלטיגער אומרעכט אַנטקעגען דעם גאַליציאַ־נער אידענטום. מען מעג איהם אפשר פאָרוואַרפען דאָס זיין אויסערע בעריהרונג מיט די רעאַליטעטען פון דער וועלט איז נישט בעדייטענד, אָבער לירישע פערחלום'טקייט ווי דער גאַליציאַנער איד האָט זי — פּאָאַרט זיך, אדרבא, גאַנץ נאַטירליך צונויף מיט גריבלען און אַריינ־טראַכטען זיך אין דעם לעבען — אַ בעוויז איז, וואָס גאַליציען איז אין אמת'ן דאָס אידישע דענקער־לאַנד „פּאַר עקסעלאַנס": דער גרויסער קראָכמאַל, ש. י. ראַפּאָפּאָרט, רובין, שאָר, חיות, בערנפעלד, ניימאַרק, טהאָן, שיללער, מאַלטער, נאָסיג, ליפשיטץ — כמעט אַלע אין העברע־

איש — אַ גאַנץ היבשער פּראָצענט פאַר אַ לפי ערך קליינעם אידישען קבוץ! ניין, דאָס איז אויס אַנדערע טעמים אויף וועלכע מיר מעגען אפשר דאָ אָנווייזען, ווייל זיי וועלען העלפען פערשטעהן די פּאָפּולאַריטעט פון פּרץ'ן אין גאַליציען.

אין גאַליציען האָט געהערשט פון איין זייט די פערשטיינערונג, די אונפּראָדוקטיווע פערגליווערונג פון חסידיזם, פון דער אַנדערער זייט האָט „געגעניצט" דער אסימילטאָרישער אָבגרונד פון נאַציאָנאַלען טויט, אין וועלכען די יוגענד, גאַרענדיג נאָך אייראָפּעאישען ליכט, האָט זיך אונבעוואוסט אַריינגעוואָרפען. די יוגענד האָט אָבער אינערליך געפיהלט, אַז פאַר דעם טאָפּ פון לינזען פון ערציהונג פערקויפען זיי זייער בכורה, זייער נשמה, רייסען זיי פונאַנדער די צאַרטע פעדים וואָס האָבען זיי צונויפגעבונדען מיט זייער אייגען פאָלק, אַז דאָס הייליגסטע אין זיי, זייער אינעווייניגסטער מהות, וועלכעס אָט די אסימילאַטאָרישע בילדונג, וואָס רויבט זיי פון זייער פאָלק, האָט געדאַרפט אויסבייטען, אַז דאָס מהות ווערט גאָר אויסגעפּרעסט, „ריינ־געווישט", ווי די דייטשען וואָלטען געזאָגט, פון דעם אמת אייגענסטען, דעם איד, וואָס עס האָט אין זיך. דאָ איז געקומען די ציוניסטישע בעוועגונג, מיט אַלעדעם וואָס זי שטעלט פאָר מיט זיך, דעם צוריק־קעהרען צום אייגענעם פאָלק, דעם נעהענטער בעקענען זיך מיט איהם, מיט זיינע ליטעראַטורען, דעם לערנען פערשטעהן עס און לערנען ליעבען עס און דאַן געהן צו איהם, וועקען אין איהם די ווירדע, דאָס אַקטיווע נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין, און דאַן האָט די יוגענד — מיט דעם חסידיש־התפעלות'דיגען בלוט אין די אָדערן, מיט דעם אמת'ען אידעאַליזם און זעלבסטלאָזיגקייט — די שעהנע מעלות וואָס דער חסידיזם האָט מגדל געווען — אַריינגעוואָרפען זיך אין דער ציוניסטישער אַרבייט, האָט משלים געווען ביי זיך אַליין די אידישע ערציהונג וואָס די שולע האָט זיי פון איהר פעריאָגט און וואָס די היים האָט זיי ניט געקענט געבען, די מאָדערנע ערציהונג אין העברעאיש — און אין אַ פיעל גרעסערער מדרגה, ווייל ניט פערבונדען מיט אַזוי פיעל אָנשטרענגונג ווי אויסלערנען זיך אַ נייע שפּראַך — אין א י ד י ש און דער א י ־ ד י ש ע ר ליטעראַטור. און דאָ האָבען זיי דערזעהן פאַר זיך פּלוצים אַזאַ ריעז ווי פּרץ. די אידיש־געוואָרענע יוגענד, דורך דעם ציוניזם אידיש געוואָרענע, האָט פּראָפּאַגאַנדירט פּרץ'ן. וואָלט מען זיי געזאָגט, אַז מען קען זיין אַ נאַציאָנאַלער איד און דאָך ניט קיין ציוניסט, אַז פּרץ איז קיין ציוניסט געווען, וואָלטען זיי עס ניט געגלויבט. ביי זיי האָט אויסגעזעהען, וואָס איז אויך דעמאָלט וועניגסטענס כמעט אין גאַנצען אמת געווען — אַז איעדער שטוים פאָראויס צו לעבען אין דעם אידישען לעבען מוז קומען פון דעם בעפרוכטענדען ציוניסטישען געדאַנק.

דאָן איז דער גאַליציאַנער איד ווענינגער עקשן, ווענינגער בעשטעהענדיג אויף דאָס זיינע, ד. ה. ווענינגער אינדיווידואַליסט און האָט מעהר פּאָליטישע בגרות, רייפקייט צו פערשטעהן, אַז מען קען מקריב זיין קליינע אָבוויכונגען פון דעם הויפּט־געדאַנק צוליעב דער טובה גופא פון דעם הויפּטגעדאַנק — דאַרום איז אַיעדער אויסברוך פון נאַציאָנאַליזם אין גאַליציען *אַ ציוניסטישער*; קיין שפּיעלען זיך אין פונאַנדערשפּאַלטונג, אין פּאַרטייעלעך! צוריקקעהרען צום אידענטום האָט געהייסען, צום גאַנצען, פולען, קאָנסעקווענט דורכגעטראַכטען נאַציאָנאַלען געדאַנק. דאַרום זאָל מען זיך ניט וואונדערן, ווען איך וועל דאָ מגלה זיין אַ סוד, *אַז פּרץ האָט געדיענט אונבעוואוסט אַלס אַגיטאַציע פאַר דעם ציוניזם*, ד. ה. דעם נאַציאָנאַליזם — *אין גאַליציען*, דען דאָרט זיינעןביידע אידענטיש. אין רוסלאַנד וואָלט דאָס ניט מעגליך געווען, דאָ איז די אַקטיווע מתנגדות, ד. ה. אידישקייט וואָס לאָזט זיך דאָך פעראייניגען מיט פּראָגרעס, ניט אויסגעשטאָרבען ווי כמעט אין גאַנצען אין גאַליציען. אין גאַליציען איז קיין אַנדער ברירה ניט געווען. אַ פּראָגרעסיווער און אַ איד — דאָס האָט געהייסען אַ ציוניסט. דער ציוניזם איז געווען די בריק וואָס האָט געפיהרט צו דער גרויסער וועלט פון איין זייט און צום אידישען פאָלק פון דער אַנדערער זייט. אַז די ציוניסטישע יוגענד איז דאַרום געגאַנגען צום פאָלק, וועקען דאָס פאָלק צום בעוואוסטזיין פון אייגענעם ווערט, צום אייגענעם שטאָלץ, האָט די יוגענד דאָס רוב מיט פּרץ׳ס שריפטען ביי דער האַנד אויפגעוויזען וואָס פאַר אַ גרויסע שרייבער מיר האָבען, מיט וועלכע מיר דאַרפען זיך ניט שעהמען לגבי די גוים. פון פּרץ׳ן, געדענק איך, האָט אונזער אַקאַדעמישע יוגענד שטענדיג פאָרגעלייענט ביי די זעהר אָפטע פרייע ליטעראַרישע פערזאַמלונגען אין „ציון" לאָקאַל אין רינג פּלאַץ, אין לעמבערג, ביי די „דורשי שלום ציון" אין דער פליישהאַקער גאַס, אין די טוינבי האַלען, דער פאָלקס־אוניווערזיטעט, וואָס די ציוניסטישע יוגענד האָט מיט אַזוי פיעל ערפאָלג געגרינדעט און דורכגעפיהרט אין לעמבערג, וואו איך האָב מיטגעלעבט מיט זיי די הייליגע נאַציאָנאַלע בעגייסטערונג און די פרייד פון מקריב זיין זיך פאַר׳ן גוטען פון אונזער פאָלק און איבעראַל אין דער פּראָווינץ, וואו די לעמבערגער טאָינבי־האַל איז נאָכגעמאַכט געוואָרען. און איבעראַל אַלץ פּרץ און פּרץ. קיין וואונדער וואָס פּרץ איז פּאָפּולאַריזירט געוואָרען, וואָס דער ברייטער עולם האָט אָנגעהויבען איהם שטאַרק צו לייענען, אין די טאָינבי־האַלען האָט מען איהם פאָרגעלייענט צו בילדען דעם ליטעראַרישען געשמאַק פון פאָלק און, אגב, האָט מען געוועקט דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין. אַם מייסטען האָט מען געלייענט: „וועגען געשיכטע",

„וועגוס און שולמית“, „נס חנוכה“, „פיער דורות, פיער צוואות“, אלע מיט דעם אפען־נאציאנאליסטישען אנזאג — נאטירליך אויך אלעס אנ־דערע. און ווי די יוגענד אליין האט ג ל ע ר נ ט ממש פרץ, גע־פלפול׳ט זיך איבער איהם, פערגליכען איהם צו דעם, צו יענעם, גע־צויגען פאראלעלען, געשריבען אבהאנדלונגען, דאס געדענק איך נאך גאנץ גוט אלס איינער פון די פיהרער פון דעם לעמבערגער גימנאזיסטען „קולקא“, וועלכער איז געשטאנען דירעקט אונטער דער השפעה און וועג־אנצייגונג פון דער ציוניסטישער אוניווערזיטעטס־יוגענד, וועלכע האט כמעט אין גאנצען אליין אנגעפיהרט די ציוניסטישע, אידיש־נאציאנא־ליזירענדע ארבייט אין לעמבערג — און דאדורך אין גאנץ גאליציען. די רעזולטאטען פון זייער ווירקונג האט מען געזעהען ביי די וואהלען צום פארלאמענט פון 1907, ווען פיער ציוניסטען זיינען אריין אין וויענער פארלאמענט פון גאליציען, אין דעם גוואלטיגען צענזוס פאר אידיש אלס א מוטער־שפראך טראץ אלע שטערונגען מצד די פאליאקען און דער רעגיערונג. פרץ איז געווען איינער פון די וויכטיגסטע מיטלען, דורך וועלכע אט די הייליגע נאציאנאלע ארבייט איז אנגעפיהרט געווא־רען, און מיט וואס פאר א התפעלות מען האט דאס איהם בעגריסט, ווען ער איז געווען אין גאליציען, פאהרענדיג קיין טשערנאוויץ צום אי־דישיסטען קאנגרעס, כאטש דער צוועק פון דעם קאנגרעס איז ניט אין גאנצען סימפאטיש געווען דעם גאליציאנער אידענטום. וואס וויל ניט וויסען פון א מחיצה צווישען דיביידע שפראכען, וואס וויל ביידע גלייך ענטוויקלען און בענוצען — ווען זיי וועלען אויסקעמפפען ווי זיי האבען געהאפט — ביז צו דעם איצטיגען קריעג — נאציאנאלע אויטאנאמיע אין גאליציען!

און טראץ דער שרעקליכער לאגע פון מיין אונגליקליכער אלטער היים, קען איך מיר פארשטעלען דעם געוואלדיגען בראך, וואס דער טויט פון פרץ׳ן, איינעם פון די גרעסטע קאריפעען פון אונזערע ליטעראטורען, האט ארויסגערופען אין הערצען פון אלע טיילען פון גאליציאנער נאציאנא־לען אידענטום — בפרט די ארבייטער מאסען, וועלכע האבען זיך אויך נאציאנאל דערוועקט דאס רוב צוליעב דער ווירקונג פון דער שטודירענדער יוגענד — און אם מייסטען ביי דער עדלער, שעהנער, איבערגעבענער גאליציאנער יוגענד, וועלכע קעמפפט איצט אין די טראנשעען אין די בערג און פערגיסט זייער בלוט צו רעטען די עהרע פון זייערע מאמעס און שוועסטער; דער יוגענד, פון וועלכע יעקב גארדין, דער ניט־נאציא־נאליסט, האט גערעדט דא מיט אזוי פיעל אכטונג און בעגייסטערונג.

ה. גוטמאַן :

י. ל. פּרץ דער סאַטיריקער

אָהן קיינע הקדמות.

פּרץ דעם ליריקער, פּרץ דעם דראַמאַטורג, פּרץ דעם ערצעהלער, פּרץ דעם העברעער און אפילו פּרץ דעם בונדיסט—לאָז איך פאַר אנדערע.

מיר איז ליעב פּרץ דער סאַטיריקער.

פיעלע, וועלען מיט מיר ניט איינשטימען, נור איך גלויב אז פּרץ איז פריהער פון אלץ, און מעהרער פון אלץ, געווען דער סאַטיריקער — דער סאַטיריקער פון גאָטעס־גנאַדען.

מיט דעם וואָרט סאַטיריקער, בעצייכען איך א מענשען מיט א הארץ וואָס קען פערוואונדען און בלוטען אליין ; א מענשען וואָס האָט שטאַרק ל י ע ב — און פון גרויס געפיהל ווערט ער ב ע ז — און ער שטראָפט, בעזוערט זיך, לאַכט און שרייט.

אנשטאָט דעם וואָרט סאַטיריקער פערשטעה איך — א מענשען וואָס איז שטאַרק ניט צופרידען מיט אלעם און האָט דאָך געפיהל פאַר אלעם.

אונטער דעם וואָרט סאַטיריקער פערשטעה איך — א מענשען וואָס האָט פריהער פון אלץ ליעב די קורצקייט, דעם וואָרט וואָס קומט ווי א בליץ און ווערט געבוירען ווי א דונער, דעם וואָרט וואָס טאָר ניט לאַנג־וויילען, וואָס מען דאַרף פערשטעהן אויפ׳ן וואונק.

און דאָס איז געווען פּרץ.

א סאַטיריקער מוז, לויט מיין מיינונג, פריהער פון אלץ זיין א לי־ריקער, א סוביעקטיוועד זינגער, אזוי ווי א גוטער פעליטאָן — מוז פריהער פון אלץ זיין א גוטעס לירישעס געדיכט...

און פּרץ איז דאָס געוועז.

פּרץ׳ס סאַטירע איז ניט קיין צייט ־ סאַטירע, קיין טאָג סאַטירע — נור זי איז א שפּרייז פון אייביגקייט צו אייביגקייט.

און אמת׳ע סאַטירע איז א קינד פון דער אייביגקייט.

פּרץ׳ס פעליטאָנען, קען מען ניט א ו י ס ל ע ז ע ן , זיי לאָזען הינטער זיך ע פּ ע ס איבער און האָבען פאַר זיך נאָך ע פּ ע ס.

פּרץ׳ס א פעליטאָן — איז א ליעד, א נשמה־וויספער, א צאַפּעל, א ציטער, א וואָרף פון אייביגע וועלטען צו אייביגע וועלטען...

אייניגע שרייבער זעהען דעם מענשען פון דער ה ו י ך ; אייניגע פון דער ט י ע ף ; אייניגע פון דער זייט.

דער אמת'ער סאטיריקער זעהט דעם מענשען פון אלע זייטען און דערפון זיין גרויסע אונצופרידענהייט מיט איהם.

און דאס איז געשעהען מיט פרץ.

פרץ, דער גרויסער סאטיריקער, האט געוואלט אלץ ארומנעהמען, אלץ ארומכאפען, און פון דערפון זיין נערוועזיטעט, זיין אפגעהאקטקייט, זיין אפאריזם־שפראך.

פרץ איז געווען ניט קיין געוועהנליכער סאטיריקער — ער איז געווען דערצו א גרויסער דיכטער.

ער האט פערשטאנען ווי צו מוחל זיין. ער האט געוואוסט דעם סוד פון פערגעבען. — און פערגעבען, איז פאעזיע.

אנדערע קענען ניט פערגעבען און זיי זיינען בלויז סאטיריקער — ביי פרץ'ן איז דער פערגעבען מיט דער סאטירע געגאנגען האנט אין האנט — הארמאניש.

יעדער אמת'ער סאטיריקער — איז א גרויסער פאעט. ווארום ווען ער איז דאס ניט, ווערט ער א פשוט'ער מוסר זאגער, וועלכען, מען וויל ניט הערען. אדער גאר א פאסקווילסט וועלכען אלע האסען...

יעדער אמת'ער סאטיריקער, איז א טאטע מיט גרויסע ברעמען און מיט א קינדיש הארץ.

ער קען זיך בייזערען אויף זיין קינד און גלייכצייטיג איהם קושען אין קאפ.

פאר'ן אמת'ען סאטיריקער איז דאס גאנצע פאלק ווי איין גרויסעס קינד.

פרץ'ס סאטירע, ווי יעדע אמת'ע סאטירע, איז ניט קיין ריכטונגס־סאטירע, איז ניט קיין סאטירע לויט א געוויסען נוסח — איז ניט קיין מוסר־סאטירע.

פרץ'ס סאטירע איז פריי ווי דער ווינד. זי איז א ווירבעל־ווינד. א טאנצענדיג משוגעת, א שפיעל אויף אלע סטרונעס, א קרעכצען און א לאכען צוזאמען.

איהר קענט ביי פרץ'ן קיינמאל קלאהר ניט וויסען צו איז דאס „א התונה אדער א לויה?"

נור קליינע מענשען געהען אין איין וועג, זעהען קלאהר פאר זיך דעם ציעל — און האבען א בעשטימטע ריכטונג.

פרץ האט פערשטאנען דעם סוד פון יעדען „נגון", ער האט זיך פערטיעפט אין זיין יעדען „גלגול" און דארום האט ער אלעס אזוי ליעב גע־האט און דארום איז זיין נגון אזוי צוויבערפול.

פרץ, דער סאטיריקער־פאעט,—האט ניט געפאדערט קיין פאזיטי־ווען אין אידישען לעבען. ווייל ער האט אין קיין פאזיטיווע זאכען ניט

נעגלויבט — ער האָט בלויז געמונטערט און געטריבען צו שאַפען נייע װ ו ע ר ט ה ע ן.

פרץ האָט פערמאָגט א צו אָפען אויג, ער האָט געזעהען: „א גרויסען ברייטען הימעל ממש אין סוף", ער האָט געזעהן: פלעמלאך און די וועלט פון כולה אטלעס".

ער האָט געזעהן: „די התלהבות, און די ליבשאַפט און די נשמה פון דער וועלט וואָס זינגט".

אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער אויך געזעהן: „דעם פשוט'ען הימעל, די פשוט'ע חסידים, די צוריסענע קאַפּאָטעס, די אויסגעלאָשענע פלעמלאך און די צוריסענע שטיקלאך ניגונים".

פרץ, האָט געוואוסט דעם סוד פון אלע ציגעל, ער האָט געוואוסט: „אז מיט די אייגענע ציגעל, קען מען שטעלען א שוהל און א קלויסטער. א פּאַלאַץ און א תפיסה און גאָר א הקדש"...

פרץ, האָט געוואוסט אז די וועלט קען מען ניט איבערמאכען — אנדערע ווייסען עס ניט און מיינען, אז זיי קענען — — — און מאכען זיך לעכערליך.

פרץ, האָט עס געוואוסט... און ביי זיין גרעסטען צאָרן אויף דעם סדר העולם האָט ער געקענט זיך שטעלען מן הצד און א שמייכעל טהאָן — און דערפון זיין חן.

פרץ'ס סאטירע, איז נעהנטער צום הומאר — ווייל זי ב ע ־ ז ע ר ט זיך ניט ב ע ז, אויב מען קען אזוי זיך אויסדריקען.

פרץ האָט ניט אויסגעלאַכט זיינע העלדען. ער האָט זיך ניט גע־האַלטען פיעל קליגער פון זיי, ער איז אָפט געשטאַנען הינטער זיי מעשה־חבר, און זיי אריינגעשושקעט אין אויער — און גאָר אפט איז ער אליין דער העלד געווען.

פרץ האָט ביטער אויסגעלאכט אלע אידישע אמונות, אָפּגעשפּאָסט פון די סגופים, תענתים, דעם נס פון קפיצת־הדרך און דעם גלויבען אין פּאַפּירענעם בריק — אבער אין דער טיעף פון זיין נשמה האָט ער עס געליבט און געצערטעלט...

פרץ האָט געהאָלפען מיט זיינע אייגענע הענט צו צושטערען אלעס וואָס שטערט צום לעבען און אטהעמען אין דער אידישער וועלט און האָט זיך אליין געשטעלט היטען די חורבות.

ארום די חורבות האָט ער געוואָלט בויען דעם פּאַלאַץ פון בעפרייטען מענשען און בעפרייטען איד.

אויף די חורבות האָט ער אָנגעוויזען אונזערע קינדער, זייער שענקייט האָט ער פערצעהנפאכט מיט זיינע „פאַלקסטימליכע געשיכטען."

פרץ האָט געפּראָטעסטירט געגען דעם בארג מיט שטיינער אונטער

וועלכען עס ליגט דער דימענט: אבער פרץ אליין האט די שטיינער ניט געלאזט אוועקנעהמען.

גענוג אז ער האט אנגעצייגט דעם „דימענט".

פרץ, איז געווען א טרוימער-פראטעסטאנט.

ווייל, נור גוטע טרוימער זיינען גוטע פראטעסטירער.

הויכע פאעזיע — געהט אימער האנט אין האנט מיט דאס שארפע ווארט. דער נביא — מיט'ן בעל־מוסר.

גרויסע ליעבע מיט בעז טהאן; מיט איינבייסען זיך אין דעם גע־ליבטענס פלייש ביז בלוט...

און גרויסע ליעבע — איז פאעזיע.

פרץ האט געקוקט אויף דער וועלט ווי אויף א שפיגעל.

נור ער אליין האט ווי דער אייניקעל פון זיין „באבע יאכנע", גע־וואלט וויסען: „וואס אויף יענער זייט שפיעגעל טוט זיך."

און הינטער דעם שפיגעל — איז שפינוועבס.

פרץ'ס בליק אויף'ן אידישען לעבען איז געווען א בליק פון א סא־טיריקער.

ער האט צושטערט און געבויט, חרוב געמאכט און אויפגעשטעלט פאלאצען.

פון זיינע „רייזע בילדער" ביז די „פאלקסטימליכע געשיכטען" איז איין „גאלדענע קייט" פון סאטירישען שאפען...

נור דארט, אין די „רייזע בילדער", איז ער געווען דער אנקלאגער און דא אין די „פאלקסטימליכע" איז ער געווען דער פערטהיידיגער.

און אמת'ע סאטירע — איז א פעראייניגונג פון אנקלאגע און פער־טהיידיגונג צוזאמען.

דער סך הכל: איןביידע האט ער געליעבט און געבלוטעט. אי די אנקלאגע אי די פערטהיידיגונג זיינען ארויס פון איין קוואל, פון דעם קוואל פון אמת'ע ליבע צום פערקנעכטען פאלק.

פרץ האט געבונדען דעם עבר מיט דער צוקונפט און ליעב געהאט די געגענוואַרט.

ער האט די אלטע דורות געשלעפט אין „איירָאפּא" און די יונגע צוריק אין „אזיען".

פרץ האט אימער עפּעס געזוכט: ביי איהם האט שטענדיג עמיצער געקלאפּט אין טהיר נור ער האט ניט געוואוסט ווער: „דאס לעבען" אדער „דער אורח חיים"?

פרץ איז געווען דער אמת'ער סאטיריקער.

און סאטירע איז דאס גרעסטע פון דעם מענשען'ס שאפען און פערשטעהען מענשען.

שרה ראַבינאָוויטש:

האנדעלס-קלאס און ארבייטער-קלאס ביי פרץ'ן

1.

דאָס יודישע לעבען טראָגט אין זיך צוויי ענטגעגענגעזעצטע עלע־מענטען. אויף איין זייט געפינט זיך דאָס יודישע לעבען אלס גאנצעס אין שטענדיגער בעריהרונג און אין שטענדיגע בעציהונגען צו דער קול־טור פון די ארומיגע פעלקער; פון דער אנדערער זייט אבער שפיעלט זיך אָב דאָס פערזענליכע לעבען פון יעדען איינצעלנען אידען תמיד נור אין דער איינציגער ספערע פון דער אייגענער יודישער קולטור, וואָס גע־פינט זיך שטענדיג אין א פאָלקאָמענער אונאבהענגיגקייט פון דעם יודענ'ס אויסערליכער טהעטיגקייט. און אָט די צוצווייטקייט ברייגנט אריין א בעזונדערע אייגענטימליכקייט אין דער יודישער ליטעראַטור. יעדע זיטען־שילדערונג פון יודישען לעבען, ווי געטריי זי זאָל ניט זיין, אויב זי בע־שרענקט זיך נור אויף דאָס אויסערע לעבען פון'ם יודען, אויף זיין טון, האנדעל און וואנדעל, ניט בעריהרענדיג די ספערע פון זיין אינערליכער פערזענליכער קולטור וועט תמיד בלייבען נור עפּעס אונפאָלשטענדיגעס, אבגעריסענעס, אייגזייטיגעס, אויבערפלעכליכעס. ווארום ביים יודען איז נישט אזוי ווי ביי אנדערע פעלקער, וואו שוין די דרויסענדיגע טעטיג־קייט פון מענשען כאראקטעריזירט גענוג אלע זייטען פון זיין לעבען און אויך דעם מהות און אינהאלט פון זיין גייסטיגער וועלט. ביים אידען שטעהט די עקאָנאָמישע טעטיגקייט — ווייל זי שפיעלט זיך אב אין א פרעמדער סביבה פון פרעמדע פעלקער — תמיד אן א זייט פון זיין גאנ־צער א י י ג ע נ ע ר קולטור. זי בלייבט תמיד פאר איהם א פאָל־קאָמען אונבעריהרבארער פערזענליכער אוצר.—

און דעריבער קומט אויס דאָס הגם פרץ איז ווייניגער פאר יעדען אנדערען א „געטרייער לעבענס-בעשרייבער“, הגם ער שטעלט זיך אָם ווייניגסטען אב אויף די בעזונדערע לעבענס־אייגענטימליכקייטען, האָט ער דאָך פאר אונז א בעזונדערען ווערט גראד אין דער הינזיכט, דערפאר וואָס מיר דערזעהען דורך איהם קלאָר דעם סאָציאלען א ו י פ־ב ו י פון יודישען לעבען. — און גראד דער אומשטאנד וואָס פרץ'ס הויפט אינטערעס איז תמיד געווען געריכטעט אויף דאָס לעבען פון דער פ ע ר ז ע נ ל י כ ק י י ט, און וואָס ביי דער שילדערונג פון איהר

אינטערעסירט ער זיך ווייניגער מיט איהרע אויסערע לעבענס־זייטען און לעבענס־פאָרמען ווי מיט איהרע אינערע איבערלעבונגען — גראדע דאָס גיט אונז די מעגליכקייט ארויסצוגעפינען א פולען בילד פון דער יודי־שער ווירקליכקייט אין איהר גאנצער אייגענארטיגקייט. ווארום אריינ־דרינגענדיג אין דאָס לעבען פון דער פערזענליכקייט, און זוכענדיג זי פאַר אונז בולט ארויסצושטעלען, אנאַליזירט ער אַלע איהרע רעגונגען און שטימונגען און דעקט צוגלייך אויף אַלע איהרע עלעמענטען און די געזעלשאַפטליכע ראָלע וואָס זיי שפּיעלען, און פאַר אונז שטעהט אויף אַן אַלגעמיינער קולטור־בילד פון יודישען לעבען, מיט אַלע זיינע פערשיע־דענאַרטיגע טרייב־קרעפטען.

און אויף אזא אופן בעקומט פּרץ חוץ זיין קינסטלערישער בעדייטונג נאָך א בעזונדערע בעדייטונג פאַר דעם סאָציאַלען פערשטענדניס פון יודישען לעבען. נאָך זיינע ווערק קענען מיר אויפמאָלען א פולען בילד פון דער יודישער סאָציאַלער לעבענסארט. מיר מוזען נאָר דערביי אוועק־לייגען אויף א ווייל די קינסטלערישע זייט פון זיינע שעפּפונגען און זיי אונטערזוכען פון א סאָציאָלאָגישען געזיכטספּונקט. מיר מיינען אז דאָס וועט בשום אופן ניט פוגע זיין זייער קינסטלערישע בעדייטונג. אומגע־קעהרט, זי וועט זי נאָך מעהרער קריסטאַליזירען און בולט׳ער מאַכען. ווארום בעת מיר ווארפען אויף א ווירקליכקייטס־בילד נאָך א קונסט ווערק געפינען מיר ארויס דעם גאנג פון קינסטלער אין לעבען. און פעראייני־גענדיג אַלע זיינע בילדער אין איין לעבענס־פּראָצעס, געפינען מיר ארויס די מאָס פון זיין שאַפען: די ברייטקייט פון זיין ארומנעמען דאָס לעבען, די שאַרפקייט און קראַפט פון זיין קוק, און די לעבעדיגקייט פון זיינע געשטאַלטען. פון דער אנדער זייט בעקומען מיר אויך דערביי די מעג־ליכקייט ארויסצוגעפינען די שטריכען וואָס כאַראַקטעריזירען זיין איי־גענע קינסטלערישע אינדיווידואַליטעט. דער קינסטלער טוט ניט נאָר דאָס וואָס ער קלייבט אויף די געשטאַלטען פון לעבען און בעלייכטעט זיי, ער פעראַלגעמיינערט נאָך, ער נעמט נאָך ארום דאָס לעבען גופא, דאָס גאנצע, ער ציהט ניט נאָר ארויס די איינצעלנע ערשיינונגען, ער ברייננגט זיי נאָך אין א סיסטעם און בעשטימט זיי זייער אָרט אין לעבען. און אַט דער מאָמענט פון דעם קינסטלערישען סינטעז וואו די קונסט בעג־געגנט זיך מיט דער פילאָזאָפיע ווערט אונז נאָר דאן קלאָר ווען מיר אליין נעמען ארום דעם ג א נ צ ע ן געגענשטאַנד, פון וועלכען ער בויט זיין קינסטלערישע וועלט, ווען מיר רנעמען ארום די אַלע ערשיינונ־גען וואָס ער האָט פעראייניגט אין זיין שאַפען. און אין דעם ארטיקעל וועלען מיר פערזוכען אריינצודרינגען אַט אין דער וועלט אריין, און

דורך די בילדער וואָס פרץ האָט אונז געגעבן פערזוכען צו בעלייכטען אויף אָט די ווינקעלעך וואָס זיינען אן א זייט געבליבען פון פרץ׳ס קינסט־לערישע אבזיכטען, וואָס זיינען אבער א דאנק איהם פאר אונז ענט־פלעקט און בעלייכטעט געוואָרען.

שילדערענדיג דעם אינהאלט פון דער פערזענליכער וועלט פון׳ם יודען האָט פרץ דער ערשטער מיט בעזונדערער קלאָרקייט בעלייכטעט דעם אונגעהויערן אונטערשיעד צווישען דער קולטור פון דעם סוחרישען יו־דען און דעם בעל מלאכה יודען. די אינערע וועלט פון דעם יודישען בעל מלאכה איז תמיד מעהר אדער ווייניגער פערבונדען מיט זיין פראָפעסיע, ער בעוויזט זיך ביי פרץ׳ן תמיד מיט׳ן כאראקטעריסטישען ריח פון זיין ווארשטאַט און ווייזט אויף שטריכען פון א שאַרף בעשטימטער און בולטער פראָפעסיאנעלער פיזיאנאָמיע. דאגעגען דעם סוחרישען יודענ׳ס פערזענליכע קולטור טרעט תמיד אויף אונאבהענגיג פון זיין מסחר־גע־גענשטאַנד און בעשטימט זיך אייגענטליך בלויז דורך זיין יודישקייט. אין דער צייט ווען דער בעל מלאכה בעוויזט זיך תמיד מיט אן איי־גענעם בעשטימטען וואונש, פליעסט אין דער סוחרישער סביבה נאָר דער אלגעמיינער יודישער שטראָם. אין דער צייט ווען דער בעל־מלאכה בעת ער געהט ארויס פון אָט דעם שטרם בלייבט ער דאָך דערזעלבער „ער“ פאַר זיך, איז דאַגעגען פערלירט זיך דער סוחר און ווערט בטל אין יעדער אַנ־דערער שטרעמונג אין וועלכער ער קומט אריין. און אזוי ווערט דער האנדעל אויף דער יודישער גאס בעשטימט דורך צוויי מאָמענטען: פון איין זייט שפיעלט דער האנדעל די ראָלע פון עפּיס צופעליגען, פערבייגע־הענדען, אונוויכטיגען, וואָס געהט להלוטין ניט אריין אין די כחות וואָס קאָנטראָלירען דאָס געזעלשאפטליכע פאָלקס לעבען; ער ווערט בע־טראַכטעט אלס פריוואט זאך, וואָס געהט ניט אריין אין דער ספערע פון פאָלקס אינטערעסען, וואָס יעדער איינער טוט פאר זיך דאָס לעבען צו דערהאלטען, פון וועלכען אבער ער טרייסעלט זיך אב אזוי שנעל ווי ער טרעט אויף אַלס מיטגליעד פון א קאָלקטיוו פון דאָס גאַנצע. און דאָס לעבען פון דער פערזענליכקייט, ווערט אבסאָלוט דורך דעם האנדעל ניט בעריהרט. דער האַנדעל געהט פאר איהם פאַרביי אין אַן אונאַב־הענגיגע און ניט פון איהם בעשאפענער גייסטיגער סביבה. פון דער אַנ־דער זייט אבער, אזוי ווי דער האַנדעל איז איבערגעלאָזען אויף זיך אליין, און אריינגעשטופּט אין א סביבה וואָס איז פרעמד דעם פאָלק אלס אזעל־כען, בלייבט ער אויף אזא אופן אויסער זיין השפעה—רייסט ער דערמיט ארויס די פערזענליכקייט אין גאנצען פון דעם געזעלשאפטס־ארגאניזם, און אונטערוואַרפט איהר גאנצע אביעקטיווע טעטיגקייט אונטער א

פרעמדארטיגען געגענשטאַנד. דער האַנדעל ווערט דאדורך אראָב־געצויגען פון דער מדרגה פון אַ געזעלשאַפטליך נאציאנאלער פונקציע צו אַ ריין אייגענוציגער טעטיגקייט. די דאָזיגע ביי־דע מאָמענטען נעמען זיך דערפון, וואָס די עקאָנאָמישע טעטיגקייט פון יודען ברייננגט איהם אין שטענדיגער בעריהרונג מיט די ארומיגע פעלקער און נעמט איהם ארויס פון יודישען לעבען, בעת די יודישע קולטור אבער ווערט אונטערגעהאלטען פון אַ געזעלשאַפט וואָס באזירט ניט אויף עקאָנאָמישע יסודות נאָר אויף אַנדערע. דער איד פיהלט זיך דעריבער קיינמאָל ניט בראשו ורובו אין האַנדעל. ער געהט צו איהם תמיד צו מיט הפסקות, צופעליג, פיהלט זיך ניט פערבונדען מיט איהם דורך קיינע פערזענליכע מאָמענטען, און זיין גאַנצעס פערזענליכעס לע־בען קען זיך בעווייזען ענטוועדער אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם געזעלשאַפט־ליכען גאַנצען אָדער איבערהויפט ניט.

אין דער געזעלשאַפט ערשיינט דער יוד ניט אַלס אַ פאָרשטעהער פון אַ בעשטימטער פראָפעסיע נאָר אַלס אַ טרעגער פון אַ בעשטימטער קולטור: די פראָפעסיאָנעלע טעטיגקייט פון די איינצעלנע מיטגליעדער איז דער געזעלשאַפט ניט וויכטיג, און יעדערער טוט זיך פאַר זיך און איז ערב נאָר פאַר זיך אַליין. די געזעלשאַפט בעשטימט נאָר די נעגאַטיווע זייט פון זיין טעטיגקייט, וויפיעל צייט און ארבייט עס קען ביי דעם אינדיווידיאום אוועקגענומען ווערען פון אַ הפסד פאַר זיין קולטור לע־בען. יעדע איבערטרעטונג פון אָט דער מאָס בעטראַכט די געזעלשאַפט אַלס אַן אַנגריף אויף די הייליגסטע זייטען פון מענשליכען לעבען.

— „העך, דו אשה... ווייסט דו, וואָס איז? בטול תורה, נישט... לאָזען דעם מאַן לערנען, האַ? אַלץ פרנסה, האַ?! און ווער גיט דעם פייגעלע! אַלץ נישט גלויבען אין גאָט! אַלץ יצר הרע, אַלץ נור די וועלט... נארישע אשה... מרשעת! נישט לאָזען לערנען אַ מאַן... דער־פאַר קומט גיהנם....“*)

אָט די אויבערהערשאַפט פון די קולטור מאָמענטען איבער דאָס עקאָ־נאָמישע לעבען בעשטימט דעם גאַנצען כאַראַקטער פון דער יודישער גע־זעלשאַפטליכער ערציהונג. דער יוד ווערט דערצויגען ניט צוליעב עקאָנאָ־מישע אָדער פּאָליטישע פונקציעס, נאָר אויף אַנטייל צו נעמען אין דער גייסטיגער קולטור פון יודענטום: פּוליעהריגקייט בעשטימט זיך דע־ריבער ניט נאָך דעם פאַרטיג ווערען צו אַ וועלכע ניט איז אָביעקטיווער טעטיגקייט, נאָר דורך דעם גאַנג פון דער רעליגיעז קולטורעלער ער־

---

*) „אַ כעס פון אַ יודענע“ 208.

ציהונג. דאָס פריהע חתונה האָבען וואָס געפינט זיך ניט אין איינקלאַנג מיט די ווירטשאַפטליכע פערהעלטניסע און וואָס האָט זיך אַלע פריהערדיגע אונזערע שרייבער אויסגעוויזען אַזוי נאַריש, בעקומט ערשט ביי פרץ׳ן די ריכטיגע קולטורעלע בעדייטונג.—די פּראָפעסיאָנעלע אינטערעסען געהען נעמליך ניט אריין אין דעם אינהאלט פון פערזענליכען לעבען: דער מענש וואָס ווערט ערקלערט פאר פעהיג צו נעמען אַן אנטייל אין דעם קולטור לעבען פון דער געזעלשאַפט, ווערט אויך גלייכצייטיג דאַדורך ערקלערט אלס פעהיג צו זעלבסטשטענדיגקייט איבערהויפּט. און דאָס חתונה האָבען בעקומט אַזוי צו זאָגען די בעדייטונג פון דער פאַרענדיגונג פון דער גאַנצער קולטורעלער ערציהונג: עס איז די עפענטליכע ערקלערונג פון זיין פאָלקאָמענער גלייכבערעכטיגונג, זיין פייערליכער אריינטריט אין קהל ישראל, און זיין דרשה וואָס ער האַלט אין יום החופה בעקומט דעם כאַראַקטער פון א מין קולטורעלען עקזאַמען: און אויף ד ע ם מאָמענט קאָנצענטרירט זיך דאָס בעוואוסטזיניגע פערהאַלטען פון יודען צום חתונה האָבען: ער לאָזט איבער דעם שטאַרקסטען רושם אויף זיין נשמה.

אַזוי ווי די גייסטיגע צייטיגקייט וואָס איז נויטווענדיג צום חתונה האָבען קומט געוועהנליך פ א ר דער עקאָנאָמישער זעלבסטשטענדיגקייט, בלייבען די יונגע נאָך דער חתונה ביי די עלטערן פון איין אדער אנדערען צד אויף קעסט. נאָר אויך די צייט ווערט ניט בענוצט אויף צוגרייטען זיך צו א וואָסער עס איז עקאָנאָמישער טעטיגקייט, בלויז צו פערשטאַרקונג פון דער קולטורעלער זעלבסשטענדיגקייט.

און אַזוי קייטעלט זיך די משפחה דורך דעם קעסט אינסטיטוט נאָר צוליעב קולטורעלע ציעלען און דאָ זיינען אַלע אינטערעסען וואָס בינדען דעם מענשען מיט דער משפחה. ניט דורך ווייטער פיהרונג פון פּאָליטישע אנשטאַלטען אדער פון עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען בינדט זיך דער יחיד מיט די צוקינפטיגע דורות נאָר אין די אונאונטערבראָכענקייט פון קולט.

2.

אויב א יודישער סוחר, דער פאַרשטעהער פון יודישען האַנדעל, אונטערפיהרענדיג די לעצטע שורה, האָט אין זיין פּראָפעסיע גאָרנישט ניט וואָס זאָל איהם מיט איהר פערבינדען און וואָס ער וואָלט וועלען איבערגעבען דעם קומענדיגען דור, און אין דעם מיטעלפונקט פון זיין לעצטען ווילען שטעהט נור זיין צוגעבונדענקייט צו דער געזעלשאַפטליכער קולטור פון יודענטום — זעהען מיר ביים בעל מלאכה גאַנץ וואָס אַנדערעס. ווארים נאָר דער האַנדעל לאָזט צו

אזא אונפּערזענליכעם, גלייכגילטיגעם פּערהאַלטען צו זיך, די מלאכה אָבער בינדט דעם מענשען מעהר צו צו זיך און פאָדערט דאָס בירושה איבערגעגעבען צו ווערען פּונקט אזוי ווי די קולטור. 1)

און נור דער האַנדעל אַליין, אויף דעם אופן ווי ער ווערט געפיהרט ביי יודען, פאָדערט ניט קיין שום פּראָפעסיאָנעלע פּאַרבערייטונג און קען צולאָזען, אז די גאַנצע ערציהונג פון מענשען, זיין פרייע צייט, זיין גאַנצע יוגענד זאָל אַוועקגעהן אויף עפּעס אַנדערש, נאָר ע ר קען צוזאַמענלעבען מיט דער קולטור־גאַנצקייט וואָס וויל האָבען די גאַנצע מענשליכע פּערזענליכקייט; און נאָר דער האַנדעל איז מסוגל זיך אָנ־צוהויבען און צו פאַרענדיגען זיך אין א ליאדע מאָמענט, און ניט צו לאָזען קיין וואַרצלען פון דור צו דור. און דאָס יודענטום פאַסט אויף און זאָרגט אַז דער האַנדעל זאָל זיין צופעליגען כאַראַקטער ניט פערליע־רען. 2)

און אזוי ווערט דער פּאַרשטעהער פון האַנדעל, פון צופעליגען מאַרק־האַנדעל, וואָס בעשאַפט ניט קיין שום פעסטע האַנדעלס־יסודות, דער איינגענטליכער טרעגער פון יודישער קולטור. און דער האַנדעל ווערט דער נויטווענדיגער עלעמענט אין דעם לעבען פון י ע ד ע ן יודען. אזוי באַלד ווי דער יונגער מאַן געהט אַראָב פון קעסט, לאָזט ער זיך אויפ׳ן מאַרק. די פריהערדיגע דורות האָבען איהם קיין זאַך ניט איבער־געלאָזען מוז ער אַליין אָנהויבען פון אָנהויב. אָבער דעם חנוך אין מסחר בעקומט ער ניט דורך דעם טאַטען, און ניט דורך א נאָהענטען מענשען — די נאָהענטע בעציהונגען בלייבען אין גאַנצען פאַר דאָס קולטור־לעבען — נור דורכ׳ן שותף, וועמען ער ווערט „איבערגעגעבען" ווען ער זיצט נאָך און לערנט. געוועהנליך אָבער איז די „איבערגעבענקייט" ניט פון קיין לאַנגען קיום: דער שותף לעקט געוועהנליך אָפּ א ביינדעל פון זיין יונ־גיטשקען שאינו יודע לשאול, און דער יונגיטשקער לאָזט זיך זוכען עפּעס אַנדערש. דער העלד פון „פּאַסטוואַגען" איז „באַלד נאָך דער חתונה געוואָרען א סוחר, ער איז געווען א לערנקינד, האָט מען איהם צוגענומען א שותף אַן אַלטען סוחר... דער סוחר האָט איהם אויסגעמאַכט דאָס אויער, פּשוט געפּריציוויט". 3) אין דער „טויטער שטאָדט" איז „דער גביר געשטאָרבען און איבערגעלאָזט, צווישען אַנדערע, א יורש, א יתום קטן... קהל מאַכט איהם איין אפּוטרופּוס, מאַכט איהם חתונה, גיעט איהם צו א געניעטען שותף — דער מאַכט איהם אויס איין אויער — כדת משה וישראל." 4)

---

1) פּיער דורות, פּיער צוואות. 379. — 2) „אין פּאָסטוואָגען". 36. 3 און 4) מעשה׳לאַך: „די טויטע שטאָדט". 143.

„מלך פּערילס — אַ שענער יונגער מאַן, נישט לאַנג נאָך קעסט... געהאַנדעלט בשותפות מיט אַ תבואה סוחר, אָנגעוואָרען דאָס געלד; דערוויל איז דער שווער געשטאָרבען אין אָרעמקייט. מען ווייסט נאָך נישט צו וואָס ער וועט זיך נעהמען“. 1) דער צופעליגער, פאַרביילױ־פיגער כאַראַקטער פון די מארק פערדינסטען צווינגט ניט דעם יודען זיך אויף וואָס עס ניט איז אָבצושטעלען. דער האַנדעל ווירקט אַזוי ווייניג אויף זיין אינגוועניגסטע וועלט, אַז ער זעהט נישט איין קיין שום שייכות פון זיין פּערזענליכקייט צו דעם אַרט מסחר וואָס ער פיהרט.

3.

ערקלערענדיג די פרנסה אנגעלעגנהייט פאַר אַ פּריוואַטען ענין, און אַרוים שטופּענדיג עס, אַזוי צו זאָגען, מחוץ למחנה, האָט דאָס יודענ־טום דאַדורך יעדע מעגליכקייט אָבגענומען צו פערוואַנדלען די קולטור אין אָביעקטיווע ווערטען, עס האָט דאַריבער זי ענג פערבונדען מיט דער פּערזענליכקייט און מיט איהר לעבען. די פערזענליכע קולטור קען אָבער נאָר האָבען אַ בעדייטונג ביי אַ מעהר אדער ווייניגער געזעלשאַפטליכער גלייכהייט: ווען די שטעלונג פון דער פּערזאָן אין דער געזעלשאַפט זאָל זיך בעשטימען נאָר דורך איהר קולטורעלען ווערט, ניט זיך דיפערענ־צירען דורך אַנדערע עלעמענטען. און די יודישע פרנסות זענען פאַר דער גלייכהייטס־אָרדנונג אַזוי ווי געשאַפען געוועזען. דער מארק־האַנ־דעל איז ניט מסוגל געוועזען צו ברייינגען צו געוואַלדיגע עשירות, צום אָנזאַמלען פון גרויסע און פונדאַמענטאַלע רייכטימער אין איינצעלנע הענד, און האָט ניט געגעבען אויף דעם פעסטען יסוד, אויף וועלכען עס זאָל זיך קענען בויען אַ געזעלשאַפטליכע קראַפט מיט אַ מאַכט. 2)

און אויב עשירות איז ניט קיין סאָציאַלע מאַכט, איז דאָך ממילא אביונות ניט קיין סאָציאַלעס שלעכטס, וואָס מען זאָל מוזען קעמפפען דאַגעגען, נאָר גלאַט אַן אומגליק ר״ל, וואָס מען מוז דערצו העלפען, און צדקה איז דעריבער די איינציגע פאָרם פון געזעלשאַפטליכער טעט־טיגקייט. און אַזוי ווי מאַטעריעלע גיטער זיינען ניט מכריע איז אָנצו־קומען צו צדקה קיין קולטורעלער פּגם ניט. ווי אַ גלייכער טרעגער פון דער גלייכער קולטור האָט דער אביון אַ רעכט אויף הילף פון רייכען, ניט אויפ׳ן חשבון פון געוועזענע אָדער צוקינפטיגע פערדיענסטען, נאָר וויל סיי דער עושר סיי דער אביון, זיינען איין קולטורעלעס גאַנצעס, און דאַריבער ג ל י י כ װ ע ר ט י ג. און אָט די פאָלקאָמענע פערזענ־ליכע גלייכווערטיגקייט צווישען מענשען פון אַ פערשידענער עקאָנאָמי־שער מאַכט, איז דער הויפּטשטריך פון דער געזעלשאַפטליכער עטהיק.

ביים רבין׳ס טיש זיינען אַלע גלייך. דער אָרימער מלמד פון „צווי־

1 און 2) רייזע בילדער. 291.

ספקות אין דער אינטענסיטעט און גאנצקייט פון קולטור לעבען פון דעם אינדיווידואום, ווען זיין עקאנאמישע טעטיגקייט דרינגט אזוי טיעף אריין אין איהם אז עס ווערט בעשאפען א צווייטער קאנקורירענדער פאקטאר אין זיין לעבען. אין דאריבער בלייבט אפילו די צדקה שטעהן דארט וואו זי בעקומט ניט קיין קאמפענסאציע אויף דעם קולטור געביעט. 1)

.4

ביי דער מלאכה הערט די יודישע גלייכהייט אויף. די געזעלשאפט וויל אנערקענען אן ארימאן, א שלעפער, א מחזיר על הפתחים, אויב נור, ווען זיין פערזענליכקייט לעבט זיך אויס, זאל זי עס טון אין יודיש־קייט. זי וועט אבער קיינמאל ניט אנערקענען פאר א גלייכען דעם בעל מלאכה, דעם „נהנה מיגיע כפיו", וואס גיט דער מלאכה אוועק עפיס פון זיך, זיין פעהיגקייט, זיין פלייס. לוי יצחק בערנפעלד זאגט מיט שטאלץ: „קיין מלאכה קאן איך נישט, מיין זיידע האט קיין שטי־קעל נישט געניידעט! פון דעסטוועגען אז השם יתברך וויל, לעב איך". 2) און באמת, אט די אלע פראפעסיעס וואס לוי יצחק בערנפעלד האט, „דיין, שדכן, מעקלער, סוחר, שליח..." אט דאס אלץ בעריהרט איהם זיין אינערע פערזאן ניט אויף א האר. עס טראגט זיך עפעס פאר איהם פארביי ווי עפיס אין דער לופטען, היינט טוט ער ד א ס, מארגען עפיס אנדערש. עס לאזט זיך איהם ניט איבער קיין התחייבות'ן און בכלל קיין שפור ניט: עס איז דערזעלביגער יוד, מיט די זעלביגע אינטערעסען ווי יעדער אנדער יוד. די מלאכה אבער פערטראגט ניט קיין לופטיגעס, זי דארף פונדאמענטאלעס, קענטניסע, מען זאל זיך צו איהר צופאסען, זי ס פ ע צ י פ י צ י ר ט ד י פ ע ר ז א ן. דער רעזולטאט פון מסחר איז א פריוואט זאך און כאראקטעריזירט ניט דעם מענשען. פאראנען א רייכער און אן ארימער סוחר. א ס ו ח ר מ י ט מ ז ל, א ו ן א ס ו ח ר א ה ן מ ז ל. מלאכה אבער נעמט די גאנצע פערזאן, קוואליפיצירט זי. זי פאדערט וואס פון די מענשליכע פערזענליכקייט: טאלאנט, פעהיגקייט, און זי נעמט זיך א רעכט צו קוואליפיצירען, זי לייגט דעריבער אויף דער פערזאן דעם שם התואר: א גוטער און א שלעכטער בעל מלאכה. זי לאזט א שפור אין דעם מענשליכען גייסט, און בינדט דעם מענשען צו צו דער ערד, צו א מאטעריעלען ווערט, און מען גיט זי איבער בירושה. 3) דער כלי־זמר פאר'ן טויט קימערט זיך ניט וועגען ודוי, וועגען א מנין, ער וויל נאר הערען ווי די קאפעלע וועט שפיע־לען אהן איהם. און די צוואה זיינע איז „צו שפיעלען אהן איהם ווי מיט

1) „בשעת עקבה". — 2) רייזע בילדער: „ערשטער פרוב". 727.— 3) „א כלי־זמר טויט".

איהם“. דער קירזשנער פון „שטריימעל“, ביי דער ארבייט, זינגט ניט פון שוהל, נור אן אייגען ליעדעל וועגען זיין מלאכה, דער נאָדעל מיט די פוטער. און ווען דער שניידער אין „די קללה“ זינגט שעהנע חזנישע שטיקלעך, איז עס נור קלות ראש, זיי שמעקען שוין מיט וואַרשטאַט. אָט וואָס עס ברענגט מיט זיך די מלאכה, זי לייגט ארויף א חותם אויפ׳ן מענשען, און די אבסאָלוטע אינטערעסען און שטימונגס־איינהייטליכקייט פון כלל פערליערט זיך אַזוי באַלד ווי אנשטאט דעם מסחר קומט אריין די מלאכה. און די סוחר׳שע וועלט קוקט דעריבער צו קיין מלאכה נישט אריינצולאָזען און אָט די איינהייטליכקייט ניט צו צושטערען. און די ארימע קרעמערקע, אז מען פרעגט איהר פאַר וואָס זי לערנט די קינדער נישט קיין מלאכה: „פערציהט זי דעם נאָז, וואַרפט א בייזען בליק און וויל מעהר נישט ענטפערן“. 1)

„נאָך זאָגט מען—שרייבט מנחם מענדעל צו זיין שוועסטער, אין „האשה מרת חנה“ 2)—אַז ער (איהר מאַן) וויל אוועקלעגען דאָס לערנען און זיך צו עפּיס צו שלאָגען. א נהנה מיגיע גופא, זאָגט ער, וויל ער זיין; וואָס פאַר א צער איך האָב דערפון, קענסט דו דיר משער זיין... ער דאַרף וויסען, אז דער טאַטע, אליו השלום, האָט זיך מיט איהם משדך געוועזען נישט אויף דעם תנאי!“ און עס קומט אַז א בעל מלאכה ווערט לכתחולה דער וואָס האָט זיך ניט דערלערנט, אדער וועמען די פערעלטניסע האָבען דערצו געצוואונגען. „משה פונקעל איז גאָר פריה א יתום געבוירען. אָהן א טאַטען און א אָהן א מאַמען, ר״ל: אזוי אז די אָרימע קרובים זיינע, וואָס האָבען איהם ניט געקענט מפרנס זיין און צאָהלען פאַר איהם חדר געלד, האָבען איהם אָבגעגעבען צו א שניידער...“ 3) אין שוהל—אין דער טויטער שטאָדט—דאַוונען ווי דער שטייגער איז, סאַמע פראָסטאַקעס—בעלי מלאכות... די שוהל קען קוים עברי! שעהנע בעלי בתים, בני תורה, דאַוונען אין בית המדרש.“ 4) און דעריבער פערהאַלט זיך דע געזעלשאַפט צום פועל פון אויבען אראב. אמאָל מיט א פילאָזאָפישען רחמנות: „יוחנן דער מלמד, אז ער געהט אין גאס און זעהט דורך איין אָפענע שענק טיהר, ווי עס זיצט א בעל מלאכה אין א וואָלקען פון רויך, און טרינקט און רעדט הבלים—ווער איך גאָר נישט אין כעס... בין איך אויף זיי גאָר נישט מקטרג... אדרבא, מיר צוגעהט דאָס האַרץ פאַר רחמנות אויף זיי!“ 5) עפּטער אָבער, מיט פער־

---

1) רייזע בילדער: „די צווייטע פּרוב“. 274. — 2) „האשה מרת חנה“. 301. — 3) חסידיש: „די קללה“. 80. — 4) מעשה׳לאך. 138.— 5) „יוחנן מלמד׳ס מעשה׳לאך“. 62.

אכטונג: דער מאן אין האשה מרת דנה טרייסט זיין ווייב אויף אזא אופן: „דיין שמואל משה איז נישט קיין שוסטער, ניט קיין שניידער, ער זאָל אוועקוואַרפען זיין ווייב פאר אן אנדערער." ר׳ קלונימוס האָט זיך שוין אפילו געוואָלט אראבלאָזען, גאר אראבלאָזען: נעמען א שניידער, באדיי א שוסטער פאר אן איידעם, האָט, ערשטענס, קהל געמורמעלט, ווארום באמת, עס פּ א ס ט נישט פאר קהל!—צווייטענס זיינען היינט די בעלי מלאכות, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, פערשייט" 1) — ווארום אזוי באלד ווי דאָס קולטור לעבען פון דער פערזאָן בעקומט א פגם, איז ניט מיט אלעמען ביי דער תורה ועבודה, הערט אויף די גלייכ־ווערטיגקייט. און דאָס מ ו ז זיין ביים פועל, ניט ווי ביים צופעלי־גען סוחר וואָס „לערנט ווייטער און האנדעלט אויך! יש מקום בראש... מיט איין זייט זופט ער ש"ס ופוסקים, מיט דער צווייטער מאכט ער קאָנדיצעס 2).

.5

און כדי נאָך מעהר צו בעפרייען דעם יודען פון דאגות עולם הזה, גיט איבער דאָס אלטע יודענטום זעהר אָפט די גאנצע פרנסה און האנ־דעל אנגעלעגענהייט דער פרוי. און צווישען מאן און ווייב שטעלט זיך אן ארבייט־פערטיילונג. דאָס ווייב פערזאָרגט מיט עולם הזה, לויפט אין מארק, האלט די שפייז קרעמעל—דער מאן טוט פאר דער נשמה—זיצט אין בית המדרש און לערנט. „אין ראדזוויל וואוינט א יוד א למדן, וואָס זיצט יומם ולילה און לערנט. ער זיצט און לערנט און די ווייב זיצט אין קלייט." 3) און אלס פרנסה געבערין האָט די פרוי געהאַט א געוויסע מאכט, און האָט פיעל מעהר זעלבסטשטענדיגקייט ווי די פרויען ביי אנדערע פעלקער: דער מאן און דער זוהן רופען זיך אָפט אויף איהר נאָמען (מענדעל ברײנעס, חיים שרה רבקה׳ס, בערל חאנטשעס). אָבער אזוי ווי דער מסחר איז דאָך א ניעדריגערער ענין, בלייבט פאָרט דער מיטעלפונקט פון דער פאמיליע דער מאן, וואָס דיענט דעם רבש"ע, און וואָס איז דער איינציגער טרעגער פון קולטור. גלייכער ווערט אבער שוין דאָס פערהעלטניס דאָרטען וואו אויך דער מאן פערדיענט אויף פרנסה, דאָרטען קוקט ער אויף איהר כמעט ווי אויף זיין גלייכען, ווי אויף א חבר, ריכטיגער ווי אויף א שותף: „מיין ערשטע ווייב האָט נאָך דער־

1) סאטירען און הומאָרעסקען: „די פערשאָלטענע ברונען". — 2) מעשה׳לעך: „א חלום". 35. 3) „א גלגול פון א נגון".

מאָלט געלעבט, און עס איז איהר נישט שלעכט געגאנגען. איך האָב פערהדיענט פון שדכנות וואָס עס איז, און זי האָט אונז מפרוס געוועזען פון טשעל". 1) „אמאָל קריגט חיים ביי זיין ווייב שרה'ן עטליכע גיל־דען. היינט ווי! נאָך נעכטען האָט זי איהם געזאָגט אז איהר אליין וועט פעהלען סחורה איינצוקויפען 2) און מען נעמט א פרוי ווי א שותף, ווי א קאָמפּאַניאָן אין געשעפט: „מיין ווייב איז נפטר געוואָרען... די שטעל איז געגאַנגען לאבוד... א מאַנספּערשוין... איך בלייב אין מיטען דרינען אָהן א שטיקעל ברויט.. האָב איך חתונה געהאַט... איך האָב א מישנע גענומען אן עלטערע יודענע! ווארום באמת געמיינט האָב איך— א יודענע צו דער שטעל". 3) און מיט דער עקאָנאָמישער זעלבסשטענדיג־קייט וואָס ווערט געגעבען דער פרוי קויפט זיך דער מאַן זיין גייסטיגע אונאבהענגיגקייט, ווארום די עקאָנאָמישע טעטיגקייט ווערט דאָך אנ־ערקענט אלס עפּיס ניט וויכטיגעס, וואָס האָט ניט קיין שום ממשות, דאָס איינציגע וואָס האָט א ווערט, און וואָס עס בעדייטעט דאָס אמת'ע לעבען, איז דאָך עבודת הבורא, און דאָס געהערט אין גאנצען צום מאַן. און דעריבער בלייבט דער איינציגער וועג פאר דער פרוי, אנטייל צו נע־מען אין אמת'ן לעבען, צו דיענען דער אמת'ער קולטור די פולע אי־בערגעבענהייט דעם מאַן, דאָס פאָלשטענדיגע צונויפגיסען פון איהר פער־זענליכקייט מיט זיינער.

און אין דער פולער איבערגעבענהייט פון דער יודישע פרוי צו איהר מאַן, אלס דעם איינציגען פערמיטלער צווישען איהר און דער רעליגיעזער הייליגקייט האָבען זיך קאָנצענטרירט איהרע בעסטע געפיהלען. און די פיגור פון דער יודישער הענדלערקע און דעם אייביג שמוציגען פערשמאָלצענעם פארטוך מיט דעם פייער־טאָפּ אין די הענד, וואָס האָ־בעוועט און שמאַיעט כסדר, און וואָס איהר שטימע איז שוין הייזעריג פון רופען „האַנדעל", וואָס איז שטענדיג געוועזען נאָר א לעבערליכע פיגור אין דער רוסיש־יודישער און פויליש־יודישער ליטעראַטור, בעקומט ביי פרץ'ן א גאָר זונדערבאַרע בעלויכטונג, עס ווערט אנטפּלעקט איהר פערזענליכקייט אין איהר גאַנצער טיעפקייט און אינטימיטעט. עס בעווייזט זיך פאר אונז א קוואַל פון ווייכע, אונענדליך־צערטליכע געפיהלען, אן אוצר פון זעלישער ווייכקייט און וואַרעמקייט; עס עפענט זיך א בעהאַלטענע וועלט פון שטאַרקע גרויסע געפיהלען, א וועלט פון מסירת נפש'דיגער איבערגעבענקייט. ווי דער עמוד הענן שטעהט די יודישע פרוי צווישען דעם מאַן און דער אויסערער קליינליכער שטויביגער וועלט איהם צו בעשיצען פון די קליינליכע דאגות פּנו עולם הזה, און אלעס אין זיך אויפצונעמען, עס זאָל צו איה סגאַרנישט צוקומען 4) און

1, 2, 3 און 4) „מענדיל בריינע'ס". 55.

הגם די פרוי נעמט אויף זיך אלע דאגות הפרנסה, הערט זי דאך נישט אויף צו פיהלען ווי קליין זי איז, ווי ווענינ עס בעדייטעט איהר טון גע־גענאיבער דעם מאנ׳ס 1), און ווי אזוי דאס אמת׳ע לעבען פון דער פרוי הענגט אין גאנצען אב פון די עבודה פון מאן, איז פערשטענדליך דער פחד וואס זי האט פאר׳ן שוסטער און שניידער. — זי איז גרייט צו נעמען אויף זיך דאס שווערסטע און דאס גרעסטע אבי דער מאן זאל ניט זיין צוגעבונדען צו דער ערד, אבי זי זאל אין זיין זכות קענען דער־לייזט ווערען, און אויך זי לויפט דעריבער פון דער מלאכה וואס קלעפט אן דער ערד צו די לופטיגע פרנסות פון מארק.

דער האנדעל האט ניט נאר ניט איבערגעלאזען קיין שום קולטורעלע שפור נאך זיך, פערקעהרט, ער האט דאס יודענטום תמיד אבגעהיט אז קיין פרעמדע קולטור זאל אין איהם ניט אריינדרינגען, ווארום די בע־ציהונגען, אין וועלכע דער סוחר געהט אריין מיט דעם ארומיגען פאלק זיינען נור אויבערפלעכליכע, און פארבייגעהענדיגע, פון דער פרעמדער קולטור בלייבט ער אבסאלוט אונבעריהרט, און קיין בעציהונג צו דעם פרעמדען פאלק אלס קולטורעלער איינהייט האט ער ניט. די ארומיגע בעפעלקערונג זיינען פאר איהם איינצעלנע פערזענליכקייטען. „דער וואיט מיט׳ן שרייבער, פאראל וואס בינדט די בעזעמליך, דער הרובע־הייצער און דער ערוב־שומר, און דעם ובכן תן פחדך... זאגט ער אהן כונה, ער פארשטעהט איהם נישט". 2) זיין סחורה פארקויפט ער גלאט אין דער וועלט, איהם ארט נישט ווער עס בעקומט זי, צו וואס ער דארף זי. „ער האנדעלט מיט אייער, ער קויפט זיי אין די דערפער און שטעלט זיי אב קיין לובלין... פון דארט געהען זיי קיין לאנדאן... מען זאגט, אז דארט לייגט מען זיי אין קאלך־אויווען אריין און עס קומט פון זיי ארויס היה־נער... עס מוז זיין א ליגען... די ענגלענדער מוזען גאנץ איינפאך ליעב האבען אייער! נור סיי ווי סיי..." 3) נישט זיין עסק די גאנצע מעשה.

גאר אנדערש איז אבער דער בעל־מלאכה. ער לייגט אריין אין דער ארבייט א שטיק פערזענליכקייט, און ער קלערט שוין יא ווען וועט אנקומען זיין הארעוואניע, ער פיהלט יא עפעס א שטיקעל שייכות צו דעם צוקינפטיגען אייגענטימער פון זיין ווערק. „דער שטריימעל מאכער" דענקט וועגען דער סערמיענע אין וועלכע עס וועט דעם פויער ווארים זיין, קלערט איבער וועגען זיין פוטערעל ווער עס טראגט עס און טענה׳ט:

---

*) סאטירען און הומארעסקען: „דעם רבין׳ס ציבוק". 25—26.

2) „נעילה". 115. — 3) „אין׳ם פאסטוואגען". 36.

*) „נעילה". 115.

'וואָס קלערט איהר? איך קאָן אַ סך נחת האָבען, אַז מיין סערמיעגע, מיין פּראַצע ווערט אַ גאַנצען ווינטער אויסגעווייקטע, נאָכקריכענדיג אַ פּאָר פגירה'שע פערד, וואָס שלעפּען לייבעל מילנער'ס תבואה פאַר 13 גראָשען פּער זאַק, פאַר 5 מייל וועג'". 1)

אָבער דער האַנדעל היט אָב דעם יודען ניט נור פון דער ווירקונג פון די אַרומיגע מענשען, נאָר אויך פון דער צוציהונגס קראַפט פון דער ערד אויף וועלכער ער וואָהנט. זי, די דאָזיגע לופט־פּרנסה, בינדט נישט צו דעם מענשען צום באָדען, און דער יוד דער סוחר קען לעבען אין אַ פרעמדע לאַנד ניט בעמערקענדיג זי אפילו, בלייבענדיג אַ מענש פון אַן אַנדער אַלטער קולטור־וועלט. דער בעל־מלאכה אָבער, פערקעהרט, בע־שאַפט אַרום זיך אַן אַטמאָספערע פון שווערע התחלות, וואָס מען קען עס ניט גלאַט אַזוי אַוועקוואַרפען און אויסבייטען ווען עס פערווילט זיך. ניט ווילענדיג לאָזט ער וואָרצלען אין דער ערד און קען זיי נישט אַזוי לייכט אַרויסציהען. און דער עמיגראַנט בעל־מלאכה וואָס פערלאָזט זיין היים און געהט זוכען גליקען אין פרעמדע לענדער, פערבענקט זיך אַהיים, ווייל „אַזוי ווי ער מאַכט צו איין אויג, חלומ'ט זיך איהם דאָס שטעדטעל, דער טייך אַרום דעם וואַלד... עס ווערט דאָרט (אין נייעם מקום) איהם ענג און עס ציעהט און ציעהט איהם". 2) דער סוחרישער יוד אָבער האָט נור מורא פאַר די נייע מנהגים: קיין רבי נישטאָ, מען ווייסט נישט וואו יודען וואוינען דאָרט. נישט וועגען דעם איבערגעלאָ־זענעם טראַכט ער, נור וועגען אויפבויען זיין אַלטע לעבענסאָרט. „און וועל מיר נאָך אָנזאַמלען — שרייבט שמואל משה פון אַמעריקאַ — צו קויפען ש"ס; משניות'לעך האָב איך מיטגענומען. עס איז דאָ ביי מיר געבליבען, איך זאָל יעדע וואָך לערנען, לכל־הפחות, צעהן בלאַט גמרא." 3) און נאָר זיין אויסערע וועלט בייט ער, די וואָס האָט אין זיין לעבען קיינ־מאָל קיין ראָלע נישט געשפּיעלט, די אמת'ע אָבער, די אינערע וועלט, די טראָגט ער שטענדיג אין זיך, און וואו ער קומט לעבט ער נאָר אין איהר.

און די פעראַכטונג צו דער מלאכה, וואָס האָט יעדען יודען ביי וואַ־סערען ניט איז פערדאַכט געלאָזען אויסרופען: „איך בין ניט קיין שוס־טער און ניט קיין שניידער מען זאָל מיר אין דעם חושד זיין", איז ניט בע־גרינדעט אין דער שנאה צו פיזישער אַרבייט, ווייל דער יוד האָט פער־געסען דעם נוצען פון אַרבייט, ווי אַ סך האָבען ביז אַהער געמיינט. עס

---

1) „דאָס שטריימעל". 47
2) רייזע בילדער. 28.
3) „האשה מרת חנה". 316.

זיינען פאראַן טיעפערע געזעלשאַפטליכע טעמים דערפאַר. די פולע יו־דישע קולטור־וועלט, וואָס איז געווען געבויט נאָר אויף עבר'דיגע יסודות, זכרונות און טראַדיציעס, אָהן אַ רעאַלען יסוד אין דער געגענוואַרט, האָט געקענט בלייבען גאַנץ און אונבעריהרט נאָר דאַן ווען דאָס געגענוועדטיגע לעבען, דאָס פאַקטישע, עקאָנאָמישע זאָל אויף זיין פערזענליכקייט קיין שום איינפלוס ניט האָבען. און נאָר דער האַנדעל האָט דעם יודען'ס וועלט אַזוי ווייניג בעריהרט, אַז ער האָט געקענט, זייענדיג אַ סוחר, דאָך בלב ונפש בלייבען אין בית־מדרש, אוועקגעבען איהם אַלע כחות, פערבינ־דען מיט איהם די פאַמיליע, און זיין מיט איהם אַזוי פעסט געבונדען אַז קיין בעריהרונגען מיט אַנדערע פעלקער זאָל עס קענען אָבשוואַכען, און קיין שנוי מקום זאָל דערויף קיין איינפלוס ניט האָבען.

דער אַרטיקעל איז אַרויסגענומען פון זשורנאַל „יעווריסקי מיר“ פאַר 1909 און איז בעאַרבייט געוואָרען.

הערמאַן גאָלד:

פרץ בלעטלעך

1.

בין געווען אין וואַרשאַ פינף יאָהר און ניט געזעהן פרץ.

אַ אידיש קינד, אַקאָרשט פון בית מדרש אַרויס, ערשט צוויי יאָהר אַז עס לעגט תפילין, און שוין פיהלט זיך די שווערקייט דערפון. אַלע ספרים אויסגעלערענט און דער בית מדרש איז שוין צו קליין געוואָרען פאַר די גרויסע אידישע נשמה; די אַלטע ספרים זענען ווייניג שוין און ער קומט אין וואַרשאַ, די נייע ספרים זוכען, און די גרויסע אידישע וועלט פאַר זיינע אויגען לעגען.

זענען לאַנג די גאַסען אין גרויסע שטעדט. און די מענשען לאַנג־ווייליג. דאָס אידיש קינד געהט און געהט, און וואונדערט זיך: ווי לאַנג עס זענען די גאַסען אין דער שטאָדט!

שענע ביכער זענען דאָ פאַראַנען הויפענס, ווי אין בית מדרש די שמות, וואָס קלייבען זיך אָן אַ יאָהר גאַנץ. און אין די ביכער זענען דאָ פאָרטרעטען פון די שרייבער, און דאָס אידיש קינד שלינגט די נייע ספרים, בערגער, בערגער, און אַלע מאָל שטעלט ער זיך אָב און בעקוקט די פאָרטרעטען. קומט איהם דער חומש אויפ'ן זינען אַרויף, וואו משה

רבנו און אהרן הכהן בעציהרען אזוי דעם אלטען ספר הארט; קומט איהם אויפ'ן זינען אהרן הכהן מיט'ן עגל וואָס ער האָט געמאכט פון גאָלד און געוויזען די אידען: דאָס זענען דיינע געטער, ישראל!

דאָס זענען דיינע געטער! דאָס זענען דיינע געטער! — אנדערש האָט זיך דאָס אידיש קינד געוואָלט פאָרשטעלען זיינע נייע געטער. און ער קוקט זיך איין אין די פאָרטרעטען און אלע מאָל וואונדערט ער זיך: דאָס זענען זיי?

ווער איז עס דער פריץ מיט די ווינטערדיגע קאראקול היטעל אויף זיין הויכען קאָפּ, גערהט אנגעטון א פוטערעל און קוקט אזוי שטאָלץ פון דעם בוך ארונטער?

צו די חסידישע קינדער וואָס זענען אוועק פון דער היים און געבלאָנזשעט אין די לאנגע גאסען לאנג און מיד, און א מאָל בענקט זיך זיי צו דער אלטער היים וואָס איז אזוי ווייט—קומט צוגעהן דער הויכער פריץ און ברענגט זיי די אלטע היים אין די לאנגע בריימע וועגען אריין. פרייטאג צונאכט, ווען זיי עסען פוטער־ברויט מיט קאפע, ווייזט ער זיי די מלכה שבת, מיט די ווייסע חלות, מיט די ווייסע ליכט אויפ'ן ווייסען טיש. שטיל הערען זיי זיך איין צום פלאטערען פון די שבת־ליכטער, ביז די פייערען לעשען זיך, לעשען זיך, עס ווערט פינסטער, און זיי הויבען אויף די אויגען און פרעגען:

— ווער איז ער, דער פריץ? — וואָס נעמט דאָס גרויסע, דאָס ווייטע און דאָס שענע אידישע הויז און שפּיעלט זיך מיט אזוי פיעל חכמה און מיט אזא גרויסשטאָדטישען גלאנץ דערמיט?

און זונטאָג אין דער פריה, ווען עס קלינגען די שווערע גלאָקען אין די קלויסטערס און מענשען קלייבען זיך פון אלע וועגען צו גאָט, טראכטען דאָך אנדערע פון יענע שענע מעשה'לעך, וואו עס גלאנצט אזוי שען יענע פּאָעזיע פון יענע אלטע אידישע רעליגיאָן.

און דאָס אידיש קינד געהט אין די גאסען פון דער גרויסער שטאָדט און וואונדערט זיך: ווי לאנג עס זענען די גאסען און ווי לאנגווייליג די מענשען אין ווארשאָ!

2.

נאָכדעם ווי ער האָט געזעטיגט זיין הונגער מיט די נייע ספרים אין די גאנצע הויפענס האָט ער ערשט גענומען פיהלען א הונגער. אויף וואָס האָט ער יענע אלטע ספרים אויסגעביטען?

איז ער עס אוועק פון חדר און געקומען אהער אין דער גרויסער שטאָדט צוריק אין חדר צו געהן? — בילדונג! — בילדונג! — ער איז

ניט געקומען לערנען, ער איז געקומען זעהן! זיינע אויגען זענען אפען, און וואו איז די וועלט? די גרויסע וועלט? די נייע אידישע וועלט!? ער וויל לעבען. און וואו איז דאָס נייע אידישע לעבען?

וואו זענען זיי, די גרויסע לעהרער אין דער גרויסער שטאָדט וואר־שאָ? וואָס האָבען זיי זיך פערקליבען דאָרט אין א ווינקעלע און איהם געלאָזען אין מיטען די גאסען? ער איז געקומען אין דער גרויסער שטאָדט און ער וויל זיי אין דער גרויסער שטאָדט זעהן!

ער וויל געהן צו זיי און פרעגען:

— צו רופט איהר לעבען, נאָר דאָס זיצען אין די סאלקעלעך, איבער א גלעזעל טיי אדער ביי דעם רויך פון סיגאר און שרייען און אריבערשריי־ען איינער דעם צווייטען, און טראכטען און אריבערטראכטען אלע וועל־טען אין אלע דורות, און לערנען און אויסלערנען אלע זיבען חכמות? — און יענעם ארויסגעהן אין די גאסען און זעהן איבער וועלדער, איבער פעלדער ווייט, און איבער די אלע הימלען טיעף, דאָרט ארויף און דאָרט אראב, די גאנצע וועלט מיט איהר רוף וואָס הילכט אזוי פריש און אזוי ניי יעדע מינוט און יעדע ווייל, און דער רוף רופט צו דיר און דו הערסט ווי עס רופט דיין נאָמען—וואָס איז דאָס?

און די גרויסע פערלאנגען, וואָס שטראָמען פון די גרויסע אויגען ארויס, יעדער פערלאנג גרעסער פאר'ן צווייטען, און די אויגען ווערען נאָך גרעסער, און פערלאנגען ווערען גרעסער — וואָס רופט איהר דאָס?

און דאָס שטילע געזאנג פון א אידיש קינד אין דעם גאָרטען פון דער גרויסער שטאָדט, און דאָס שטילע געזאנג פון דריי הונדערט און צעהן וועלטען, וואָס הויבט זיך אויף אלץ העכער און העכער, און דאָס אידיש קינד זעהט אז ער איז אליין, אז ער איז דאָ פרעמד און אזוי קליין — וואָס איז דאָס?

* * *

זיי שרייבען איבער גוטע אידען און שלעכטע אידען, איבער גוטע מענשען און שלעכטע מענשען, איבער מלאכים און איבער גאָט — און וועגען דאָס אידיש קינד וואָס זוכט און בלאָנזשעט אין דער גרויסער שטאָדט האָבען זיי גאָר פערגעסען.

3.

שרייבער! דאָס אידיש קינד שטעהט און גאפט פון אייער וואָרט אבער ער וועט ניט געהן מיט אייך.

איהר זענט זיין רבי ניט.

אייער ווארט איז א טויטער בוכשטאב און ניט מעהר, אייער זאג איז א שטיק בוך און ניט מעהר, צום לאנגווייל'ען זיך.

אייער וועלט וואו איהר לעבט און ווירקט איז די וועלט פון שאַטענס; זיין וועלט איז די וועלט פון טאג און נאכט, פון ווינטען און רעגען, פון דונערען און בליצען.

ער ווייסט אז איהר האט ליעב די זון מיט די בלומען, און ער הערט ווי איהר זינגט איבער זיי, ער ווייסט אבער ניט ווי איהר בעגעגענט, און צו איהר ווילט בעגעגנען דעם רעגען מיט'ן שטורם, די בלאטעס מיט די בליצען; צו איהר האט אזוי ליעב ווי ער צו זעהן דעם דונער צו־וואקסען זיך אין זיין גאנצער גרויס און דערנאך ווערט צובראָקעלט אין שטיקעלעך פאר דעם גרויסען געדולד פון דער וועלט—זיין וועלט!

עס ווייסט וואויל דאס אידיש קינד אז קיינער קען ניט זעהן זיין וועלט ווי ער זעהט איהר. זי איז גרויס, זי איז רייך, זי איז שען, אבער אָהן איהם איז זי דאך גאר ניט, און דער גאנצער טומעל, דער גאנצער שטורם און דער מעכטיגער רוף פון איין וועלט־עק צום צווייטען וואס הילכט פון מארגען ביז נאכט—דאס איז דאך ער, ער אליין!

.4

דער גרויסער פּרץ איז געשטארבען און אלע זענען אין טרויער.

און מענשען וואס האבען קיינמאל זיינע ווערק געוואוסט און געלעזען, כאפּען זיך איצט צו און שלינגען אין דער הייסער מינוט פון דעם וואס ער האט געשאפען און שרייען אויך מיט אין קאן: דער גרעסטער אידישער שרייבער איז געשטארבען!

צו האבען זיי זיין לעבען געוואוסט?

צו האבען זיי געלעבט, ווען ער האט געלעבט? און וואו ער האט געלעבט?

און זייערע וועגען פיהרען גאר ניט אין זיין שטאָדט; און זייער'ע ווינטען בלאזען גאר ניט אין זיין זייט.

און ער איז גאר ניט געווען זייערער א מענש, און ער איז געווים ניט געווען זייער שרייבער.

און זייער שרייען און זיין טויט, איז געווים קיין פּאר ניט.

ר. אייזלאנד:

וואס איז אונז געווען י. ל. פרץ?

דער אמת זאָל געזאָגט ווערען:

פרץ, דער גרויסער י. ל. פרץ, ארום וועמען עס האָבען זיך געוואַרעמט דער גרעסטער טייל אידישע שרייבער אין רוסלאנד, איז פאַר אונז, דעם יונגען דור אמעריקאניש־אידישע שרייבער, אָדער וויניגסטענס פאר א בעשטימטען טייל פון יונגען דור אמעריקאניש־אידישע שרייבער, ניט מעהר ווי א לעגענדע.

א שעהנע לעגענדע, א הערליכע לעגענדע אָבער דאָך ניט מעהר ווי א לעגענדע.

מיר האָבען פון איהם דירעקט גאָר ניט געלערנט. פונקט ווי מיר האָבען גאָר ניט געלערנט פון מענדעלע; פונקט ווי מיר האָבען גאָר ניט געלערנט פון שלום עליכם'ן.

מיר האָבען ניט קיין זיידען. מיר האָבען ניט קיין טאטען. אפילו קיין רבי'ן האָבען מיר ניט געהאט.

ווי ממזרים זענען מיר געקומען. ווי פון מיסט ארויסגעוואקסען.

ווער האָט זיך אויף אונז אומגעקוקט? ווער האָט געפּרואווט אונז אויף די פיס צו שטעלען? קיינער ניט.

מען האָט געלאכט. געטייטעלט אויף אונז מיט די פינגער. און אפילו שטיינער האָט מען געוואָרפען אויף אונז.

ווי אויף וואגאבונדען האָט מען געקוקט אויף אונז.

און מיר?

אויף וויפיעל מיר האָבען געקענט, האָבען מיר זיך אויף די אייגענע פיס געשטעלט. און מיט די אייגענע אויגען האָבען מיר אונז א וועג אויסגעזוכט.

און אויף אָט דעם וועג זיינען מיר געגאנגען איינזאמע — נאָר פרייע; אויסגעלאכט — אָבער דאָך שטאָלצע.

שטאָלצע ווי עס קענען נאָר זיין איינזאם־פרייע.

שטאָלצע אויף אונזער איינזאמקייט, שטאָלצע אויף אונזער אייגענעם כח. אָבער ניט אלע מאָהל זיכער אין אונזער איינזאמקייט; ניט אלע מאָהל זיכער אין אונזער כח.

און אין יענע מאָמענטען פון אונזיכערקייט, אין יענע מאָמענטען פון שמערצהאפטען צווייפלען, האָבען מיר געבענקט נאָך יענער הערליכער לעגענדע; נאָך יענער סביבה וואָס איז ארום דער פערזענליכקייט פון **י. ל. פרץ.**

די פערזענליכקייט פון י. ל. פרץ!

זיכער איינער פון די גרעסטע ביים אידישען פאלק. האבען זיך דאך צו זיין ווארט צוגעהערט צעהנדליגע טויזענדער; האט דאך זיין נאמען ארויסגערופען אזוי פיעל אויפריכטיגע ליעבע און עהרפורכט וואו ער איז נאר דערמאהנט געווארען. און מענשען וואס האבען געהאט די זכיה איהם צו האבען געקענט שאצען זיך דאך פאר גליקליכע.

און פאר אונז? א לעגענדע!

ווי די לעגענדע פון דר. הערצל; די לעגענדע פון בעש"ט; ווי די לעגענדע פון אליהו הנביא.

א קולטור לעגענדע!

דאס לעבען, אונזער לעבען איז מיט איהם ניט פערקניפט. ווייל אונזער לעבען איז דאס לעבען פון איינזאמע, וואס קענען ניט קיין טאטען, וואס קענען ניט קיין מאמען.

א לעבען אהן טראדיציע.

באדענלאזע, ניט פרוכטבארע, — זאגען אנדערע.

קען זיין.

זיינען מיר אבער דער אויסדרוק פון'ם גאנצען היגען אידענטהום, וואס איז פונקט אזוי באדענלאז און פונקט אזוי אהן טראדיציע.

ווערט אפטמאהל פוסט אין דער נשמה. ווייל אהן טראדיציע פעהלט אינהאלט אין לעבען.

פערבענקט מען זיך נאך דעם געוועזענעם; פערבענקט מען זיך נאך דעם אמאהל. און דער שעהנסטער אויסדרוק פון'ם אמאהל — איז י. ל. פרץ.

וואס האט א ו נ ז געגעבען י. ל. פרץ?

דירעקט כמעט ווי גאר ניט. מיר האבען זיכער מעהר געלערנט ביי זיינע תלמידים שלום אש און אברהם רייזין.

נאר דאס וואס מיר האבען ביי זיי געלערנט, האבען מיר שוין לאנג פערגעסען. און י. ל. פרץ וועלען מיר אייביג געדענקען.

ניט ווי א טאטען און ניט ווי א רבי'ן, נאר ווי א לעגענדע, וואס האט געשיינט אין ווייטען האריזאנט, און נאך וועלכער מיר האבען גע־קענט בענקען ווען מיר האבען זיך געפיהלט שוואך אין אונזער איינ־זאמקייט.

איינזאמע זיינען מיר געוועזן און איינזאמע וועלען מיר מסתמא נאך פערבלייבען א לאנגע, לאנגע צייט.

און ביז עס וועט קומען די שעה פון דער אייגענער ערלעזונג, וועט אונז אלע מאהל פעהלען דער שיין פון יענער הערליכער לעגענדע — י. ל. פרץ.

ב. באראכאָוו

די פרץ-ביבליאָגראַפיע

זאָל דער נאָמען „פ ר צ ׳ י א נ א“ פונ׳ם היינטיגען טאָג והלאה באצייכענען יענעם נייעם צווייג פון ביבליאָגראַפיע, וואָס וועט זיך אָפּגעבען מיט דעם לעבען און מיט די ווערק פון דעם פערשטאָרבענעם פאָטער פון אידישער ליטעראַטור. און זאָל אָט אַ די קליינע ארבייט אונזערע זיין דער ערשטער, באשיידענער כבוד, וואָס די ביבליאָגראַפישע וויסענשאַפט גיט אָפּ פון איהר זייט דעם פאַרגאנגענעם שטערן פון אידישען שאַפען. אינ׳ם געוואַלטיגען אוצר פון פארשיידענ־שפראַכיגע אידישע ספרים און פעריאָדישע אויסגאַבען ווערט איצט צום ערשטען מאָל אריינגעשטעלט א נייער שראַנק מיט דער אויפשריפט: „פרצ׳יאנא“; דאָרט וועט בעהאַלטען און אָפּגעהיט ווערען פאַר די אונצעהליגע קומענדיגע דורות אַלצדינג, וואָס יצחק ליבוש פרץ האָט געבוירען פון זיין גייסט, און אַלצדינג, וואָס האָט א שייכות צו זיינע ווערק און צו זיין פערזענליכקייט. ס׳שטעהען שוין פאַרטיג און אָפען אנדערע עהנליכע שראַנקען אין דער אידישער ביבליאָטעק: די „מימוני׳אנא„ די „ספּינאָזיאנא“, די „מענדעלסאָניאנא“, די „שטיינשניידעריאנא“, די „הרכבי׳אנא“. גאַנצע דורות ביבליאָגראַפען האָבען מיט ליעבע און מעטאָדישע ארבייטסלוסט אריינגעגעבען אהין אַלץ מעהר און מעהר אוצרות. אין איין שורה מיט די דאָזיגע שאַפעס וועלען אויך די שיפלאָדען פון דער „פרצ׳יאנא“ פאַרנעהמען א בכבוד׳יגען פּלאַץ אין דעם מוזיי פון אידישער קולטור און אידישען שאַפונגס־גייסט.

דער אידעאַל פון ביבליאָגראַפיע איז פאָלשטענדיגקייט, פּינקטליכקייט און סיסטעם. די פאָרליעגענדע ארבייט איז ווייט פון אידעאַל אין אַלע דריי הינזיכטען, בפרט אָבער איז זי ווייט־ווייט ניט פאָלשטענדיג. מיר ווילען זיך אָבער ניט פאַרענטפערן דערמיט, וואָס אונזער ארבייט איז „דער ערשטער פּרוב“ פון איהר מין. אַן ערשטער פּרוב איז ניט קיין תירוץ פאַר חסרונות. מיר ווילען זיך דאָך אָבער ענטשולדיגען דערמיט, וואָס מיר זיינען געצוואונגען געווען צו מאַכען די דאָזיגע קאָמפּליצירטע ארבייט אין דער גרעסטער איילעניש. מחמת דער איילעניש האָבען מיר זיך געמוזט אָפּזאָגען פון יענער מאַסע ארטיקלען, נאָוועלען און געדיכטען, וואָס איז פאַנאַנדערגעוואָרפען אין פאַרשיידענע טאָג־צייטונגען. באַזונדערס אונפאָלשטענדיג זיינען ביי אונז אויסגעקומען די אָפּטיילונגען: „פרצ׳עס ווערק, געדרוקט אין פרעמדע אויסגאַבען“, „איינצעלנע

זייטען פון פּרץ׳עס דיכטערישער שאַפונג״ און „איבערזעצונגען פון פּרץ׳ען אין אַנדערע שפּראַכן״.

מיר האָפן, אַז מיט דער צייט וועט די ביבליאָגראַפּישע פאָרשונג ממלא זיין אונזערע חסרונות.

מיר האָבן בכיון ניט אַריינגענומען קיין שום נעקראָלאָגען, און זיך באַשרענקט בלויז דערמיט, וואָס איז גע־דרוקט געוואָרען ביי פּרץ׳עס לעבען.

אונזער ביבליאָגראַפיע איז צעטיילט אין די פאָלגענדיגע קאַפּיטלען:

1. יצחק־לייבוש פּרץ׳עס אייגענע שריפטען: סיי די, וואָס האָ־בען זיך געדרוקט באַזונדער, אַלס בראָשורען און ביכער (נג׳ 1—21), סיי די, וואָס פּרץ פלעגט דרוקען אין זיינע אייגענע אָדער אין פרעמדע זאַמעלביכער און זשורנאַלען (נג׳ 22—47).

2. דאָס וואָס אַנדערע האָבען געשריבען וועגען פּרץ׳ן, אַלס קינסטלער, סיי אין אידיש און העברעאיש (נג׳ 48—94), סיי אין פרעמדע שפּראַכען (קאַפּ. 4, נג׳ 122—145).

3. פאַרשיידענע מאַטעריאַלען צו פּרץ׳עס ביאָגראַפיע און פּערזענליכער כאַראַקטעריסטיק (נג׳ 95—121 און 146—148). דער־פון האָבען מיר באַזונדערס אויסגעטיילט יענע מאַטעריאַלען, וואָס כאַ־ראַקטעריזירען פּרץ׳עס בעציהונגען צו דער אידישער שפּראַך (נג׳ 112—121).

4. איבערזעצונגען פון פּרץ׳ען אין אַנדערע שפּראַכען (נג׳ 149—180).

מחמת ריין־טעכנישע שוועריגקייטען פון זאַץ האָבען מיר געמוזט פון די אָפּטיילונגען 2 און 3 אויסטיילען באַזונדער דאָס, וואָס איז גע־שריבען געוואָרען וועגען פּרץ׳ען אין אַנדערע שפּראַכען, חוץ אידיש און העברעאיש.

צום סוף האָבען מיר צוגעגעבען אַן אַלפאַבעטישען אינדעקס פון די מחברים און וויכטיגסטע איבערזעצער.

ביי דער איילעניש, וואָס מיר האָבען געהאַט אין זאַמלען און סיסטעמ־מאַטיזירען דעם מאַטעריאַל, וואָלטען די חסרונות געווען נאָך אַ סך גרע־סער, ווען ניט די דעליקאַטע פריינדליכקייט פון מר. א. ס. פרייד ס, דעם פערוואַלטער פון דער אידישער אָפּטיילונג אין דער ניו־יאָרק פּאַבליק לייברערי, וועלכער האָט אונז געשטיצט מיט זיין גרויסער ביבליאָגראַפישער ערפאַהרונג. מיר דאַנקען איהם דערפאַר פון טיעפען הארצען.

אַ שטערנדל ביי אַ נומער באַדייט, אַז מיר האָבען די געגע־בענע שריפט ניט געזעהען. צווישען די 180 נומערן פון אונזער זאַמ־

לונג געפינען זיך בלויז זעקס אזוינע, וואָס מיר האָבען ניט געקענט גע־פינען, ניט קוקענדיג אויף אלע באמיהונגען. דאָס זיינען די ננ׳ 5, 6, 26, 81, 82 און 118, וואָס זיינען שוין איצט געוואָרען א יקר המציאות אפילו פאר ביבליאָגראפען־ספעציאליסטען.

א פראגע־צייכען ביי א נומער באדייט, אז, ניט האָ־בענדיג די געגעבענע שריפט אונטער׳ן האנט, ציטירען מיר זי אויס׳ן זכרון און קאָנען דעראיבער ניט איינגאנצען ערב זיין פאר דער ריכטיג־קייט אָדער פינקטליכקייט.

א דאָפעלפונקט (:) טיילט אָפּ דעם נאָמען פון אן אר־טיקעל און דעם נאָמען פונ׳ם זשורנאל אָדער זאמלונג, וואו דער ארטיקעל איז געדרוקט.

זאָל די ביבליאָגראפיע פון פרצ׳יאנא צונוץ קומען אלע ביבליאָטע־קארען, ליטעראטור־היסטאָריקער, ביאָגראפען און ליטעראטור־קריטיקער, ווי אויך אלע לעזער, וואָס ווילען זיך אָפּגעבען מיט אן ערנסטען שטודיום פון יצחק־לייבוש פרצ׳עס ווערק און פערזענליכקייט.

1.—יצחק־לייבוש פרצ׳עס שריפטען.
א. באזונדערע אויסגאַבען.

א.—אין העברעאיש.

1. ספורים בשיר ושירים שונים, מאת שני בעלי אספות, ווארשא תרל״ז, 1877, 158 עמ׳ 16°.

דאָס ביכעל איז דערשינען אנאָנים. זיינע מחברים זיינען געווען י. ל. פרץ און זיין שווער גבריאל יהודה ליכטענפעלד. ביידע האָבען געשריבען די לידער בשותפות און ס׳איז איצט ניט גרינג אויסצוטיילען, וואָס אין די לידער געהערט פרצ׳ען און וואָס — זיין שווער. דער לי־טעראַרישער ווערט פון די לידער און פּאָעמען איז זעהר מיטעלמעסיג. א רעצענזיע אויף דעם ביכעל ז׳ אונטען, נ׳ 80.

2. י. ל. פרץ, העגב, שירי אהבה, ווארשא, תרנ״ד, 1894, 32 עמ׳ 16° (עם תמונת המחבר).

די דאָזיגע קליינע זאמלונג פון ליבשאפט־לידער האָט געמאכט (מיט 20 יאָר צוריק) א גרויסען רושם און ארויסגערופען אן אמת׳ען ענטוזיאזם ביי א סך ליבהאָבער פון דער העברעאישער ליטעראטור. פרצ׳עס פרייער עראָטישער טאָן איז געווען א נייע דערשיינונג, אן אָנהויב פון א נייער פרייערער עפּאָכע. פרישמאנ׳ס און קלויזנער׳ס רעצענזיעס אויף דעם ביכעל ז׳ אונטען נג׳ 83 און 87.

3. י. ל. פרץ, כתבים, תמונות, ציורים, ספורים ושירים ישנים גם חדשים, עם תמונת המחבר והקדמה מאת י. קלוזנר. ווארשא, (תושיה,) ארבעה כרכים, 1899—1901.

דאס איז א יובילעאום־אויסגאבע. ז׳ אונטען נ׳ 17.

4. י. ל. פרץ, די אכטע אבטיילונג אין גיהנום און אנדערע ער־צעהלונגען, אויס דעם העברעאישען איבערזעצט פון א. פרומקין, לאנדאן (ל. פרידמאן), 1907. צווייטע אויפלאגע 1908.

דאס איז אן איבערזעצונג פון פרצ׳עס „המדור השמיני שבגיהנום" און אנדערע, וואס פרץ אליין האט ניט איבערגעזעצט אין אידיש. צו דער איבערזעצונג איז צוגעגעבען א קורצע הקדמה פון איבערזעצער.

ב.—אין אידיש.

*5. י. ל. פרץ, ווי אויסצוהיטען זיך פון כאלערא? 1891.

אויף דער וועניג באקאנטער פרצ׳עס ארבייט האט מיך אויפמערקזאם געמאכט ה׳ הערמאן גאלד (מיטארבייטער פון „ליטעראטור און לעבען"). דאס זאל זיין א פאפולערע היגיענישע בראשורע פאר די מאסען, פרץ זאל דאס האבען געשריבען בעת דער גרויסער עפידעמיע פון כאלערא אין רוסלאנד.

*6 י. ל. פרץ, פאעזיע, ווארשא, 1892.

7. י. ל. פרץ, קליינע ערצעהלונגען. צוויי בילדער. ווילנא, 1894.

8. י. ל. פרץ, בעקאנטע בילדער. פערפרוירען געווארען! ווארשא, 1894.

9. י. ל. פרץ, 1) די פערשטויסענע, 2) מענדיל בריינעס, 3) די פרומע קאץ. מינסק (פערלאג „קולטור"), תרס"ו.

10. י. ל. פרץ, צווישען צוויי בערג, מינסק (פערלאג „קולטור").

11. י. ל. פרץ, 1) באנציע שוויינ, 2) פיער דורות — פיער צוואות. מינסק (פערלאג „קולטור"), 1906.

12. י. ל. פרץ, שאמפאניער, דראמא אין איין אקט, ניו־יארק (ס. דרוקערמאן) 1907.

דער איינאקטער איז ניט אריין אין דער נייסטער אויסגאב פון פרצ׳עס „אלע ווערק" (ב. 3).

13. י. ל. פרץ, דראמאטישע ווערק, ווארשא („פראגרעס") 1907, 83 זייטען.

14. י. ל. פרץ׳עס מעשה׳לעך, א זאמלונג פון זיינע קליינע ער־צעהלונגען, ברוקלין (היברו פאבלישינג קא.) (אהן א דאטע), 190 זייטען.

15. י. ל. פרץ, נייע מעשה׳לעך (קין און הבל. דער מלאך. פון אייבינגען פריעדען אין ערגיץ־לאנד). ווארשא (דרוק י. עדעלשטיין), תרע״א.

16. י. ל. פרץ, דער דין תורה מיט׳ן ווינד, ניו־יארק (ארויסג.

פון אידיש־נאציאָנאַלען ארבייטער־פערבאנד פון אמעריקא), (אָהן א דאטע).
אין דער אויסגאב, וואָס איז בעשטימט געוואָרען פאר קינדער, ווע־רען די שווערערע ווערטער פארטייטש אין פוסנאָטען.

ג.—זאַמלונגען פון אַלע ווערק אין אידיש.

17. י. ל. פרץ, שריפטען. יובילעאום אויסגאבע, ווארשא (מ. י. האַלטער און קאָמפּ.) 1901. 36, 130, 384, 166, 88, 52, 89 זייטען. מיט'ן בילד פונ'ם דיכטער.

די אויסגאב איז בעזאָרגט געוואָרען פון פרצ'עם פריינד צום פינף־און־צוואנציג־יאָהריגען יובילעאום פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט. כדי די דאָזיגע ערשטע אידישע אויסגאבע מעגליך צו מאכען, האָט זיך דער דיכטער אָפּגעזאָגט פון אויטאָרען־האָנאָראר. ז' אויבען נ' 3.

18. י. ל. פרץ, שריפטען, אויסגאבע פון דער רעדאקציע „דער פריינד". ס.־פּעטערסבורג 1903.

18. י. ל. פרץ, שריפטען, יובילעאום אויסגאבע, ווארשא („פּראָ־גרעס"), 1906.

20. י. ל. פרץ, שריפטען, יובילעאום אויסגאבע, ניו־יאָרק, (היברו פּאָבלישינג קאָמפּ.) (1907).

די אויסגאבען ננ' 17—20 שטעלען מיט זיך פאר איין און דיזעל־ביגע זאך, בלויז איבערגעדרוקט פון דער ערשטער יובילעאום אויסגאבע. צו אַלע אויסגאבען איז צוגעגעבען דעם דיכטערס בילד. פאר וויסענ־שאפטליכע און ליטעראַר־היסטאָרישע צוועקען זיינען די דאָזיגע אויסגא־בען זעהר שלעכט. אין זיי איז אריין בלויז א טייל פון דעם, וואָס פרץ האָט געשריבען אין אידיש, און די אַרויסגעבער האָבען זיך אין ערגעץ ניט גענעבען קיין מיה צו באמערקען די נויטיגסטע ביבליאָגראַפישע דא־טען (וואו און ווען דאָס אָדער יענעס ווערק איז צוערשט דערשינען).

21. י. ל. פרץ, אַלע ווערק. ווארשא („פּראָגרעס") און ניו־יאָרק („אינטערנאציאָנאַלע ביבליאָטעק"), 10 בענד, 1908—1913.

באנד 1. פאָלקסטימליכע געשיכטען (ז' אונטען נ' 92—94).
באנד 2. די צייט.
באנד 3. דראמען.
באנד 4. אדם וחוה.
באנד 5. חסידיש.
באנד 6. סקיצען און בילדער.
באנד 7. פאר קליין און גרויס
באנד 8. אויפזאצען און פעליעטאָנען.
באנד 9. אַלט און ניי.
באנד 10. פון שטוב און גאַס.

די דאזיגע אויסגאב איז שוין א סך בעסער, ווי די פריהערדיגע, איז אבער אויך ניט פולשטענדיג און האט דעמזעלביגען חסרון, וואס ביי די איינצעלנע ווערק איז ניט אנגעגעבען, וואו און ווען זיי האבען דער־שיינט צום ערשטען מאל. דאס וואלט אבער געווען זעהר וויכטיג פאר א ליטעראטור־פארשער און ביאגראף, ווייל פרץ פלעגט אפט בעארבייטען און שטארק אומענדערן זיינע ווערק. אין דער אויסגאב פון „אלע ווערק" ווערט איטליך ווערק געבראכט אין דער נייסטער און לעצטער בעארבייטונג, און קיין שום וואריאנטען פון פריהערדיגע אויסגאבען ווערען ניט אנגעגעבען. דאס איז אבער אן אלגעמיינער חסרון פון אלע אויסגאבען פון אלע אונזערע קלאסיקער: זיי ווערען בעזארגט פון פערלעגער, וואס האבען ניט קיין ברעקעל השגה ועגען וויסענשאפטליכע פאדערונגען, קיין רמז אויף א היסטארישען חוש און האבען אין זינען בלויז און אויסשליסליך קליין־קרעמערישע אינטערעסען. ביי דער פרימיטיווער התנהגות פון אונזערע עם־הארצישע פערלעגער איז קיין חדוש ניט, וואס זייערע אויס־גאבען זיינען פול מיט די נארישעסטע דרוקפעהלער, אזוי אז ס'איז אפילו ניטא קיין טאלק אין דער נומעראציע פון די בענדער: באנד 6 און באנד 7 זיינען ביידע באצייכענט אויף די שער־בלעטער מיט איין נומער, דאס־זעלביגע באנד 8 און 9.

ב. י. ל. פרץ, אלס פערלעגער.

א סך פון פרץ'עס בעסטע ווערק זיינען געדרוקט געווארען אין זיינע אייגענע אויסגאבען, אין די זאמעלביכער און זשורנאלען, וואס ער האט אליין ארויסגעגעבען און רעדאקטירט. אט זיינען די דאזיגע אויס־גאבען.

22. די יודישע ביבליאטהעק, א זשורנאל פיר ליטעראטור, גע־זעלשאפט און עקאנאמיע, ארויסגעגעבען דורך י. ל. פרץ און י. דינעזאהן, יעהרליך; ארויס דריי ביכער, ווארשא 1891, 1892, און 1893.

23. ליטעראטור און לעבען, זאמעלבוך פיר ליטעראטור און גע־זעלשאפט, ארויסגעגעבען דורך י. ל. פרץ, ווארשא 1894.

24, יום־טוב־בלעטליך, זשורנאל, ארויסגעגעבען (צו אלע יום־טובים) דורך י. ל. פרץ, ווארשא 1894—1896. ארויס 17 נומערן. ז' אונטען נ' 81 און 82.

25. די יודישע ביבליאטעק, מאנאטליכער זשורנאל פאר וויסענ־שאפט, ליטעראטור, קונסט און קריטיק, רעדאגירט פון י. ל. פרץ, ווארשא (פערלאגס־געזעלשאפט „הילף"), 1904. ארויס 4 נומערן.

26*. יודישע וואכענשריפט, וועכענטליכער זשורנאל, רעדאקטירט פון י. ל. פרץ, ווארשא („פראגרעס"), ארויס 4 נומערן. ז' אונטען נ' 91.

27. יודיש, ליטעראריש־קינסטלערישעס זאמעלבוך, רעדאקטירט פון י. ל. פרץ, ווארשא („פראגרעס"), 1910. ארוים צוויי בענדער.

ג. פרצ'עס שריפטען, געדרוקט אין פרעמדע זאמעלביכער און זשורנאלען.

אזוינע שריפטען געפינען זיך אין די הונדערטער, איך האב אבער ניט געהאט קיין צייט זיי אלע צו זאמלען. דא ברענג איך נאר די, וואס זיינען מיר צופעליג באקאנט.

28. י. ל. פרץ, חלוקת החכמות (שיר): השחר, עתון נערך ע"י פרץ בן משה סמאלענסקין, שנה שמינית, וויען 1876, 192—193.

דאס איז דאס ע ר ש ט ע געדרוקטע געדיכט און בכלל די ערשטע געדרוקטע שאפונג פון י. ל. פרץ. פון דעם דאטום אן (1876) האבען זיך גערעכענט זיינע שריפטשטעלער־יובילעען.

29. י. ל. פרץ, מנגינות הזמן (שירים: האסיף לתקופת השנה, נערך ע"י נחום סאקאלאוו, ווארשא תרמ"ו, 1886, 718—731.

30. י. ל. פרץ, העיר הקטנה (שיר): שם 732—736.

31. י. ל. פרץ, חרבן בית צדיק (דרמה) השלח, כרך 11, 471—474, 566—570, וכרך 12, 529—543, ברלין 1903.

32. י. ל. פרץ, העופות והגולים (ממעשיות של ר' נחמן'קה): השלח, כרך 12, 289—297, ברלין 1903.

33. י. ל. פרץ, בשפל. חזיון במערכה אחת: השלח, כרך 14, 535—545, ברלין 1904.

34. י. ל. פרץ, מפי העם: העולם, וילנה 1911, נומר 1, 3, 12.

35. י. ל. פרץ, כרת: שם נ' 42.

ב.—אין אידיש.

36. י. ל. פרץ, מאניש, א ראמאן־באללאדא אין פערזען: די יו־דישע פאלקס־ביבליאטהעק, ארויסגעגעבען דורך שלום עליכם, ב. 1, קיעוו 1888, 148—158.

דאס איז די ע ר ש ט ע זאך, וואס פרץ האט געדרוקט אין אידיש.

37. י. ל. פרץ, וועגוס און שולמית (פאראללעלען): דארט, ב, 2, 1889, 142—147.

דאס איז פרץ'ס ע ר ש ט ע ר בעלעטריסטישער פעליעטאן.

38. י. ל. פרץ, באנציע שווייג, איבערגעדרוקט מיט לאטיינישע אותיות אין לעא וויענערס היסטארי אוו דהע יידדיש ליטרעיטשור אין דהע נאינטינטה סענטשערי, 1899, 332—353.

39. י. ל. פרץ, די גאלדענע קייט (א דראמע פון חסידישען לעבען):

די וועלט, זאמעלבוך, נ׳ 2, ווילנא 1907, 5—71. (ז׳ אונטען נג׳ 89 און 90).

40. י. ל. פרץ, די גאָלדענע קייט: די צוקונפט, אָקטאָבער 1907.

41. י. ל. פרץ, צוויי ווייבער, א ויכוח צווישען צוויי ווייבער אי־בער די ערציהונג פון קינדער: פאַמיליען־זשורנאַל, ניו־יאָרק, 1, 1911, נ׳ 1.

42. י. ל. פרץ, מאָטיל פרינץ (א פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): צוקונפט, ניו־יאָרק, דעצעמבער 1912.

43. י. ל. פרץ, דאָס פארטוך (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): צוקונפט, ניו־יאָרק, מערץ 1913.

44. י. ל. פרץ, א חלום פון א ליטווישען מלמד (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): דאָרט, יולי 1913.

45. י. ל. פרץ, דער בעל שם פיהרט אוים א שדוך. א נייע מעשה פון בעל שם. געווידמעט אנסקי, דעם זאמלער: די יודישע וועלט, 2, ווילנא (ב. א. קלעצקין), 1914, העפט 4, 3—22.

46. י. ל. פרץ, זינדיג בלוט: דאָרט, 1914, העפט 5, 183—193.

47. י. ל. פרץ, נעילה אין גיהנם (הומאָרעסקע): די יודישע וועלט, 3, ווילנא ב. א. קלעצקין), 1915, יאַנואַר, ז׳ 14—18.

„נעילה אין גיהנם" איז, אויב איך האָב קיין טעות ניט, די ל ע צ־ ט ע זאַך, וואָס איז פון׳ם דיכטער ערשיענען ביי זיין לעבען.

צוליעב מאנגעל אין צייט האָב איך געמוזט לאָזען ביי דער זייט אַלע יענע, אָפטמאָל ערשטקלאַסיגע ווערק פרצ׳עס, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרען אין די טאָג־צייטונגען, ווי „חצפה", „פריינד", „היינט" און אנ־דערע.

2.—ש ר י פ ט ע ן א י ב ע ר י צ ח ק ־ ל י י ב ו ש פ ר ץ.

(די, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרען אין אידיש און העברעאיש צו זיין לעבענס־צייט).

א. אַלגעמיינע אָפהאַנדלונגען איבער פרץ.

(ביאָגראַפיש און ליטעראַריש־קריטיש ג ל י י כ צ י י ט י ג).

48. בעל מחשבות, ל. פרץ: דער יוד (וואָכענשריפט, רעדאַ־גירט פון י. לוריא, 3, קראקא 1901, נג׳ 18—20. (זעה אונטען נ׳ 51).

די דאָזיגע ערשטע אַלגעמיינע אָפהאַנדלונג וועגען פרץ איז פון בעל מחשבות געשריבען געוואָרען צו פרצ׳עס 25־יאָהריגען שריפטשטעלער־יובילייע. ס׳איז א קורצע ביאָגראַפיע און א קורצע, נאָר דייטליכע לי־טעראַרישע כאַראַקטעריסטיק. ז׳ אונטען נ׳ 123.

49. י. ח. זאגאראדסקי, י. ל. פרץ: לוח אחיאסף, 9, ווארשא תרס"ב־1901, 356—361. עם תמונתו של בעל היובל.

50. י. קלוזנר, לדמותו הרוחנית של י. ל. פרץ (למלאת יובל שנים מיום הולדו, ל"ג בעומר תרי"א—תרס"א), עם תמונתו: ספר השנה, מאסף מדעי וספרותי ערוך ע"י נ. סקלוב, שנה שלישית, ווארשא תרס"ב, 1902, 234—239.

51. בעל מחשבות (דר. א. עליאשעוו), געקליבענע שריפטען, ב, 1, ווילנא (ש. שרעבערק) 1910, 73—87 (ארטיקעל: „י. ל. פרץ").

דאס איז דיעזעלביגע ארבייט, וואס איז געדרוקט געווארען אין 1901 יאר, — זעה אויבען נ' 48.

52. מ. פינעס, די געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור, ב, 2, ווארשא (צענטראל"), 1911, 40—64 (פרץ אלס דיכטער) און 116—160 (פרץ אלס פראזא־קינסטלער).

53. זלמן רייזען, לעקסיקאן פון דער אידישער ליטעראטור און פרעסע (רעדאקטירט פון ש. ניגער), ווארשא (פערלאג „צענטראל") 1914, תרע"ד, 497—508 (ארטיקעל: „פרץ, יצחק־לייבוש").

ב. אלגעמיינע ליטערארישע כאראקטעריסטיקעם און קריטישע אפהאנדלונגען.

54. מ. ווינטשעווסקי, יצחק־לייבוש פרץ: פארווערטס, ניו־יארק מאי 18, 1901.

55. י. קלוזנר, בקורת ב„כתבים" של י. ל. פרץ: השלח, 7, ברלין, 1901, 540—547. אן ענטוזיאסטישע כאראקטעריסטיק.

56. י. א. לובצקי, י. ל. פרץ: הצפה (נערך ע"י ליודוויפול) 1, ווארשא 1903, נג' 173—175.

א פרוב פון אן אביעקטיווער קריטיק. שטעלט זיך אפ באזונדערס אויף די חסרונות פון פרץ'עס שאפען.

57. יעקב מילך, יצחק־לייבוש פרץ (אן אבשאצונג): די צוקונפט, ב. 12, ניו־יארק, 1907, נ' 5, מאי, ז. 39—46 (ז. 281—288). (זעה נ' 58.)

58. יעקב מילך, יצחק־לייבוש פרץ: די פראלעטארישע וועלט, מאנאטל. זשורנאל, ווילנא 1907, נ' 5, מאי ז. 71—86. (זעה נ' 57).

מילך'ס ארטיקעל איז ניט פארענדיגט; דער ערשטער טייל שיל־דערט נאר די סאציאל־פסיכאלאגישע און פאליטשע סביבה אין אידישען פאלק, אין וועלכער פרץ איז ענטשטאנען.

59. זרובבל, קריטישע שמועסען. א. די נשמה און דער מלבוש: די יוגענד־שטימע, 1, ווילנא (פערלאג „האמער") 1908, 44—54.

אויף ז. 48—57 פארגלייכט זרבל פרצ'ען מיט מענדעלי מוכר ספרים און שלום אש.

60. ש. ניגער, וועגן י. ל פרץ: ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפטען, בוך 1 (רעדאגירט פון ש. ניגער, ש. גאָרעליק און א. ווייטער), ווילנא, פעבר. 1908, 81—106.

דאָס איז די ערשטע אַלזייטיגע, טיעף־אַנאַליטישע כאַראַקטעריסטיק פון פרצ'עס דיכטערישער פערזענליכקייט, פון זיין ליטעראַרישען שאַפען און פובליציסטישער אייגנאַרטיגקייט. ניגער'ס אַרטיקעל איז דאָס בעסטע פון דעם, וואָס איז ווען עס איז געשריבען געוואָרען וועגן פרצ'ען, אַן אמת קונסט־ווערק פון ליטעראַרישער קריטיק. זעה אונטען נ' 65.

61. סאול ראַסקין, י. ל. פרץ: דאס נייע לעבען, מאָנאַטל. זשורנ. רעד. פון דר. ח. זשיטלאָווסקי, 2, ניו־יאָרק, 1910, 443—453 (נ' 8, אווגוסט, 33—43).

די אַרבייט איז ניט פאַרענדיגט.

63.—ה. ייבין, יסודות היצירה של פרץ: העולם, 6, ווילנה, 1912, נג' 9, 10.

64. שכנא עפּשטיין, י. ל. פרץ (מכח זיין 60־יאָהר יובילעאום): מיניקעס' פסח־בלאַט תרע"ב, ניו־יאָרק, 16—17.

65. ש. ניגער, וועגן אידישע שרייבער. קריטישע אַרטיקלען, וואַרשא (פערלאַג ז. ש. שרעבערק, ווילנא), ב. 1, תרע"ג 1912, 135—174 (אַרטיקעל: „י. ל. פרץ").

דאָס איז אַ גרינדליכע בעאַרבייטונג און טיילווייז אַן ענדערונג און קירצונג פון דעם אַרטיקעל, וואָס מיר האָבען געבראַכט אויבען אונטער נ' 60.

66. ש. ניגער, די דריי יסודות פון פרצ'עס שאַפען: די אידישע וואָכענשריפט (רעד. פון דוד פינסקי), ניו־יאָרק 1912, 258—262, 292—295 און 320—323.

דאָס זיינען, אייגענטליך, די קאַפּיטלען 4 ביז 6 פון דעם אַרטיקעל, וואָס מיר האָבען אָט ערשט געבראַכט אונטער נ' 65.

ג. איינצעלנע זייטען פון פרצ'עס ליטעראַרישער פערזענליכקייט.

67. מ. לאַזאַרסאָן, יהודה שטיינבערג (קריטישע נאָטיצען): די צוקונפט 1908, נ' 6, 41—47 (367—373).

פאַרגלייכט י. שטיינבערג'ן מיט פרצ'ען און מ. י. בערדיטשעווסקי'ן אין זייער באַציהונג צום חסידיזם.

68. צביון, נייע שטרעמונגען אין דער ליטעראַטור און „פרייע ליעבע": דאַרט 1908, נ' 7, 41—46 (435—440).

באהויפּט, אז פּרץ („דער שטריימעל“) האָט דער ערשטער געהאַט דעם מוט צו באַריהרען די פראַגע פון „פרייער ליעבע“ אין דער „צנוע׳די־גער“ אידישער ליטעראַטור.

69?. נחַ פּרילוצקי, „האָט ביסעל יודישע שריפטען“: גאָלדענע פונקען, זאַמעלביכער רעדאַגירט פון נ. פּרילוצקי, 1, וואַרשא (1908?), 73—90.

70?. וואָלאַדעק, טרוימען און ווירקליכקייט (צופעליגע געדאַנקען): טרוימען און ווירקליכקייט, ליטעראַרישער זאַמעלבוך, רעדאַקטירט פון י. אַדלער און י. סלאָנים, ניו־יאָרק, יאַנואַר 1909.

71?. י. ענטין, אַ אידישער ראָמאַנטיזם: דאָרט.

72?. י. סלאָנים, עדגאַר פּאָע: דאָרט.

73. יעקב פיכמאַן, די יודישע מוזע, זאַמלונג פון די בעסטע יודישע ליעדער, וואַרשא (וועלט־ביבליאָטעק) תרע״א 1911. הקדמה: די יודישע ליריק, ז. 18—19.

74. יהואש, נאַטור־שילדערונגען אין דער אידישער ליטעראַטור: די צוקונפט 1911 און 1912.

דער פערטער קאַפּיטעל (צוקונפט 1912, נ׳ 2, ז. 133—137) רעדט וועגען די נאַטור־שילדערונגען ביי פּרצ׳ען.

75?. ב. ריווקין, אידעאַל איבער אידעאַלען: די ליטעראַרישע וועלט, אַרויסגעג. פון אברהם רייזען, ניו־יאָרק, 1912.

76?. ב. ריווקין, פּערספּעקטיוועז פון אידישען ראָמאַנטיזם: דאָס נייע לעבען, רעדאַג. פון דר. ח. זשיטלאָווסקי, ניו־יאָרק 1913, 200—208.

7. בעל מחשבות, די לעצטע ליטעראַרישע עפּאָכע: די צוקונפט 1913, נ׳ 4, 386—389; נ׳ 5, 499—503; נ׳ 6, 607—610; נ׳ 7, 727—731.

אין זיין מערקווירדיגער כאַראַקטעריסטיק פון דער נייסטער אידישער ליטעראַטור, אַנאַליזירענדיג איהר אונטערשייד פון דעם אַלטען דור, זאָגט בעל מחשבות אַרויס אויך אייניגע געדאַנקען וועגען פּרץ׳ן, דעם „יונגסטען צווישען די יונגע“..

78. בעל מחשבות (דר. א. עליאשעוו), געקליבענע שריפטען, ב, 3, ווילנא (ווילנער פערלאַג פון ב. א. קלעצקין) 1914, ז. 5—25 (אַרטיקעל „דריי שטעדטלעך“).

פאַרגלייכט די ראָל פון קליין־שטעדטעל אין דער דיכטונג ביי מענדעלי, שלום־עליכם, אברהם רייזען, פּרץ, אַש און א. מ. וויסענבערג. אויף ז. 9—14 שטעלט זיך בעל מחשבות אָפּ ספּעציעל אויף פּרצ׳עס „רייזען איבער פּוילישע שטעדטלעך“.

79?. דוד איינהאָרן, גערדאנקען איבער דער אידישער ליטעראַ־טור: דאס נייע לעבען, רעדאג. פון דר. ח. זשיטלאָווסקי, ניו־יאָרק, 1914, 187—198.

אין די נומערן 67—79 געפינען זיך על פי רוב צעוואָרפענע און פליכטיגע באמערקונגען איבער די איינצעלנע זייטען פון פרצ׳עס שאפען, איבער זיין ראָמאנטיזם, נעאָ־חסידיזם, זיין ראָל אין דער ענטוויקלונג פון דער אידישער ליטעראטור און דגל. דערביי ווערט אָפט געמאכט א פארגלייך פון פרצ׳ען מיט אנדערע דיכטער.

ד. קריטישע אָפּהאַנדלונגען איבער פרצ׳עס איינצעלנע ווערק.

צו דער אפטיילונג איז כדאי צו באמערקען, אז מכח פרצ׳עס ווערק פלעגט מען שרייבען געוועהנליך גאנצע און אויספיהרליכע קריטיקען, ניט באנוגענדיג זיך מיט קיין קורצע רעצענזיעס. פאר די פראָפעסיאָנעלע רעצענזענטען, אָט די קאָמישע מבינים אויף אלצדינג אין דער וועלט, איז פרץ געווען, צום גליק, צו גרויס און צו הויך געוואַקסען. נאָר אין דער ערשטער צייט פון זיין שאפען, ווען ער האָט נאָך ניט דערגרייכט זיין באריהמטקייט, באגעגנען זיך א פאָר רעצענזיעס איבער פרצ׳עס אויס־גאבען. איינער פון זיינע רעצענזענטען, ד ו ד פ ר י ש מ א ן, איז אויף אייביג פארבליעבען פרצ׳עס פערזענליכער פיינד און האָט איהם שטענדיג פארפאָלגט מיט שמוציגע און שרעקליכע זלזולים. פרישמאנ׳ס רעצענזיעס־פאסקווילען ז׳ אונטען נג׳ 81—86.

80.—(פרץ סמאָלענסקין), בקורת: השחר, שנה תשעית, וויען תרל׳ז, 1877, 463.

דאָס איז א קורצע רעצענזיע אויף פרץ און ליכטענפעלד׳ס לידער־זאמלונג „ספורים בשיר ושירים שונים״, ז׳ אויבען נ׳ 1.

*81. א. גאָלדבערג, לאָקשען, 1894.

*82. א. גאָלדבערג, א פלוי פון תשעה באב, 1894.

א. גאָלדבערג איז דער פסעוודאָנים, אונטער וועלכען דער בעקאנ־טער שרייבער דוד פרישמאן האָט געמאכט זיין ערשטע שמוציגע אטאקע געגען פרצ׳עס „יום־טוב־בלעטלעך״ (ז׳ אויבען נ׳ 24). איצט זיינען ביי־דע בראשורען געוואָרען א ביבליאָגראפישע זעלטענקייט, און מיר האָט זיך ניט קוקענדיג אויף אלע זוכענישען, ניט איינגעגעבען זיי צו זעהען.

83. דוד פרישמאן, מכתבים על דבר הספרות, ווארשא תרנ״ה 1859 (מכתב שלישי, עמ׳ 40—78).

דאָס איז א חוצפה׳דיגער פאסקוויל אויף פרצ׳עס העברעאישע ליע־דער־זאמלונג „העוגב״ (ז׳ אויבען נ׳ 2). פרישמאן באשולדיגט פרצ׳ען אין א סיסטעמאטישען „פלאגיאט״ (ביי שאמיסאָ און ביי היינען) און

נאך אין אזוינע חטאים. דער טאָן פון פרישמאַנ'ס באשולדיגונגען איז שרעקליך פארביסען און ביז'ן העכסטען גראד אונאנשטענדיג.

84. לעקטאָר, צווישען צייטונגען און זשורנאלען: יודישע פאָלקס־צייטונג (רעדאג. פון מ. ספעקטאָר און ה. ד. הורוויץ), 2, קראָקוי 1903, נ' 30.

דאָס מאָל אונטער'ן פסעוודאָנים „לעקטאָר" מאכט פרישמאַן א נייעם שמוציגען ארויספאָהר געגען פרצ'ען, פאר זיינע געדיכטען אין „הצפה" נאך דעם קישענעווער פאגראָם. פרישמאן באשולדיגט דעם דיכ־טער אין „פלאגיאט" ביי ביאליק'ען.

85. דוד פרישמאַן, שריפטען. ב. 3 קריטיק, ווארשא תרע"א 1911, ז. 99—101 (ארטיקעל: „צווישען צייטונגען און זשורנאלען, 1").

דאָס איז נאָר איבערגעדרוקט דער זעלביגער פאסקוויל, וואָס מיר האָבען אָט ערשט געבראכט אונטער נ' 84.

86. דוד פרישמאַן, שריפטען, ב. 3, ווארשא 1911, ז. 115—120 (ארטיקעל „טעאטער, בריעף 1").

ווידער א גיפטיגע אטאַקע אויף פרצ'ען פאר דעם אינטערעס און ליעבע, וואָס פרץ האָט ארויסגעוויזען דעם אידישען טעאטער. פריש־מאנ'ס פערזענליכע העצעס געגען פרצ'ען האָבען זיך נאָך איבערגעע־חזר'ט אין דער צייטונג „היינט" אין 1911 און 1912 יאר. דער „קריי־טיקער" האָט מיט גאל פערפאלגט ניט נאָר פרץ, אלס דיכטער, נאָר אויך פרץ דעם קולטור־טרעגער און פרץ דעם הייסען כלל־טוער.

87. יוסף קלוזנער, שירי אהבה: האשכול, מאסף ספרתי ומדעי יו"ל ע"י י. ש. פוכס וד"ר ע. גינציג, שנה ראשונה, קראקא תרנ"ח 1898, 54—71.

בעגייסטערט פון פרצ'עס „העוגב" (ז' אויבען נ' 2), פארגלייכט קלויזנער פרצ'עס ליעדער מיט די עראָטישע ווערק פון דער גאנצער העברעאישער ליטעראטור פאר פרצ'ען (שיר השירים, יהודה הלוי, י. ל. גאָרדאָן א. אנד.).

88. בעל מחשבות, „דער נסיון", א דראמע פון י. ל. פרץ: דאָס יודישע פאָלק 1, ווילנא 1906, נ' 1.

89. וולאדעק, וועגען א נייער דראמע („די גאָלדענע קייט" פון י. ל. פרץ): די נייע צייט, זאמעלבוך 1, ווילנא 1908, 55—64.

90. ש. ניגער, ביבליאגראפישע נאָטיצען (זאמעלבוך „די וועלט", —דראמע „די גאָלדענע קייט" פון י. ל. פרץ): ליטעראַרישע מאָ־נאַטסשריפטען (רעדאג. פון ש. ניגער, ש. גאָרעליק און א. וויטער), בוך 1, ווילנא פעבר. 1908, 133—137.

91. ד. וואלין, אין דער ליטעראַרישער וועלט: פרייע ארבייטער־שטימע, ניו־יארק 1909, נ׳ 27.

א רעצענזיע אויף פּרצ׳עס זשורנאַל „די יודישע וואָכענשריפט“ (ז׳ אויבען נ׳ 26).

92. ש. ניגער, דאָס בוך (וועגען 1טען באנד פון י. ל. פּרצ׳עס שריפטען, „פאָלקסטימליכע געשיכטען“): לעבען און וויסענשאַפט (ש. הורוויץ) 1, נ׳ 8, ווילנא, פעבר. 1910, 57—74 און נ׳ 9, מערץ 1910, 61—82.

93. ש. ניגער, וועגען אידישע שרייבער, קריטישע ארטיקלען, ווארשא (פערלאג שרעבערק אין ווילנא), ב. 1 1913, ז. 175—200 (ארטיקעל „דאָס בוך“).

דאָס איז דאָסזעלביגע, וואָס נ׳ 92, נאָר מיט אומבאדייטענדע סטיליסטישע ענדערונגען.

94. מ. קאַטץ, גאָט־זוכעניש און זיך־אליין־זוכעניש (אנ׳איבערבליק איבער י. ל. פּרצ׳עס „פאָלקסטימליכע געשיכטען׳): ליטעראַטור, זאמעלבוך 1, רעדאג. פון י. ענטין, י. סלאָנים און מ. י. חאַימאָוויטש, ארויסגעג. פון פעראיין „ליטעראַטור“, ניו־יאָרק, יולי 1910, 79—92.

3.

א.—ביאגראפישע מאַטעריאלען וועגען פּרץ.

95. N. N. פּרצ׳עס יובילײ: דער יוד, וואָכענשריפט, רעדאג. פון י. לוריא, 3, קראקא 1901, נ׳ 21.

96. ע. נ. פרענק, אמאָל און היינט (א מין בריעף אין רעדאקציע): יודישע פאָלקס־צייטונג, וואָכענשריפט, רעדאג. פון מ. ספּעקטאָר און ח. ד. הורוויץ, 2 קראקא, 1903, נ׳ 9.

97. מ. חיות, צווישען אונז געזעדט (משלוח מנות ווארשעווער יודישע ליטעראַטען): דאָרט, נ׳ 11.

98. ל. שאלקאָוויטש, איין ערקלעהרונג פונ׳ם ארויסגעבער: דאָרט נ׳ 12.

99. מ. ספּעקטאָר, א מעשה מיט דריי גבירים: דאָרט נ׳ 12.

100. הל׳ץ, מעשה בג׳ קבצנים (מספורי בית הכנסת שלנו): הצפה (נערך ע׳י א. ליודוויפול) 1 ווארשא 1903, נ׳ 47.

די ננ׳ 96—100 מוזען באנוצט ווערען נאָר אינאיינעם. אין זיי האָט זיך אויסגעדריקט א פערזענליכער סכסוך צווישען ווארשעווער ליטעראַטען, פארלעגער און זשורנאַלען, וואו ס׳זיינען געווען פערוויקעלט אויך י. ל. פּרץ, מ. ספּעקטאָר, דוד פרישמאַן און אנד. ז׳ אויך אויבען נ׳ 86. נ׳ 99 („א מעשה מיט דריי גבירים“) שטעלט מיט זיך פאָר א בייזע און

פולע מיט גאל תשובה אויף פרצ'ס טרעפליכען פעליעטאָן „מעשה בג' קבצנים" (נ' 100), וואָס ער האָט געדרוקט אין „הצפה" אונטער זיין פסעוודאָנים „הל'ץ".

101. ה. ד. נאָמבערג, א נייע יידישע טרופע: ראָמאַנצייטונג, וואָכענבלאט רעדאג. פון מ. קרינסקי, ווארשא 1907, נ' 6, 219—221.

א נאָטיץ מכח א נייער אַמאַטאָרען־טרופע אין ווארשא מיט פרצ'ען בראש.

102. ליטערארישע מאַנאַטשריפטען, רעדאג. פון ש. ניגער, ש. גאָרעליק און א. ווייטער, בוך 1, פעבר. 1908, ז. 154.

א נאָטיץ וועגען דעם, ווי פרץ האָט שטארק איבערגעאנדערשט זיין דראמע „ביינאכט אויפ'ן אלטען מארק". ז' אויך אויבען נ' 62, אלס ביאגראפישעם מאַטעריאל.

ב.—אויטאָביאגראפישע מאַטעריאלען.

בעמט אלע פעליעטאָנען פון פרץ און איינינע פון זיינע מעשה'לעך קאָנען דיענען אלס אויטאָביאגראפישעם מאטעריאל. מיר וועלען דאָ אויסטיילען בלויז זיינע ליטעראַרישע אַני־מאַמינ'ס, וואָס ער האָט געגעבען אין פאָלגענדע ארטיקלען:

103. י. ל. פרץ, געדאנקען איבער ליטעראטור: י. ל. פרץ, אלע ווערק (ז' אויבען נ' 21), ב. 8 „אויפזאצען און פעליעטאָנען", ז. 295—302.

104. י. ל. פרץ, דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער: יודיש, זאמעלבוך, רעדאג. פון י. ל. פרץ, ב. 1, ווארשא („פראָגרעס") 1910, 7—16.

105. י. ל. פרץ, דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער: דאָרט, ב. 2, 7—13.

ניט קוקענדיג אויף דעם געמיינזאמען קעפעל, זיינען דאָס צוויי גאנץ באזונדערע ארטיקלען.

דעם אָנהויב פון פרצ'עס אויטאָביאגראפיע שטעלט מיט זיך פאָר נ'

106. י. ל. פרץ, מיינע זכרונות: די יודישע וועלט, 1, ווילנא, (פערלאג ב. א. קלעצקין) 1913, נ' 5, ז. 5—18; נ' 6, ז. 6—20; נ' 7, ז. 3—25; נ' 8, ז. 37—51; נ. 9, ז. 11—23; נ' 10, ז. 3—16; נ' 11, ז. 3—20; נ' 12, ז. 3—10.

צו די ביאגראפישע מאַטעריאלען געהערען אויך פאָרטרעטען. פרצ'עס בילדער (פאָרטרעטען) זיינען געדרוקט געוואָרען: צוערשט, אויב איך האָב קיין טעות ניט, אין זיין „העוגב" (ז' אויבען נ' 2) אין

1894 יאהר, און שפּעטער אין פאַרשיידענע אויסגאַבען, ז' אויבען נג' 3, 17, 49, 50, 18—21, 57, 53, אין יאהרבוך „פּראָגרעס“, רעדאג. פון אבר. רייזען, ווארשא 1904 און א סך אנדערע אויסגאַבען. צווישען א סך אנדערע שרייבער־בילדער האָט דער פאַרלאג „צענטראַל“ אין ווארשא —ניו־יארק ארויסגעגעבען אויך פּרץ'עס פּאָרטרעטען אויף פּאָסט־קאַרט־לאָך און אין וואַנט־בילדער, און אין גרופּען צוזאַמען מיט אנדערע ליטע־ראַטען.

ג.—פּרץ וועגען—אנדערע.

נאָך דעם, ווי מיר האָבען געהערט דעם דיכטער רעדען וועגען זיך און וועגען זיינע קינסטלער־אידעאַלען, לאָמיר איהם לאָזען רעדען וועגען אנדערע דיכטער:

107. י. ל. פּרץ, יעקב דינעסאָן (חאראקטעריסטיק): די יודי־שע ביבליאָטעק, מאָנאַטל. זשורנאַל רעד. פון י. ל. פּרץ, קראקא תרס"ד 1904, ה' 1, 57—63.

די דאָזיגע פּערזענליכע און ליטעראַרישע חאראקטעריסטיק, וואָס פּרץ האָט געגעבען זיין געטרייסטען פריינד דינעזאָן, איז דערנאָך אי־בערגעדרוקט געוואָרען אין:

108. מיניקעס' ימים נוראים און סכות־בלאַט תרס"ז, ניו־יארק 1906, 59—61.

דער דאָזיגער ארטיקעל איז אויך אריין אין דער אויסגאַב פון פּרץ'עס „אַלע ווערק“ (ז' אויבען נ' 21), ב. 8, „אויפזאצען און פעליעטאָנען“ ז. 271—278.

109. (י. ל. פּרץ), שלום אש (אַ קריטיק איבער די דראַמען „משיח'ס צייטען“ און „גאָט פון נקמה“): ראָמאַנצייטונג, וואכענבלאַט רעדאגירט פון מ. קרינסקי; 1, ווארשא 1907, נ' 3, 90—92.

110. י. ל. פּרץ, „די פאמיליע צבי“ פון דוד פּינסקי: די פּראָלעטאַרישע וועלט, מאָנאַטל. זשורנאַל, ווילנא 1907, נ' 3, מערץ 1907, 71—83.

ד.—יצחק־ליבוש פּרץ און די אידישע שפּראַך.

פּרץ'עס באַציהונגען צו אידיש און צום אידישען פאָלקלאָר האָט זיך שטאַרק געענדערט פאַר די פערציג יאָהר פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט. דאָס איז אָבער געווען ניט קיין גראַדע ענטוויקלונגס־ליניע פון משכיל'ישער פיינדליכקייט צו „זשאַרגאָן“ ביז אידישיסטישען נאציאָ־נאַליזם, נאָר אַ זיגזאַגען־ליניע: דער דיכטער האָט עטליכע מאָל גע־

ביטען זיין מיינונג. אָט זיינען די שטעלען, וואו פרץ רעדט וועגען דער אידישער שפּראך.

112. י. ל. פרץ, **מנגינות הזמן: האסיף** לתקופת השנה, נערך ע״י נחום סאָקאָלאָוו, שנה שלישית, ווארשא תרמ״ו, 1886.

אויף ז. 729—730 געפינען זיך די סטראָפען 21 און 22, וואו דער דיכטער פארטיידיגט זעהר ווארים די אידישע שפּראך.

113. י. ל. פרץ, **מאָניש** (באללאדא): **די יודישע פאָלקס־ביבליאטהעק**, ארויסגעג. פון שלום־עליכם, 1 בוך, קיעוו 188.

אויף ז. 155 (אין דער 7טער סטראָפע) גיט פרץ זעהר א שארפע כאראקטעריסטיק דער אידישער שפּראך; ער קלאגט זיך אויף איהר ארעמקייט און וויסטקייט. די דאָזיגע סטראָפע, ווי די גאנצע פּאָעמע, איז דערנאָך פון׳ם דיכטער בעדייטענד איבערגעאנדערשט געוואָרען, און אין דער נייער פארענדערטער פאָרם איז זי געדרוקט אין פרץ׳עס „שריפטען״, יובילעאום־אויסגאבע (ז׳ אויבען ננ׳ 17—20) אין דער צוויי־טער אבטיילונג, ז. 50—51 (סטראָפע ד׳), און אין „אלע ווערק״ (ז. אוי־בען נ׳ 21), ב. 10 „פון שטוב און גאס״, ז. 243—244.

מיט פּרץ׳עס דיכטערישער קלאג אויף „זשארגאָן״ איז כדאי צו פארגלייכען די ארויסזאגונג פון אנדערע אידישע דיכטער וועגען זייער שפּראך:

ש. פרוג, **ליעדער פונ׳ם אידישען זשארגאָן**, — אין זיינע „ליע־דער און געדאנקען״, אדעס תרנ״ז 1896, ז. 13—26.

ש. פרוג, **דאָס יודישע ליעד**, — אלס פאררעדע צו זיינע „אלע שריפטען״ ב. 1, ניו־יארק 1910.

יהואש, אידישע ראָמאנצען, — אין זיינע „געזאמעלטע ליעדער״, ניו־יארק, ז. 300.

ר. **שטארקמיטה, ליעדער פונ׳ם יודישען זשארגאָן**, — אין „הויזפריינד״, זאמעלבוך ארויסג. פון מ. ספעקטאָר, ב. 1, ווארשא 1888, צווייטע אויסגאבע („פּראָגרעס״) 1909, ז. 7—21.

מאָרים ווינטשעווסקי, זשארגאָן, — אין זיינע „ליעדער און געדיכטע״, ניו־יארק 1910, ז. 25.

מאָרים ראָזענפעלד, אידיש (אין איילעניש האָב איך ניט גע־קאָנט געפינען דעם ליעד).

א. מ. שארקאַנסקי, מיין שפּראכע, — אין זיינע „גלות־ליעדער״.

בעת פרץ, פרוג און יהואש בעקלאָגען זיך אויף דער אידישער שפּראך, ווערט זי פארטיידיגט פון שטארקמיטה, ווינטשעווסקי, מ.

ראזוענפעלד און שארקאנסקי. שפעטער איז אבער פרץ געווארען א הייסער אנהענגער פון אידיש.

114. י. ל. פרץ, בילדונג! : די יודישע ביבליאטהעק, ארויסגעג. פון י. ל. פרץ און י. דינעזאהן, ב. 1, ווארשא 1890, ז. 5—20.

אין דעם לייט־ארטיקעל גלויבט פרץ נים אין דער צוקונפט פון אידיש און זאגט אפען ארויס זיין וואונש, אז אידיש זאל פארביטען ווערען אינ'ם נעברויך פון אידישען פאלק מיט אנדערע שפראכען.

דער ארטיקעל איז איבערגעדרוקט אין זיינע „שריפטען" יובילעאום־אויסגאבע (ז' אויבען נג' 17—20), ז. 3—16.

115. י. ל. פרץ, וואס ווילען מיר? : ליטעראטור און לעבען, זאמעלבוך ארויסגעג. פון י. ל. פרץ, ווארשא 1894, ז. 4—10.

פארטיידיגט אידיש פון קולטור־טרעגערישען שטאנדפונקט. דער דאזיגער לייטארטיקעל איז איבערגעדרוקט אין פרצ'עס „שריפטען" יובילעאום־אויסגאבע ז. 20—24.

116. י. ל. פרץ, רעדע אויף דער טשערנאוויצער שפראך־קאנפערענץ: ד'ר נתן בירנבוים'ס וואכענבלאט, טשערנאוויץ, 1908, נ' 2.

דאס איז שוין א פייערדיגע נאציאנאלע רעדע.

117. י. ל. פרץ, ערקלערונג (וועגען זיין פאזיציע מכח אידיש אויף דער טשערנאוויצער שפראך־קאנפערענץ) : קונסט און לעבען, זשורנאל ארויסגעג. פון אברהם רייזען, ה. 4, ווארשא, 1909. ז. 62—63.

אין דער מערקווירדיגער „ערקלערונג" שטעלט זיך דער גרויסער דיכטער אויף דעם סינטעטישען שטאנדפונקט, וואס שליסט אוים די עקסטרעמען סיי פון אידישיזם, סיי פון העברעאיזם : דער סינטעטישער קוק אויף אונזער שפראך־פראגע איז דער רעזולטאט פון פרצ'עס לאנגער שעפפערישער ערפאהרונג.

*118. י. ל. פרץ, יודיש : די יודישע וואכענשריפט, ארויסגעג. פון י. ל. פרץ, ווארשא 1909.

119. י. ל. פרץ, די צוקונפט פון יודישען פאלק, זיין קולטור און זיין שפראך : דאס יאהר, זאמעלבוך ארויסגעג. פון אברהם רייזען, ווארשא—ניו־יארק, תרע'א 1910, 46—48.

וועגען דער באציהונג פון פרץ צו דער אידישער שפראך האבען געשריבען :

ש. ציגבערג, — ז. אונטען נ' 126 און 131.

ז. רייזען, — ז. אויבען נ' 53.

120. א. קרניץ, פרץ וועגען זשארגאן : דער אידישער קעמפפער, 2, ניו־יארק, 1907 נ' 27, און

121. ב. באָראָכאָוו, די אויפגאבען פון דער יידישער פילאָלאָגיע: דער פנקס, יאָהרגאנג רעדאקטירט פון ש. ניגער, ווילנא (פערלאג פון ב. א. קלעצקין), תרע״ג 1913.

אין מיין ארטיקעל וועגען דער אידישער שפראך אין דער „יעווּרעיסקאיע ענציקלאָפעדיא“, פעטערבורג, זעכצעהנטער באנד, האָב איך געשריבען אויך מכח דער ראָל, וואָס פרץ האָט געשפיעלט אין דער ענטוויקלונג פון דער אידישער שפראך, נאָר די רעדאקציע האָט די שטעלע דוקא ארויסגעוואָרפען. מסתמא האָט זי געהאט דערביי איהרע קלוגע טעמים...

4.—וואָס איז געשריבען וועגען פרץ אין אנדערע שפראכען.

ad 2 א:

122. Leo Wiener: The History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century, New York 1899. Index.

123. Dr. J. Eliashoff, Leon Perez: Ost und West, von Leo Winz, I, Berlin 1901, 299-306 (sieh oben No. 48).

124. M. Pinès: Histoire de al littérature Judéo-Allemande, Paris 1911, pp. 302-328 et 438-493 (J. L. Perez).

125. A. S. Waldstein, Peretz, Isaac Löb: Jewish Encyclopedia, v. IX 1904, 598-599.

126. С. Цинбергъ, Перецъ, Исаак-Лейбушъ (Леонъ) : Еврейская Энциклопедія, т. XII, 397—400.

ad 2 ב:

127. Martin Buber, J. L. Perez (Ein Wort zu seinem 25-jährigen Schriftsteller-Jubiläum): Die Welt, V, Wien 1901, No. 18.

128. R. Brainin, J. L. Perez: ibid.

129. J. Slonim, I. L. Perez: The Menorah (monthly), v. 36, New York 1904, 51-52.

130. J. Klausner, J. L. Perez, a criticism, transl. from the Hebrew by Sampson Lederhendler: Maccabean v. VIII, 1905, 103-105.

131. С. Л. Цинбергъ, Жаргонная литература и ея читатели : Книжки Восхода, годъ 23, С. Петербургъ 1903, апрѣль, стр. 43—44.

132. Н. Сыркинъ, И. Л. Перецъ: Русско-американское Эхо, Нью-Йоркъ, 21 окт. 1909.

133. Israel Cohen, Literature in the Ghetto: Jewish Literary Annual, 1904. Separate edition, London 1904.

134. Helena Frank, The Land of Jargon: The Nineteenth Century and After, v. XVI, July-Dec. 1904. London, 652-667.

135. Helena Frank, on Yiddish Literature: The Jewish Literary Annual, London 1906, 82-89.

136. Nathan Birnbaum (Mathias Acher), Vorrede (zu seiner Übersetzung von) J. L. Perez, Ausgewählte Erzählungen und Skizzen, Berlin (Jüdischer Verlag) 1905. Nachgedruckt in:

137. Nathan Birnbaum, Ausgewählte Schriften zur Jüdischen Frage, Bd. II, Czernowitz, 1910, s. 291-295.

138. J. L. Perez, in English: The American Hebrew, Sept. 21, 1906 (see No. 149).

139. Meisels, Jargonlyrik: Ost und West, VII, Berlin 1907, 369-386.

140. Dr. I. Eliaschoff, Jargonliteratur: Ost und West, VIII, Berlin, 1908, 227-240.

141. Kecskeméti Armin, A Zsidó irodalom története, II Kötet, Budapest 1909, k. 288-299.

142. Kiss Arnold, Jargon irodalom és Költészet: Evkönyv, Kiadja az Israelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, XXV Kötet, 1908, k. 41-80.

143. Theodor Zlocisti, Vorrede (zu seiner Übersetzung): Aus einer stillen Welt, Berlin 1910 (sieh N. 160).

144. Dr. I. Eliaszow, Literature żargonowa: "Safrus," Książka zbiorowa poświęcona sprawom żydostwa, pod red. Jana Kirszrota, Warszawa 1905, str. 41-52.

145. Сарра Рабиновичъ, Жизнь торговыхъ и трудящихся классовъ въ изображенiи Переца: Еврейскiй Мiръ, С. Петербургъ 1909, V, май, ч. II, 69—79 и кн. VI, iюнь, ч. II, 49—58.

ad 3 א—ב:

146. Nathan Birnbaum, Gäste in Czernowitz, Nach der

Sprachkonferenz: Jüdische Zeitung, Wien, Sept. 1908. Nachgedruck in:

147. Nathan Birnbaum, Ausgewählte Schriften zur Jüdischen Frage, Bd. II, Czernowitz 1910, 307-311.

148. Joseph Massel, Hebrew Poets, Manchester (a Gallery), 46.

5.—איבערזעצונגען פון פרצ'ען אין אנדערע שפראכען.

אין ענגליש.

149. I. L. Perez, Stories and Pictures, translated from the Yiddish by Helena Frank, Philadelphia 1906. 455 pp. 8 v. See No. 138.

150. I. L. Perez, The Four Wills: Menorah v. 32, 1902, 88-93.

151. I. L. Perez, Michel the Klesmer: New Era, v. VI, 1904, 81-82.

152. I. L. Perez, The Eighth Circle of Gehenna: being an account of the new circle in hell destined for social reformers. From the Hebrew by Horace M. Kallen: Jewish Quarterly Review XX, 1908, 640-646, and Maccabean XIV, 1908, 211-214.

153. I. L. Perez, The Klesmer: The Jewish Advocate, March 3 and 10, 1911.

154. Yiddish Tales, translated by Helena Frank, Philadelphia 1912, pp. 55-79: Perez (a short biography); Perez: A Woman's Wrath—The Treasure—It is Well—Whence a Proverb.

155. Perez, History (a dialogue), translated from the Yiddish by Joseph Jasin and Emma Jasin: Maccabean XVII, 1909, 195-200.

156. Perez, Bonzye Schweig, translated by Helena Frank: The Jewish Advocate, Sept. 27, 1912.

אין דייטש.

157. J. L. Perez, Der Rabbi von Nemirow und sein Eidam. Aus dem Hebräischen übersetzt von Moris Zobel: Die Welt, V, Wien 1901, N. 18.

158. J. L. Perez, Ausgewählte Erzählungen und Skizzen, aus dem Jüdischen übersetzt von Mathias Acher, Berlin (Jüdischer Verlag) 1905.

159. J. L. Perez, Volkstümliche Geschichten, übersetzt von Mathias Acher, Berlin (Jüdischer Verlag), 139 s. 80.

160. Aus einer stillen Welt. Erzählungen aus der modernen Jüdischen Literatur. Ins Deutsche übertragen von Th. Zlocisti, 2 Bde, Berlin 1910.

אין פויליש

161. Henryk Lew, Zydowski humor (ludowy). I, Warszawa 1898: "Chojzek" (Kpiarz), przez I. L. Pereza.

צוליעב גרוים איילעניש האָב איך ניט געקאָנט דורכקוקען די פערשיעדענע פוילישע און פויליש-אידישע זשורנאלען, כדי צו זוכען די איבערזעצונגען פון פרץ, וואָס געפינען זיך דאָרט, בלי ספק, אין א גרויסער צאָל.

אין רוסיש.

162. И. Л. Перецъ, Расказы и сказки. Перев. съ еврейскаго подъ ред. С. Г. Фруга, С. Петербургъ 1909. 242 стр.

163. Собраніе сочиненій Леона Переца, Москва, К—во "Современная Проблемы", 1921.—(Разныхъ переводчиковъ.)

Томъ I. Изъ устъ народа.

Томъ II. Сказанія вѣрующаго.

Томъ III. Время.

Томъ IV. Адамъ и Ева.

(Изданіе разсчитано на 20 томовъ.)

164. Л. Перецъ,Гнѣвъ еврейки, Смерть музиканта, С. Петербургъ, К—во "Прибой", 1904.

165. Л. Перецъ, Между двухъ горъ, пер. съ жаргона : Еврейская Жизнь, С. Петербургъ, 1905, III, 15—27.

166. Л. Перецъ, Посыльный, пер. съ жаргона : тамъ же, IV, 21—28.

167. Любовь, поэма Л. Переца, пер. съ еврейскаго Д. Ф—на ; тамъ же, X, 53—58.

?168. Л. Перецъ, Сумасшедшій батлонъ : тамъ же, кн. XII.

169. Л. Перецъ, Чудеса не свершились (поэма въ про-

зѣ),, пер. съ жарг. А. И. С. : Еврейская Жизнь, 1906, I, 118—129.

170. Л. Перецъ, Рай (сценка), съ евр.: тамъ же, III, 50—53.

171. Л. Перецъ, На днѣ (пьеса въ 1 дѣйств.), пер. съ евр. Д. З. : тамъ же X, 92—106.

172. Л. Перецъ, Народные разсказы, пер. съ евр. А. М.: Еврейская Жизнь 1907, I, 32—41.

173. Л. Перецъ, Утро въ подвалъ, пер. Г. Любезкаго: тамъ же, II, 66—79.

174. Л. Перецъ, Восьмое отдѣленіе въ аду: тамъ же, III, 79—87.

175. Л. Перецъ, Пришетствіе Мессіи, расказъ: тамъ же, III, 91—98.

176. Л. Перецъ, Въ одной общинѣ (Айзикль Шехтъ), пер. Е. Іоельсонъ: Альманахи молодой еврейской литературы, I, 1908, 51—41.

177. Л. Перецъ, Каббалисты, пер. А. Брумберга: тамъ же, 43—51.

178. Л. Перецъ, Любовъ, поэма, пер. А. Брумберга: тамъ же, 53—62.

179. Л. Перецъ, На покаянной цѣни, драматическая поэма, пер. С. А—скій: Еврейскій Міръ, С. Петербургъ, 1909, I, 14—28 и 11—31.

180. Л. Перецъ, Монишъ, баллада, пер. съ жаргона Беллы Майзель: Разсвѣтъ, С. Петербургъ ,1910, 40—41.

אלפאבעטישער אינדעקס

פון די מחברים און וויכטיגסטע איבערזעצער. ציפערן בעצייכענען נומערן.

אחר, מאטהיאס — ז' בירנבוים נתן.
איינהאָרן, דוד, 79.
אנ־סקי, ש. 179.
באָראָכאָוו, ב. 121.
בובער, מארטין 127.
בירנבוים, נתן 136, 137, 146, 147, 158, 159.
בעל מחשבות 48, 51, 77, 78, 88, 123, 140, 144.
ברומבערג א. 163, 177, 178.
בריינין, ראובן 128.
גאָלדבערג א. — ז' פרישמאַן דוד.
גאָרין ב. 62.
וואָלדשטיין א. ש. 125.
וואָלין ד. 91.
ווינטשעווסקי מ. 113,54.
ווינער, לעאָ 122.
וואָלאָדעק 89,70.

זאגאראדסקי י. ח. 49.
זלאציסטי, טעאדאר 143,160.
זרבל 59.
חיות מ. 97.
יהואש 74, 113.
יואלסאן ע. 163, 176.
ייבין ה. 63.
לאזארסאן מ. 67.
לובעצקי י. א. 56.
ליכטענפעלד ג. י. 1.
לעוו, הענריך 161.
מאיזעל, ביילע 180.
מאיזעלס 139.
מאססעל, יוסף 148.
מילק, יעקב 57, 58.
נאמבערג ה. ד. 101.
ניגער ש. 60, 65, 66, 90, 92, 93.
סירקין נ. 132.
סלאנים י. 72, 129.
סמאלענסקי, פרץ 80.
ספעקטאר, מרדכי 99.
עליאשעוו, א. — ז' בעל מחשבות.
ענטין י. 71.
עפשטיין שכנא 64.
פיכמאן, יעקב 73.
פינעס מ. 52, 124.
פרוג ש. 113, 162.
פרומקין א. 4.
פרילוצקי, נח 69.
פרישמאן, דוד 79, 81, 82, 83—86, 100.
פרענק,, העלענא 134, 135, 149, 154, 156.
פרענק ע. נ. 96.
פרץ י. ל. 1—47, 100, 103—106, 107—111, 112—119, 149—180.
צביון 68.
צינבערג ש. 126, 131.
קאהען, ישראל 133.
קאטץ מ. 94.
קיש, ארנאלד 142.
קלויזנער י. 3, 50, 55, 87, 130.
קעטשקעמעיטי, ארמין 141.
קרנין א. 120.
ראבינאוויטש, שרה 145.
ראזענפעלד, מאריס 113.
ראסקין, סאול 61.
ריווקין ב. 75, 76.
רייזען, זלמן 53.
שאלקאוויטש ל. 98.
שארקאנסקי א. מ. 113.
שטארקמיטה ר. 113.

ליטעראַרישער פערלאַג

(דר. ק. פאַרנבערג)

256 איסט בראַדוויי, ניו יאָרק

נייסטע ווערק אָקאָרשט ערשינען

פרץ הירשביין: — א פערוואָרפענער ווינקעל, פאָלקס־דראמא אין 4 בילדער, פרעכטיג ארויסגעגעבען — — — — — — — — — פרייז 40 סענט.

א נייע פעריאָדישע ליטעראַרישע אונטערנעהמונג.

פאָלקס־ביכער פאר קולטור און פאָפולערע וויסענשאפט אונטער דער רעדאקציע

פון א. ליטווין

שוין ערשיענען פאָלגענדע ווערק:

נומ. 1—2. דר. י. בלומשטיין: דאַרוויניזם.

פראָפ. ג. ראוקס: פאמיליען לעבען ביי חיות — — — — פרייז 20 סענט.

נומ. 3. ר. א. עמערסאָן: וואָס איז קונסט? — — — — — — — פרייז 10 סענט.

נומ. 4—5. עלען קיי: די שוהל פון דער צוקונפט. — — — פרייז 20 סענט.

עס דרוקען זיך און וועלען באלד זיין פארטיג:

נומ. 6. ס. קאַמאַנעצקי: אסטראָנאָמישע שמועסען: וועגען לקוי חמה.

נומ. 7. פראָפ. ארנאָלד דאָדעל: די רעליגיאָן פון דער צוקונפט. איבערזעצט פון ת. שאוים.

נומ. 8. יוסף נײמאַן: סינדיקאליזם אין דער טהעאָריע און אין פראקטאק.

נומ. 9. א. ליטווין: ר׳ עקיבא בן יוסף, א תנא — א רעוואָלוציאָנער. (פון דער סעריע: העלדען פון דער אידישער געשיכטע.)

נומ. 10. י. גאָלדשמידט: דער אידישער סנהדרין. (קולטור - היסטאָרישע שיל־דערונג נאָך די לעצטע ענגלישע קוועלען.)

בעלעטריסטיק.

מ. י. חאַימאָוויטש: „אויף׳ן וועג“, ראָמאן — — — — — — — פרייז 50 סענט.

מ. י. חאַימאָוויטש: צוויי ערצעהלונגען. — — — — — — פרייז 20 סענט.

פאָלקס אוניווערזיטעט דורך קאָררעספאָנדענץ.

פאָלגענדע קורסען זיינען ערשיענען אין בוך פאָרם. פרעכטיג ארויסגעגעבען, שעהן געבונדען.

דר. ק. פאַרנבערג: געשיכטע פון דער סאָציאליסטישער בעוועגונג, פרייז 50 ס.

א. ש. זאקס: גרונד פרינציפען פון פאָליטישער עקאָנאָמיע, — פרייז 50 סענט.

דר. אב. קאספע: געאָלאָגיע, — — — — — — — — — פרייז 50 סענט.

דר. י. א. מעריסאָן: פיזיאָליגיע, — — — — — — — — פרייז 50 סענט.

דאָס נייע גרויסע ווערק פון

פיליפ קראנץ: גאנץ אמעריקא, אין 2 בענדער, — — — — — — — — פרייז 2 דאל.

מאקס נאָרדוי: פאראדאָקסען און אנדערע שריפטען, — — — —פרייז 80 סענט.

היינע: געזאמעלטע שריפטען — — — — — — — — — —פרייז 60 סענט.

מיט בעשטעלונגען זיך ווענדען צו:

YIDDISH LITERARY PUB. CO., 256 East Broadway, New York.